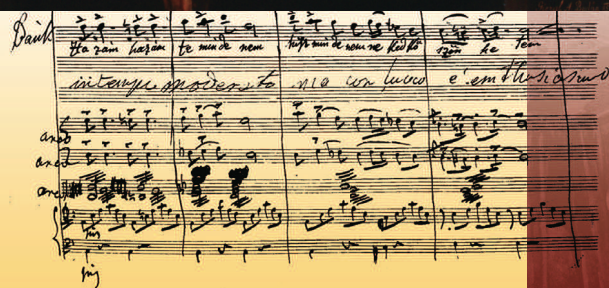

Nemzeti évfordulóink

2010

Nemzeti évfordulóink 2010

Budapest, 2009

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója,
Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója,
Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa,
Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója.

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Máttyás*

Irodalom- és színháztörténeti szakértő: *Császtray Tünde*

Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:

Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum,

Magyar Távirati Iroda, MTA Füst Milán Fordítói Alapítvány,

MTA Könyvtára Kézirattára, MTA Zenetudományi Intézet, Országos Széchényi Könyvtár

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, SZIE Állatorvos-tudományi Könyvtár

Borítóképek: Erkel Ferenc, Györgyi (Giergl) Alajos olajfestménye, 1855

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

A kotta Erkel Ferenc: *Bánk bán* című operájának „Hazám, hazám” áriájából való

MTA Zenetudományi Intézet

© Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2009

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

Balassi Intézet

Előszó

Kedves Olvasó!

A zene furcsa, varázslatos dolog. Megnyugtat, vagy felkavar, lelkesít, vagy elandalít, s közben megolajozza lelkünket.

2010-ben lesz kétszáz éve, hogy megszületett a magyar kultúra, a magyar zene egyik legkimagaslóbb alakja, a nemzeti opera megteremtője, a *Himnusz* zeneszerzője, Erkel Ferenc. A jövő évet az ő emlékének szenteljük.

Erkel Ferenc életműve azt sugallja, hogy a sokat emlegetett és sokak által megszenvedett válság közben is tudatosítanunk kell magunkban: ha anyagi javakban nem dúskálunk is, van aranytartalékunk, mégpedig a magyar kultúra. Kultúránk, művészetünk, az egész világon ismert és elismert zeneművészetünk biztonságérzetet nyújtó szellemi raktár, amelynek készlete soha ki nem fogy, és minél többet adunk belőle másoknak, annál gazdagabbak leszünk magunk is. Erkel annak a kornak volt a zseniális alkotója, amikor a zene a maga sajátos eszközeivel igyekezett előmozdítani a függetlenségi törekvések sikerét. A korabeli költők, írók és festők mellett Liszt és Erkel volt a megtestesítője a magyar nemzeti romantika kibontakozásának.

Akkortájt a művészek célja a független nemzeti kultúra megteremtése és az állandó magyar színtársulat létrejötte volt. Ekkor történt, hogy Erkel a verbunkos zenét az olasz opera sajátosságaival vegyítette, s ezzel új műfajt teremtett. Az 1848-as szabadságharc előtt és után a magyar történelem tragikus eseményeinek felidézésével ez a zene táplálta a nemzeti öntudatot. Erkel zeneszerző, karmester, zongoraművész és pedagógus volt egy személyben. Művészi formálódásában három város játszott fontos szerepet: Pozsonyban tett szert a klasszikus zenei műveltségre, Kolozsvárott szerzett előadói gyakorlatot mint zongoraművész és karnagy, végül Pesten sajátította el a színházi muzsikussokrétú mesterségének fortélyait. 1837-ben, amikor megnyílt a Pesti Magyar Színház, karmestere Erkel Ferenc lett. Három évvel később ugyanez a színház már Magyar Nemzeti Színházként mutatta be első operáját, a *Bátori Máriát*, majd 1844-ben ifjúkora fő művét, a *Hunyadi Lászlót*. Ez utóbbi volt az első maradandó értékű magyar opera. A *Hunyadi* évében készült el a *Himnusz* is.

Erkel legnagyobb érdeme az volt, hogy ő teremtette meg a semmiből a magyar operát, és megszervezte a Filharmóniai Társaságot, amely nélkül a színvonalas operajátszás elképzelhetetlen lett volna. Művei közül a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* ma is kedvelt darabjai az Operaháznak. Erkel zenéjének élvezetéhez nem kell sem különösebben zeneértőnek lenni, sem pedig elhivatottnak. Az ő művei oly módon képviselik a magas kultúrát, hogy mindenki érti, ismeri és élvezi. Ezt kellene sok művésznek utánacsínlania, de ha ez nem is sikerül, hiszen hozzá hasonló zseniális alkotó nem gyakran születik, hallgassuk és élvezzük csodálatos alkotásait. Erre számtalanszor lesz alkalmunk a 2010-es évben!

Dr. Hiller István
oktatási és kulturális miniszter

Kiemelt évfordulók

Erkel Ferenc

(Gyula, 1810. november 7.–Budapest, 1893. június 15.)

Erkel Ferenc, Györgyi (Giergl) Alajos olajfestménye, 1855
MNM

Erkel Ferenc
Barabás Miklós litográfiája, 1845
MNM

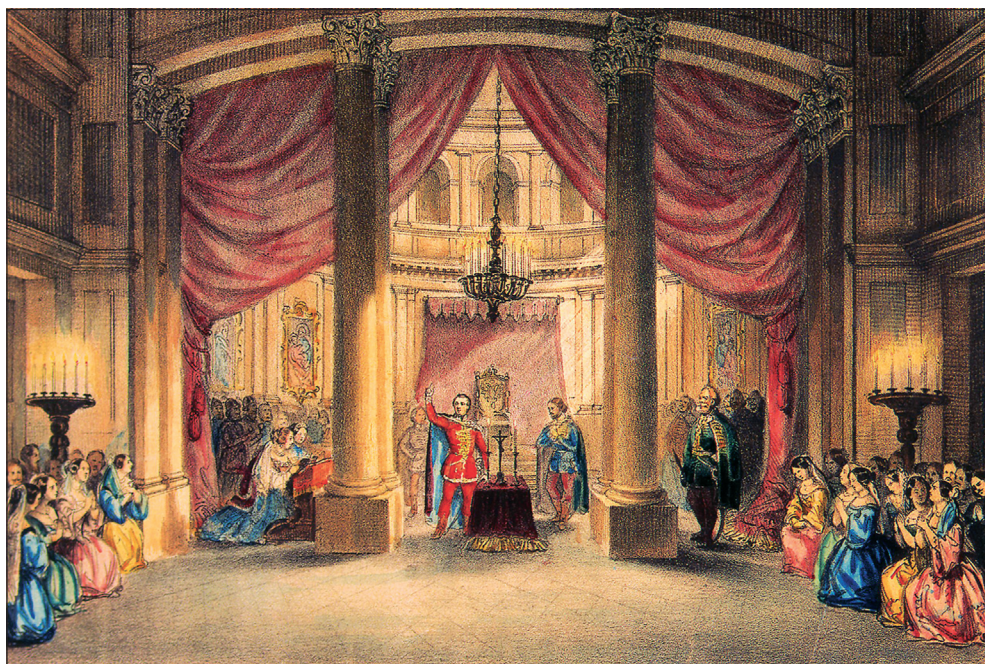
Erkel Ferenc a 19. században szinte mindvégig jelen volt sokoldalú, sok műfajú alkotóként, a 20. században az alkotásaival és teremő példájával. Kodály Zoltán, akihez alakját oly sok szál fűzte, joggal mondhatta róla születésének százötvenedik évfordulóján, hogy Erkel „nem kell exhumálni”, hogy „máig él”, mert akadt olyan műve, amely nélkül nem teljes az Opera műsora. *Hunyadi* 1844 óta, *Bánk*ot 1861 óta játsszák állandóan. Ha nem volt jó tenorista, átírták a Bánk főszerepét baritonra, csakhogy játszani lehessen. Úgy is hatott, talán még jobban. Most felnövekedő új közönségünk érdeklődése még tovább, beláthatatlan időre meghosszabbíthatja e művek életét.

Erkel Ferenc 200 évvel ezelőtt született Gyulán, e többnyelvű alföldi mezővárosban. A család gyökerei a 16. századi Németalföldre követhetők; 1540 táján Pozsonyban és környékén telepedtek le. Kézműves, borász, tanító, muzsikusként egyaránt akadt közöttük. A zeneszerző nagyapját, idősebb Erkel Józsefet, a pozsonyi palotával és gyulai kastéllyal rendelkező gazdag földbirtokos, Wenckheim Ferenc gróf hívta Gyulára. Idősebb Erkel a kastélyban lakott gondnokként, ahol a gróf engedélyével nyilvános zeneiskolát is működtetett. Fia, ifjabb Erkel József, Németgyula tanítója és Magyargyula belvárosi templomának karnagya, utóbb

a Wenckheim-uradalom számtartója lett. Tíz gyermeke közül Ferenc volt a másodszülött s a legidősebb fiú. Középiskolai és zenei tanulmányait a pozsonyi bencéseknel, illetve Heinrich Klein ottani zeneszerzőnél végezte. Klein professzor személyes kapcsolatban állt Beethovennel; egyik művében, elbújtatva, felidézte a francia forradalom egyik indulóját, a *Marseillaise*-t is. Beethoven

Az Operaház, Dörre Tivadar vízfestménye, 1890 körül
MNM

A király esküje
Jelenet a *Hunyadi László* operából, Walzel Ágost Frigyes színezett litográfiája, 1840-es évek
OSZK

zenéjét és Beethoven szabadságvágyát tehát szinte a közvetlen forrásnál ismerte meg az ifjú Erkel, aki Pozsony után, grófi zenemesterként, Kolozsvárra került; a klasszikus bécsi zeneművészet remekei után itt az 1820 táján kibontakozó magyar történelmi opera úttörő alkotásaival találkozott.

1835 tavaszától élt Pest-Budán, hányatott sorsú magyar színtársulatok karmestereként. 1836-ban a német nyelven játszó, korszerű technikai berendezéssel és korszerű repertoárral rendelkező Városi Színház szerződtette másodkarnagyának. Amikor azonban 1837 augusztusában, nagy küzdelmek után megnyílt a Pesti Magyar Színház, tagjai között már az első naptól kezdve ott volt Erkel Ferenc. Kezdetben mint ügyelő, 1838 januárjától azonban mint a színház első karmestere. Ez utóbbi minőségében már közvetlen hatással lehetett a város zenei fejlődésére.

Első nagy tette a színház operaegyüttesének megerősítése és modernizálása volt. Növelte a zenekar és a kórus létszámát, műsorában lépést tartott a korabeli nemzetközi operaművészet fejlődésével. Donizetti, Bellini, Rossini több műve az ő betanításában és vezényletével érte meg első magyar nyelvű előadását – de Beethoven *Fidelio*ja, Weber *Bűvös vadásza* is. Ő maga 1840-ben jelentkezett először operaszerzőként, *Bátori Mária* című két felvonásos művével; e mű bemutatójának napjától hívják a teátrumot Nemzeti Színháznak. Már ezzel felhívta magára a közönség figyelmét, egy úton járva a történelmi múltja iránt a művészet és tudomány minden műfajában erőteljesen érdeklődő közvéleménnyel. Szenvedélyes történet historiai környezetben, virtuózáriák és együttesek, az olasz mintát egyéni módon színező magyar zenei jelenetek: csírájában fel-lelhető már itt későbbi remekműveinek minden titka. Magyarország, a török hódoltság és pusztítás, a kuruc háború és a labanc megtorlás miatt, három évszázadra elmaradt a muzsika nemzetközi fejlődésében. Erkel zseniális felfedezése volt, hogy kora közönségét nem a legfejlettebb európai technika mesterfogásai csábítják egy-egy történelmi operatéma megismerésére, épp ellenkezőleg: önnön történelmi érdeklődése hozhatja közel az opera műfajához. É felismerés jegyében születtek legtekélyesebb remekei: a *Hunyadi László* (1844) és a *Bánk bán* (1861). De ezen az úton haladt többi operájával is (*Sarolta*, 1862; *Dózsa György*, 1867; *Brankovics György*, 1874; *Névtelen hősök*, 1880; *István király*, 1885). Stílusán egyre távolabb jutott fiatalkori műveitől: tanult Verditől

A Nemzeti Színház Pesten, Rudolf Alt litográfiája, 1844
MNM

(a hazai Verdi-kultusz története elválaszthatatlan Erkel nevétől), a színmagyar népies operát kultiváló Mosonyitól, az 1870 táján népszerűvé vált orientalizmustól (Saint-Saëns, Goldmark), kései műveiben Wagnertől is (bár itt nem hagyható figyelmen kívül négy muzsikusként fia, Gyulának, Eleknek, Lászlónak és Sándornak zeneszerzői asszisztenciája és stílusmódosító hatása sem).

Erkel, a zeneszerző, nem csak az opera műfaját gazdagította. Kodály hívta fel rá a figyelmet, hogy „már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet. Egész sor népszínmű zenéjét írta meg, népdalok felhasználásával.” Majd hozzátette: „Kár, hogy nem ment tovább. Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és az opera között, hogysem áthidalására döntő kísérletet tett volna.” Ez az „áthidalás” a 20. század magyar zeneszerzőire maradt, de tény, hogy Erkel népszínmű-zenéi sokban hozzájárultak Pest-Buda és Budapest magyarosodásához.

Kiváló, virtuóz képességű zongoraművész volt. Ő mutatta be Magyarországon Chopin *f-moll zongoraversenyét*, Beethoven *Esz-dúr koncertjét* (a zongora mellől vezényelve). Nyolcvanadik születésnapján Mozart *d-moll zongoraversenyének* tökéletes előadásával ejtette ámulatba a filharmonikusok közönségét. Olyan kitűnő zongorista volt, hogy 1875-ben, a Zeneakadémia alapításakor Liszt Ferenc mellett ő lehetett az intézet másik zongoratanára.

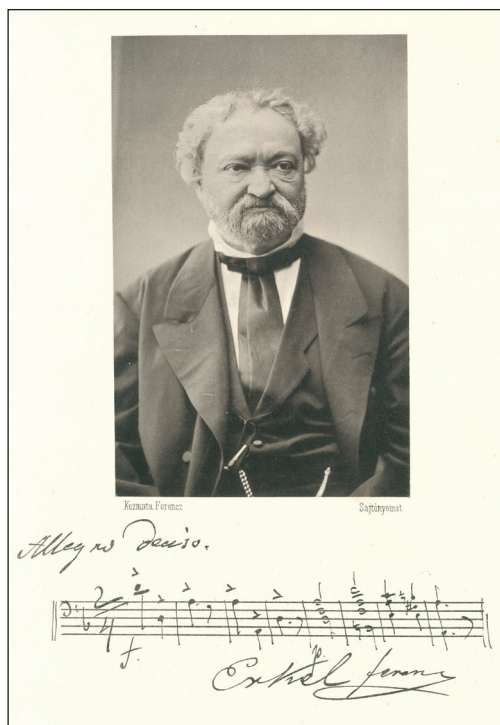
1853-ban ő alapította a Filharmóniai Társaságot, melynek élén ötvennél több koncertet adott, polgárjogot szerezve a fővárosban a rendszeres zenekari koncert műfajának. Műsorrendjét a mindenkinél jobban tisztelt Beethoven műveire alapozta, de ő volt a kezdeményezője hazai kortársai – Liszt, Mosonyi, Volkmann – kultuszának is. Ő vezényelte 1865-ben Beethoven *IX. szimfóniájának* első magyarországi előadását.

Zenén kívüli a hazai sakkélet fejlesztésének jeles képviselője. Elnöke volt a Pesti Sakk Körnek; játszmái iránt a nemzeti szaksajtó is érdeklődött.

A *Hunyadi László* és a legnépszerűbb népszínművek évében, 1844-ben komponálta a magyar *Himnusz* zenéjét. E műve pályázatra készült, és elnyerte annak első díját – néphimnusszá azon-

Erkel Ferenc, Canzi és Heller felvétele, 1870 körül
MNM

Erkel Ferenc
Kozmata Ferenc fényképének sajtónyomata
MNM

Az Operaház főlépcsőháza
Dörre Tivadar vízfestménye, 1890 körül
MNM

ban, a szó igazi értelmében, maga a nép tette. Az 1903-as törvény már csak a nép korábbi döntését erősítette meg. Ezen 1949-ben változtatni akart az államvezetés. Kodály volt megint az, aki ismerve a nép ragaszkodását jelképeihez, biztosította a mű életének folyamatosságát. Történelmi szimbólumként idézte a *Himnusz*t Liszt Ferenc, Dohnányi Ernő és Lajtha László egy-egy műve.

Az elmúlt években, egy évszázaddal a zeneszerző halála után, megkezdődött Erkel műveinek kritikai kiadása. Kottáinak megjelenése minden bizonnyal új fejezetet nyit e kompozíciók recepció-történetében. Mert meglepetés, felfedeznivaló a harmadik évszázad muzsikusaiknak és zenebáratainak is maradt e páratlanul gazdag életműben.

Bónis Ferenc
elnök, Erkel Ferenc Társaság

Ajánlott irodalom: Szabolcsi Bence: A XIX. század magyar romantikus zenéje. In uő: *A magyar zene évszázadai*. Bp., 1961.; Major Ervin: *Fejezetek a magyar zene történetéből*. Bp., 1967.; Németh Amádé: *Erkel Ferenc*. Bp., 1967.; Németh Amádé: *Erkel Ferenc életének krónikája*. Bp., 1973.; Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok [I.]*, *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*. Bp., 1968.; *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok [VI.] Erkel Ferencről és koráról*. Bp., 1995.; *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok [VIII.] Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korukról*. Bp., 2001.; Legány Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Bp., 1975.; Bónis Ferenc: *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje*. Bp., 2005.; D. Nagy András: *Az Erkel család krónikája*. Bp., 2010.; *Himnusz*. Kölcsey Ferenc és Erkel Ferenc kéziratának hasonmása Bónis Ferenc tanulmányával. Bp., 2010.

Asbóth Sándor

(Keszthely, 1811. december 11.–Buenos Aires, 1868. január 21.)

Mérnök, honvéd alezredes, amerikai altábornagy. A selmecbányai főiskolán tanult, a pesti egyetemen tett mérnöki szigorlatot, majd néhány évig egy vértesezredben szolgált. Mérnökként részt vett az Al-Duna szabályozási munkálataiban, majd a Maros folyót, később a Bega-csatornát felügyelő főmérnökként dolgozott Csongrád, illetve Temes megyékben. 1848-ban századosként a honvéd mérnökár tagja lett, Vetter Antal tábornok törzsében szolgált, majd az I. (felső-tiszai) hadtesthez vezényelték. 1849 áprilisától a Hadügyminisztériumhoz osztották be, májustól, immár alezredeként, a Kormányzóelnöki Hivatal Katonai Irodáját vezette. A törökországi száműzetésben Kossuth Lajos közelebbi környezetéhez tartozott. A nevezetes amerikai körút után nem tért vissza Európába, hanem mérnökként kereste kenyerét New Yorkban.

A városi középítkezéseknél és fölméréseknél is kapott megbízásokat, bár az csupán legenda, hogy ő tervezte volna a Central Parkot. 1861-ben kitört az amerikai polgárháború, és a „Nyugati Hadszíntéren”, a Mississippi völgyében állomásozó északi haderő parancsnoka, John C. Frémont tábornok, a Vadnyugat egyik legendás felfedezője, vezérkarának élére Asbóthot nevezte ki. Hamarosan a magyar emigránsok válogatott csoportja gyűlt köréje (Fiala János, Albert Anzelm, Zágonyi Károly stb.), akik később mind kitüntették magukat a küzdelemben. Asbóth és hadosztálya végigharcolta Missouri megtisztítását és a bevonulást Arkansasba, a Pea Ridge-i csatát, majd – már dandártábornokként, Ulysses Grant parancsnoksága alatt – a benyomulást Tennessee-be, azután Fort Henry és Fort Donelson elfoglalását, a Shiloh melletti ütközetet. 1863-ban önálló megbízást kapott: a nyugat-floridai katonai körzet parancsnokává nevezték ki, azzal a feladattal, hogy a déliek hátában komoly erőket vonjon el a főhadszíntérről. Asbóth Fort Pickensben koncentráltta erőit, és a Marianna melletti csatában halálmegvető bátorsággal vezette rohamra katonáit. A golyózáporban az egyik lövedék az arcába csapódott, és az ólomdarab ott maradt befürödve az arccsontjában. Emellett bal karja két helyen is eltört. Az altábornagynak így vissza kellett vonulnia az aktív harctéri szolgálattól, ami időben egybeesett a polgárháború befejezésével. Grant elnök ezután az Unió argentinai és uruguayi követi posztjára nevezte ki Asbóth Sándort.

A tábornok a kiegyezés hírére úgy számított, jobbulás esetén viszontláthatja hazáját, de a remény mindinkább elhalványult; a betegágyból intézte követi teendőit is. „Több mint négy hava – írta egy 1867. júliusi levelében –, hogy súlyos szenvedésekben, régi sebeim következményeiben, a betegágyhoz láncolva, naponta érzem életerőm sorvadását, és biven régi elveimhez: remélni a legjobbat, készülni a legrosszabbra, megadással várom a felülről jövő, legbölcsebb gondviselést...” 1868 januárjában váltotta meg szenvedéseitől a halál. Először a Buenos Aires-i angol temetőben hantolták el, majd 1990-ben maradványait elhozták Argentínából, és az Arlingtoni Nemzeti Temetőben (Washington), díszes sírkő alatt helyezték végső nyugalomra.

Csorba László

MTA Történettudományi Intézet

Asbóth Sándor
Charles D. Fredricks & Co. felvétele,
New York, 1862. MNM

Ajánlott irodalom: Tar Ferenc: *Lincoln magyar tábornoka. Asbóth Sándor életútja*. Hévíz, 1998.; Vasváry Ödön: *Lincoln magyar hősei. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Washington, 1939.; Vasváry Ödön: *Magyar Amerika*. Szeged, 1988.; Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Bp., 2000.

Barabás Miklós

(Kézdimárkosfalva, 1810. február 10.–Budapest, 1898. február 12.)

Barabás Miklós

Ismeretlen fotográfus, 1870 körül. MNM

Festő, az MTA tagja, a Pesti Műegylet alapító-, a Képzőművészeti Társulat ig. tagja. Elszegényedett székely köznemesi családból származó művész nagyenyedi kollégiumot elvégezve Nagyszebenben, majd Kolozsvárott megismerkedett a miniatúrfestés és a kőrajzolás alapelemeivel. Ezt követően 1829/30-ban a bécsi képzőművészeti akadémián Gsellhofer mellett kezdett stúdiumokba, melyeket anyagi okok miatt volt kénytelen félbehagyni. Itt került kapcsolatba a Bécsben dolgozó Markó Károllyal és Brocky Károllyal. Ezt követően támogatói révén Bukarestbe utazott, ahol portré-megrendelésekből élt. 1834-ben elutazott Itáliába, ahol Velencében William Leighton Leitch skót festő közeli barátja lett. Vele járta be Bolognát–Firenzét–Rómát–Nápolyt. 1835-ben ismét Bécsbe, majd egy péceli megbízás után Pestre ment, ahol szerencsés ajánlások és támogatások (Bajza József, Toldy Ferenc) révén hamarosan mind a képzőművészeti, mind az irodalmi közeletbe bejáratos lett: sorra kapta az egyre jelentősebb portrémegrendeléseket irodalmi személyiségektől, akademikusoktól (Vörösmarty Mihály, Fáy András, Czuczor Gergely, Széchenyi István, Jósika Miklós, Wesselényi Miklós).

Szakmai elismertségét tükrözi, hogy az Akadémia 1836-ban tagjai közé választotta (akadémiai székfoglaló előadását 1859-ben tartotta *A festészeti távlattani visszaélések és áltanokról* címmel). Az Aurora-kör a nemzeti kultúra elterjesztésében szánt fontos szerepet Barabásnak, ezért olajportrék mellett az 1830-as évek végétől grafikai illusztrációkat (arcképeket és kisebb életképeket) is készített irodalmi és közéleti lapoknak. 1840-ben részt vett az ország első képzőművészeti szakintézményének, a Pesti Műegyletnek a megalapításában, mely rendszeres kiállítási lehetőséget teremtett művészek számára. Ugyanebben az évben véglegesen letelepedett Pesten, és 1841-ben feleségül vette a konstanzi származású Bois de Chesne Zsuzsannát. Noha festészetének legnagyobb részét a portrék teszik ki, több kitűnő tájképet készített (főként akvarellben) külföldi és magyarországi helyszíneken. Csoportképei közül kiemelkedik *A Lánchíd alapkőletétele* című alkotás. A jeles történelmi eseményről friss akvarellt 1842-ben, és utóbb, 1858 és 1864 között Sina Simon megrendelésére olajképet készített. Biedermeier zsánerképei a kor kedvelt és jellegzetes alkotásai voltak. Az abszolutizmus alatt átmenetileg anyagi nehézségekkel küzdött, rövidebb ideig fényképezéssel, majd oltárképfestéssel foglalkozott. Ugyanakkor szakmai elismertségét jelzi, hogy az 1859-ben alapított Képzőművészeti Társulatnak 1862-től haláláig igazgatósági tagja volt. Közéletben is részt vett, amikor a kiegyezés évében Pest város képviselőtestületébe választották.

Papp Gábor György

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Szvoboda D. Gabriella: *Barabás Miklós 1810–1898*, Bp., 1983.; Keszler Katalin: *Egy magyar karrier. Barabás Miklós nyomában*. Új művészet 9. 1998. 10.; János Mihály (szerk.): *Barabás Miklós, 1810–1898*. Előadások a művész halálának 100. évfordulójára szervezett konferencián: Sepsiárkos, 1998. június 21. Sepsiszentgyörgy, 2001.; Veszprémi Nóra: *Barabás*. Bp., 2009.

Bláthy Ottó Titusz

(Tata, 1860. augusztus 11.–Budapest, 1939. szeptember 26.)

Bláthy Ottó Titusz iskoláit szülővárosában, Tatán és Bécsben végezte. A bécsi műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet, majd a MÁV Gépgyár szerkesztője lett.

Érdeklődését felkeltette a Ganz-gyárban 1878-ban alakult villamossági osztály új tevékenysége, ahová 1883. július 1-jétől gépszerkesztőként felvették. Az osztályt vezető gépészmérnök Zipernowsky Károly, a vízépítő mérnök Déry Miksa és az ugyancsak gépész Bláthy a villamosság szakmai kutatói-fejlesztői voltak. Bláthy elsőként tudott mágneses köröket számítani, méretezni. Még belépése évében, áttevzte a gyár egyenáramú gépeinek pólusait, jelentősen megnövelve így a gépek teljesítményét. A következő évben – első szabadalmaként – önműködő, higanyos feszültségszabályozót tervezett; ezt később a gyár erőművi rendszereiben is alkalmazták.

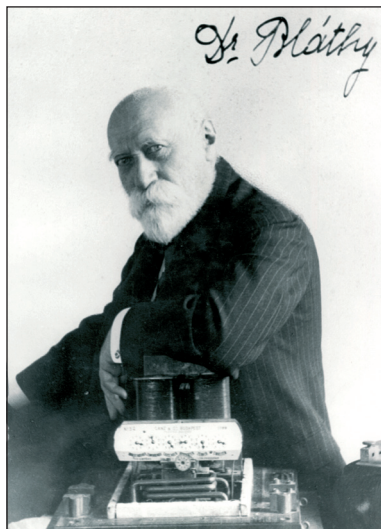
Ők hárman (32, 31 és 25 évesen) felismerték: a változó áramú a jövő (bár akkor még Edison és Siemens is fontosabbnak tartotta az egyenáramot!), és 1884–1885-ben, a transzformátor, meg az ezen alapuló váltakozó áramú energia-elosztó rendszer feltalálásával, szabadalmaztatásával, igen gyors gyakorlati bevezetésével új irányt szabtak az erőáramú elektrotechnika nemzetközi fejlődésének. Találmányuk révén lehetővé vált a villamos energia nagy távolságú szállítása, tetszőleges elosztása és így világméretű alkalmazása. A transzformátor: zárt vasmagú, mindkét oldalán párhuzamosan kapcsolt, tetszőleges áttételű indukciós készülék. Bláthy a zárt vasmagra vonatkozó javaslatával járult hozzá a közös munkához.

A transzformátorokról táplált díszvilágítás hibátlanul működött az 1885. májustól novemberig nyitva tartó budapesti Országos Általános Kiállításon. A Ganz-gyárban 1886. március 18-án készült el a századik, 1889-ben az ezredik, 1899-ben a tízezeredik transzformátor. Bláthynek a transzformátorok tervezésében és a tömeggyártás megszervezésében is nagy szerepe volt. A gyár komplett energetikai létesítményeket, erőműveket is szállított világszerte. 1886-ban helyezték üzembe a Róma-Cerchi gőzerőművet, a gyár első, világvárosi méretű létesítményét. Róma energiaellátásához szükséges villamos berendezéseket évtizedekig a Ganz szállította.

Bláthy száznál több szabadalmával járult hozzá ennek a megfeszített tempójú munkának a sikeréhez. Mind a villamos forgógép gyártásban, mind az erőművek és elosztó hálózatok működtetéséhez szükséges készülékek fejlesztésében maradandót alkotott. Ő találta fel 1889-ben az indukciós wattóra-számlálót, a (korszerűsítve) napjainkban is használt „villanyórát”. A magyar turbógenerátor-gyártás megindítása is az ő nevéhez fűződik. Olyan konstrukciós megoldásokat dolgozott ki, amelyeket több vezető energetikai cég is megvásárolt, és amelyekkel a Ganz évtizedekig a nemzetközi élvonalban maradt.

Bláthy munka- és életszerető ember volt, aki élete végéig a Ganz-gyárhoz tartozott. Sokoldalú érdeklődésére jellemző: maga tervezte kerékpárján, majd autóval hosszú túrákat tett, sakkeladványokat szerkesztett, és elismert kutyatenyésztő is volt. Rövid betegség után halt meg Budapesten.

Sipka László
technikatörténész

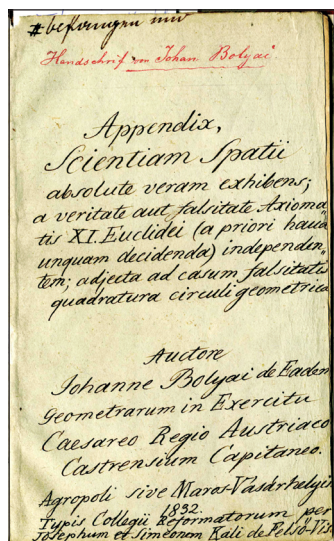

Bláthy Ottó Titusz
Ismeretlen fotográfus, 1935 körül. MNM

Ajánlott irodalom: Gohér Mihály: *A transzformátorrendszer három magyar feltalálója. Műszaki nagyjaink* 2. kötet. Bp., 1967.; Asztalos Péter: Bláthy Ottó Titusz. In *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban* 1985. Bp., 1984.; Asztalos Péter: 100 éves volt a transzformátor. *Technikatörténeti Szemle* 1986–87.

Bolyai János

(Kolozsvár, 1802. december 15.–Marosvásárhely, 1860. január 27.)

Az *Appendix* címlapja
MTA KÖNYVTÁRA KÉZIRATTÁR

Felsőfokú tanulmányait 1818 és 1823 között a bécsi Hadmérnöki Akadémián végezte. Ezt követően alhadnagyként, főhadnagyként, majd másodosztályú kapitányként szolgált Temesvárott, Aradon, Lembergben, majd Olmützben. Átesett a malárián és a kolerán, s megromlott egészségi állapota miatt 1833-ban nyugdíjazását kérte. Ezt követően Domáldon, majd Marosvásárhelyen élt.

Bolyai János leghíresebb eredménye a párhuzamos egyenesek kétezer éves problémájára adott válasza, amely rámutatott arra, hogy a korábban egyeduralkodó euklideszi geometria mellett más geometriai rendszerek is kidolgozhatók. Bolyai olyan abszolút geometriát épített fel, amelyből speciális esetként kapta a vele egy időben az orosz Lobacsevszkij által is kidolgozott Bolyai–Lobacsevszkij-féle geometriát. Amikor Bolyai János az 1820-as évek elején első eredményeit elérte ezen a területen már látta, hogy itt valami egészen új dolog született: „Semmiből egy ujj más világot teremtettem” – adta hírül édesapjának Bolyai Farkasnak a híres *temesvári levelében* 1823. november 3-án. Kiderült, hogy a geometria szónak többes számban is lehet értelme, az euklideszitől eltérő másféle geometriák is elképzelhetők. A matematikai gondolkodásban nagyon fontos fordulatot jelentett annak felismerése, hogy ez megtehető. Ha a párhuzamossági posztulátumot annak tagadásával helyettesítjük, akkor a kapott új axiómarendszer

tételeivel egy új geometriai világ tárul elénk. Bolyai Jánosnak életében egyetlen műve jelent meg nyomtatásban, az *Appendix*, de ennél jóval több kutatását vetette papírra a matematika és a filozófia számos területén. Kéziratos hagyatékának feldolgozása még napjainkban is folyik. A közelmúltban több eredménye került elő a számelmélet és a komplex számok témaköréből is.

Maga az *Appendix* Bolyai Farkasnak a röviden csak *Tentamen*ként nevezett könyve első kötetének függelékeként jelent meg 1832-ben. Teljes címe: *A tér abszolút igaz tudománya; a XI. Euklidesz-féle axióma (a priori soha el nem dönthető) helyes, vagy téves voltától független tárgyalásban; annak téves volta esetére a kör geometriai négyszögesítésével.* A munka egyik legfontosabb eredménye a Bolyai János által kitalált modellmódszer. Az új nem-euklideszi geometriában Bolyai János egy olyan modellt konstruált (ez az ún. paraszféra), amelyen az euklideszi geometria érvényes. Meglepő eredmény az is, hogy a Bolyai–Lobacsevszkij-féle geometriában lehetséges a kör négyszögesítése. Az euklideszi geometriában ez bizonyíthatóan reménytelen vállalkozás, Bolyai új más világában azonban bizonyos esetekben megtehető.

Már Bolyai Jánost is erősen foglalkoztatta az a kérdés, hogy a környező fizikai világunk vajon milyen geometrián alapul. A nem-euklideszi geometriák az általános relativitáselmélet matematikai alapját adták, és a 20. század modern kozmológiája igazolta az új geometriák szükségességét a világegyetem alaposabb megértéséhez.

Bolyai tértudománya új utat nyitott az emberi gondolkodás számára. Méltán lehetünk ezért büszkéek rá, s arra is, hogy 2009-ben az UNESCO az MTA Könyvtár Kézirattárában Budapesten őrzött 1831-es különlenyomati példányt is felvette a Memory of the World [„a világ emlékezete”] elnevezésű listára.

Szabó Péter Gábor
Szegedi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai.* Bp., 2002.; *Bolyai-emlékkönyv.* Bp., 2002.; Kiss Elemér: *Matematikai kincsek Bolyai János kéziratos hagyatékából.* Bp., 2005.

Diószegi Sámuel

(Debrecen, 1760. december 29.–Debrecen, 1813. augusztus 2.)

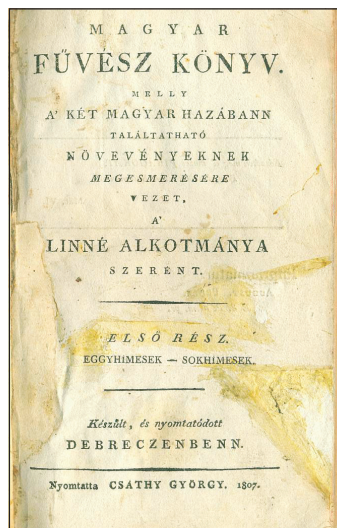
Debrecenben végezte a teológiát, református lelkész volt és tanár. 1788 februárjától 1789 márciusáig Göttingenben reáltudományi tanulmányokat folytatott J. Gmelin tanítványaként. Hazatérve 1789-től Hajdúnánáson, 1793-tól Hajdúböszörményben volt lelkész. 1789 decemberében vette feleségül Fazekas Mihály testvérét, Máriát. Hét gyermekük született. 1803 tavaszán Debrecenbe nevezték ki. A debreceni egyházmegye 1806-ban jegyzőjévé, 1809-ben esperesévé nevezte ki, majd a reformátusok tiszántúli egyházmegyéjében lett főjegyző. Művei közül említendő a szatmári új templom felszentelésének tiszteletére írt és Debrecenben 1808-ban közreadott *Prédikáció...*-ja, az ugyanabban az évben két kötetben megjelentetett *Erkölcsei tanítások prédikációkban* című munkája, valamint *egyházi énekei*. Prédikációit részben azért volt kénytelen közreadni, mert védekezésre kényszerült: hogyan tudja összeegyeztetni lelkészi hivatását füvészeti bűvarkodásaival.

Utóbbiak közé tartozik híres debreceni *Füvészkönyve* (1807), az első olyan magyar nyelvű botanikai munka, amely már Linné nevezékτανát és rendszerét követve íródott (utóbbival Diószegi valószínűleg göttingeni tanulmányai során ismerkedhetett meg). A füvészkönyv tudós szakemberek közös munkálkodásának eredménye, alapjául a hadházi orvosnak, Földi Jánosnak a kutatásai szolgáltak (Földi már 1793-ban Bécsben közreadta a *Rövid kritika és rajzolat a magyar füvésztudományról* című munkáját), az alkotómunkába Csokonai Vitéz Mihály is bekapcsolódott, a mű megalkotásában Diószegi állandó szerzőtársa Fazekas Mihály volt. Úgy tűnik, hogy a szerzők ismerték Benkő József terminológiai elképzeléseit is, amelyek egy része Molnár János *Magyar Könyv-ház* című periodikájában jelent meg 1783-ban.

Priszter Szaniszló, a neves botanikatörténész megjegyzi, hogy az 1807-es munka már a „tudatos magyar terminológia és nomenklatura mérföldkövét jelenti”. Diószegi és Fazekas ugyanis csaknem félezer magyar növényteni szakszót alkotott, de létre kellett hozniuk a szervtani szakki-fejezéseket építgő, mint a bemutatandó növénynek listáját. Molnár V. Attila debreceni botanikatörténész írja: „Számításaim szerint több mint hatvan növénynevezettség magyar megnevezésére ma a Diószegi és Fazekas által alkotott nevet, vagy annak alakváltozatát használjuk... Olyan nevekről van szó, mint a bajuszfü, bokrétafa, bodzamaz, daravirág, posbor, ökörszem, csibehúr, csillagvirág, vérfű stb.”

Szójutásai közül még megemlítendő a csöves szár, indás szár, egy- és kétnyári növény, egy- és kétlaki növény, a levélgerinc, levélfonák, fűrészes levélszél, párosan és páratlanul szárnyalt levél, a pelyva, a kocsány, a szírom, a bibe, a fészkek, a torzsa, a tüsző, a zuzmó és más, többnyire ma is használt megnevezések.

Diószegi másik munkája az *Orvosi Füvész Könyv* 1813-ban került ki a sajtó alól. Ez a munka egyfajta tanácsadó volt azok számára, akik maguk próbálták legyőzni saját és hozzátartozóik betegségeit – gyógynövények segítségével. „A házi orvosságoknak tartása és az azokhoz való folyamodás a nép közt elkerülhetetlenül szükséges” – írja a szerző.

A Magyar Füvészkönyv címlapja
Debrecen, 1807. OSZK

Gazda István
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: Gombocz Endre: *A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói*. Bp., 1936.; Kádár Zoltán–Priszter Szaniszló: *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*. Bp., 1992.; Molnár V. Attila: A „Magyar füvészkönyv” megjelenésének 200. évfordulójára. In *Botanikai Közlemények* 2007.

Erdei Ferenc

(Makó, 1910. december 24.–Budapest, 1971. május 11.)

Erdei Ferenc
Bérci László felvétele,
1940-es évek. MNM

Makói hagymatermesztő családból származott. 1934-ben szerzett állam- és jogtudományi doktorátust a szegedi egyetemen. A Makó és Vidéke Hagymakertészeinek Termelő és Értékesítő szövetkezetének volt először könyvelője (1934–1936) majd ügyvezető igazgatója (1936–1937). Egyetemistaként bekapcsolódott a falukutató mozgalomba. Alapító tagja volt – egyetlen paraszti származásúként – a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. Nyugat-európai tanulmányútja során (1935) a holland, német és svájci szövetkezeteket tanulmányozta. Első, nagy sikert aratott szociográfiája (*Futóhomok. A Duna–Tiszaköz földje és népe*) 1937-ben jelent meg a Magyarország felfedezése sorozatban. További könyvei (*Paraszrok* [1938], *Magyar város* [1939], *Magyar falu* [1940], *A magyar paraszttársadalom* [1941], *Magyar tanyák* [1942]) immár az egész magyar vidéki társadalom feltérképezésének igényével készültek. Meghatározó szerepet játszott a Márciusi Front (1937) és a népi írók által Makón megalapított baloldali Nemzeti Parasztpárt (NPP) létrehozásában (1939). Az 1943-as szárszói találkozón a szocializmus mellett foglalt állást.

1944 őszén részt vett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megszervezésében. Politikusként nyilvánosan az NPP-t képviselte, de ekkor titokban már valószínűleg a Magyar Kommunista Pártnak (MKP) is tagja volt. Ekként lehetett az

Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere (1944. december–1945. november), s asszisztált az MKP-nak a belügyi szervektől független politikai rendőrség felállítására irányuló törekvéseihez. 1944 decemberétől haláláig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő volt. A koalíciós időszakban az NPP ún. balszárnyának vezetője, majd Kovács Imre emigrálása után 1947-től a párt főtitkára. Az MKP híveként jelentős szerepet játszott a parasztpárt elorvasztásában, majd rövid időre a még működő kis pártokat magába olvasztó Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának elnöke lett (1949).

1949–1953 között földművelésügyi miniszterként vezető szerepet játszott a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásában és a gazdagparasztság elleni ún. kulákpolitikában, majd Nagy Imre kormányának igazságügy-minisztereként (1953–1954) ő kezdte meg a törvénysértések áldozatainak rehabilitációját. Nagy Imre leváltása után a Minisztertanács elnökhelyettese lett (1955–1956).

Miniszterelnök-helyettesi funkcióját az 1956-os forradalom alatt többször változó Nagy Imre-kormányokban is megőrizte, s tagja volt a miniszterelnök szűkebb kabinetjének. Kiállt a többpártrendszer mellett, részt is kívánt venni az NPP újjáalakításában, de a párt szervezői elutasították ajánlkozását. November 3-án tagja volt a szovjet csapatkivonásról Budapesten majd Tökölön tárgyaló háromfős magyar delegációnak, melynek tagjait a szovjetek letartóztatták, s egyhónapi fogva tartás után egyedül őt engedték szabadon. Politikai tisztséget ezután már nem viselt.

Az MTA 1948-ban levelező, 1956-ban rendes tagjává választotta. 1957–1964 közt, majd 1970–1971-ben az Akadémia főtitkára, a köztes időben alelnöke volt. Részt vett az új gazdasági mechanizmus (1968) előkészítésében, elsősorban az egyéni érdekeltséget a mezőgazdasági termelők szövetkezetekben figyelembe vevő ösztönző rendszer kidolgozásában. Nagyban hozzájárult a sajátos magyar szövetkezeti modell kialakításához és megszilárdításához, s a magyar agrárszektor akkor valóban világszínvonalú működéséhez.

Póto János
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Erdei Sándor: Erdei Ferenc élete. In Erdei Ferenc: *Emberül élni*. Bp., 1974.; Kulcsár Kálmán: *Erdei Ferenc*. Bp., 1988.; Benkő Péter: *Erdei Ferenc*. Bp., 1990.

Fülep Lajos

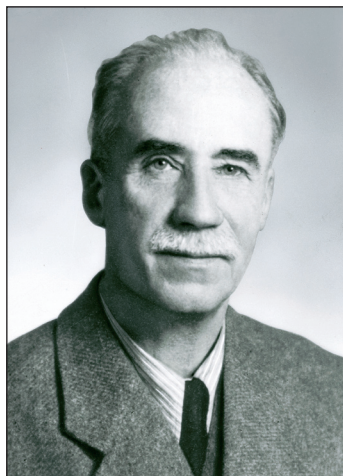
(Budapest, 1885. január 23.–Budapest, 1970. október 7.)

Fülep Lajos a magyar művészettörténet meghatározó, művészetfilozófusként, tudósként, szerkesztőként és tanárként is a 20. századi magyar szellemi élet egyik legjelentősebb személyisége. Nagybecskerekai érettségije után Budapesten újságoknál dolgozik, rendszeresen publikál. Szemléletformáló kritikus hírnevét az akadémikus művészek ellen írt sorozata alapozta meg. Az 1900-as években kétszer Párizsban járt.

Az elsők között ismerte fel Ady és Cézanne jelentőségét. Kisebbségi megszakításokkal 1907-től Firenzében élt, ahol kapcsolatba került a *Biblioteca Filosofica* köré szerveződött csoporttal. 1910-ben fordította le és vezette be Nietzsche *A tragédia születése* című művét. Lukács Györggyel szerkesztette *A Szellem* című folyóiratot (1911). 1912-ben Budapesten doktorált Benedetto Croce bergsoniánus bírálatából (*Az emlékezés a művészi alkotásban*). Rómából tért haza 1914-ben. A Vasárnapi Kör tagjaként előadásokat tart a Szellemi Tudományok Szabadiskolájában. Első felesége Erdős Renée, két lányuk született. Középiskolai tanárként tanítványa a reneszánszkatatóként világhíróvá vált Tolnay Károly. A Károlyi-kormány idején külpolitikai hivatalt vállalt. A Tanácsköztársaság alatt kinevezték az egyetem olasz tanácskére. Szellemi fejlődésének fordulópontja volt itáliai megismerkedése a misztikus irodalommal, amelynek hatására 1916 és 1918 között elvégezte a teológiát, és református lelkészi hivatást választott. Leghosszabb ideig, 1947-ig Zengővárkonyban szolgált, közben a harmincas években a pécsi egyetemen tanított.

Az elsők között ismerte fel a hagyományos paraszti világ felbomlásának társadalmi problémáit. Részt vett a *Válasz* című folyóirat elindításában (1934). 1930-ban megkapta a Baumgarten-díjat. 1947-ben Budapesten az Olasz Tanszék tanára, az Eötvös Kollégium oktatója majd a Művészettörténeti Tanszék vezetője lett (1951–1961), így alapozta meg máig legendás pedagógusi hírnevét. 1948-ban az MTA levelező tagjává választották. 1957-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Többek között szakfolyóiratok, kézikönyvek szerkesztője volt, kiemelkedő tudományszervezői munkát folytatott. Széher úti otthona tanítványai és kortárs értelmiségiek műhelyévé vált, ezt örököltette meg Fodor András költő naplója.

Fülep Lajost a szellemi történet legjelentősebb alakjai között tartjuk számon. Nemzedékekre ható alapvető műve az 1923-ban megjelent *Magyar művészet*, valamint az *Ars Una* folyóiratban megjelentetett *Művészet és világnézet* című tanulmány. Élete utolsó szakaszában torzóban maradt művészetfilozófiai munkáján dolgozott, s mindent megtett Csontváry Kosztka Tivadar elismertetése érdekében. Sokrétű kapcsolatrendszeréről, fegyelmezett személyiségéről, szellemi elkötelezettségéről, elmélyült tudásáról és sokszínű érdeklődéséről óriási levelezés-gyűjteménye tanúskodik.

Fülep Lajos
Ismeretlen fotográfus, 1940 körül
MNM

Balázs Kata
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Fülep Lajos emlékkönyv. Cikkek, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról. Vál., szerk., a bibliográfiát és a jegyzeteket összeáll. Tímár Árpád. Bp., 1985.; Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal I–II*. Bp., 1986.; Dizseri Eszter: *Fülep Lajos élete*. Bp., 2003; Vajda Kornél: Fülep Lajos (1885–1970). In „Emberek, és nem frakkok” II. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszé-gyűjtemény. *Enigma* XIII. évf. 2006. 48. szám

Gerevich Aladár

(Jászberény, 1910. március 16.–Budapest, 1991. május 15.)

Gerevich Aladár
Zinner Erzsébet felvétele, 1954
MTI

A magyar vívósport – kard és tőr – kiemelkedő alakja, a kardvívás hétszeres olimpiai bajnoka, okleveles vívómester. Tizennégy esztendősen kezdte el a vívást, apja, idősebb Gerevich Aladár keze alatt Miskolcon. Egy – alig tizenhét évesen – megnyert verseny után Budapestre került, és a Magyar Athletikai Club (MAC) versenyzője lett. Mestere Italo Santelli volt.

A kard mellett tőrben is számos versenyen indult és ért el kiemelkedő eredményeket. 1932 és 1960 között a Nyári Olimpiai Játékokon a kard csapatversenyeken hat alkalommal volt tagja a győztes magyar csapatnak. 1948-ban, a Londonban megrendezett Nyári Olimpiai Játékokon kard egyéniben is olimpiai bajnoki címet szerzett. 1936-ban, Berlinben, kard egyéniben harmadik, 1952-ben Helsinkiben, kard egyéniben második helyezést ért el az olimpián. 1952-ben a Helsinkiben bronzérmet nyert. Férfi tőrscapatnak is tagja volt. Olimpiai sikerei mellett kilencszer szerzett világbajnoki és ötször Európa-bajnoki címet.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanult, és tanulmányai végeztétől 1971-ig a Magyar Nemzeti Bank alkalmazottja volt.

Ellenfele a kitűnő olasz vívó, Nedo Nadi írta róla még 1931-ben: „... mindene megvan ahhoz, hogy világklasszis legyen: fiatalság, pompás fizikum, ragyogó technika. Különösen a fizikuma olyan, amelyet még nem láttam. Egy mókus nem lehetne fürgébb, gyorsabb, mint ez az alig tizennyolc évesnek látszó ifjú.” Egy híres magyar vívó, Ozoray (Schenker) Zoltán az 1948-as egyéni olimpia győzelme után mondta róla: „Mindent tud, amit a vívásban tudni érdemes. Maga a megtestesült technika.”

Gerevich – aki az 1936-os berlini olimpián Gerei néven versenyezve a csapatversenyen szerzett aranyérme mellé egyéniben bronzérmet nyert – 50 évesen szerezte utolsó olimpiai aranyérmét Rómában (1960). 1956-ban, Melbourne-ben még ötödik helyezést ért el egyéniben. A visszavonulását követően edzőként dolgozott (1961–1971: Budapesti Vörös Meteor, illetve Budapesti Honvéd Sportegyesület, 1971–1975: Budapesti Vasutas Sport Club, 1975–1990: Budapesti Vasas Sport Club) és érdemelte ki a mesteredzői címet. 1948. augusztus 28-án szülővárosa, Jászberény díszpolgárává választotta, s a szülőváros 1992. június 24-i képviselő-testületi ülésén Posztumusz Díszpolgári Címet adományozott neki. Elnyerte az Olimpiai Érdemrendet (1988) és a Nemzetközi Fair Play díjat (1990). Az elsők között kapta meg a sportérdeméért adományozható Toldi Miklós Érdemérem arany fokozatát (1936), melyet követően még két alkalommal részesült ezen érdemérem ezüstfokozatában is.

1997-től nevét sport közalapítvány (Gerevich Aladár Nemzeti Sport Közalapítvány) őrzi.

Szakály Sándor
Pannon Egyetem (Veszprém)

Ajánlott irodalom: Gerevich Aladár–Szepesi László: *Korszerű kardvívás*. Bp., 1979.; Syposs Zoltán: *Villanó pengék*. Bp., 1975.; Hencsei Pál–Ivanics Tibor: *Magyar vívók az olimpiákon. Hazánk legeredményesebb olimpiai sportága*. Bp., 2006.

Gózon Gyula

(Érsekújvár, 1885. április 19.–Budapest, 1972. október 8.)

Gózon Gyula a két világháború közötti magyar filmgyártás egyik legkitűnőbb karakterszínésze volt. Pályáját Rákosi Szidi színiiskolájában kezdte; már itt kitudt ének- és táncstudásával. Kezdként néhány évig a Délvidéken lépett fel. Itt kötött életre szóló barátságot az 1930-as évek másik csillagával, az akkor még szintén kezdő Kabos Gyulával. Gózont 1906-ban Nagyváradra szerződtették. A város a vidéki színészek álma volt pezsgő kultúrájával, művelt közönségével. A művész hamarosan Kabos szerződtetését is elérte. Hamarosan olyan nagyságokkal hozta össze a sors, mint Ady Endre és Juhász Gyula.

1910-ben felkerült a fővárosba, Nagy Endre híres pesti kabaréjába, majd az újonnan megnyíló budapesti Népopera-hoz szerződött, s elsősorban operett-szerepekben lépett fel. Az első világháború idején, a Népopera bukása miatt munka nélkül maradván társaival (pl. Gyárfás Dezsővel, az ismert kupléénekeskel vagy a később Michael Curtiz néven rendezőként az Oscar-díjat is elnyerő Kertész Mihállyal) megalapította az Apolló Színházat. Ez valójában kabaré volt. Repertoárjában a magyar kabaréirodalom legjobbjainak (pl. Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Harsányi Zsolt, Lovászy Károly) művei szerepeltek. Önálló irodalmi kabarét is alapított (Muskátló Kabaré), ez azonban 1920 elején megbukott.

Gózon játszott a Király, a Renaissance, a Blaha Lujza és a Magyar Színházban, az igazi fordulat akkor következett be pályáján, amikor a Belvárosi Színházhoz szerződött. A korábbi énekes szerepek után ugyanis itt vált belőle végre elismert prózai színész. 1935–1941 között a Nemzeti Színházban már igazi színész nagysághoz méltó feladatok várták: játszott többek között Szigligeti Ede *Liliomfi*jában, a *Hamlet*ben Poloniust alakította, a *Szentivánéji álom*ban pedig Vackort.

Filmes pályája még a némafilm idején kezdődött. Szerepelt az első magyar hangos nagyjátékfilmben, *A kék bálvány*ban (1931) és a nagy sikerű *Hyppolit*, *a lakáj*ban (1931). Ettől kezdve egymást érték a felkérések. Számos máig is népszerű filmben feltűnt: *Rákóczi induló*, *Emmy*, *Meseautó*, *Lila akác*, *Nem élhetek muzikaszó nélkül*, *Lovagias ügy*, *Egy lány elindul*, *Az én lányom nem olyan*, *Péntek Rézi* stb. Elsősorban karakterszerepeket kapott, többnyire kisembereket (kalauz, pincér, inas, tisztiszolga stb.) formázott meg.

Karrierjét a második világháború akasztotta meg, mivel nem tudta igazolni „fajilag tiszta” származását. A háború után azonban ott folytatta, ahol abbahagyta: a Nemzetiben, immár nagy öregként, többnyire felesége, Berky Lili társaságában. Az újrainduló filmgyártás is igényt tartott rá: az 1950–60-as években olyan filmek sikereihez járult hozzá, mint a *Jamika*, a *Civil a pályán*, a *Déryné*, az *Állami áruház*, a *Simon Menyhért születése*, *A csodacsatár*, a *Gerolsteini kaland* vagy a *Felmegyek a miniszterhez*. Szerepei azonban egyre kisebbek lettek: felesége 1958-ban bekövetkező halála után Gózon pályája megtört, az öregség és a betegség egyre jobban elhatalmasodott rajta. 1963-ban lépett színpadra utoljára, s hamarosan a filmezést is abbahagyta.

Gózon Gyula
Strelisky Sándor felvétele, 1917 körül
NMN

Slíz Mariann

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Antal Gábor: „Gyula bácsi”. *Nekrológ helyett Gózon Gyuláról*. Színház 1973/1.; Bános Tibor: *Pályák és Sorsok. A váradi sasfiók*. Bp., 1981.; Bilicsi Tivadar: *Hol vagytok, ti régi játszótársak?* Bp., 1982.; Gózon Gyula: *Egy öreg színész emlékei*. Nők Lapja 1972. február–március.

Haggenmacher Károly

(Winterthur, Svájc, 1835. március 13.–Budapest, 1921. augusztus 8.)

Haggenmacher Károly
Koller Károly felvétele, 1875 körül
NMN

A magyarországi Haggenmacher család Svájból, a zürichi kantonból települt hazánkba. Az 1850-es években két bátyja is szerencsét próbált Magyarországon. Kaspar Emmanuel visszatért Svájcba, míg Henrik és Károly a rohamos ütemben fejlődő pest-budai malomiparban keresett megélhetést. Henrik a sörgyártásban is érdekeltséget szerzett. Károly az Első Pest-Budai Gőzmalmai Társaság főmolnárja, majd élete végéig műszaki és kereskedelmi igazgatója volt. Ez volt a korabeli Európa egyik legkorszerűbb malma. Érdemes megjegyezni, hogy Haggenmacher mellett dolgozott a későbbi neves cégalapító, a szintén svájci Julius Maggi. Maggi itt tanulta meg, hogy a nagymalmokat vállalatként kell irányítani, amihez kereskedelmi és műszaki ismeretek is szükségesek.

Haggenmacher Károly az 1880-as években fejlesztette ki új szítalási rendszerét, az ún. síkszítát, amelyet 1887-ben szabadalmaztatott. Malomipari gépekkel (síkszita, dara- és dercetisztító gép) kapcsolatos szabadalmainak száma meghaladja az egy tucatot. A liszt osztályozására korábban hasáb- és hengeres szítát, illetve centrifugál szítát alkalmaztak. Ezek a szíták azonban nem tudták az őrléményt fajsúly szerint elkülöníteni. A síkszítában az őrlémény fentről lefelé haladva egyik szítakeretből a másikba vándorolt. Az őrléményosztályozás minden korábbinál kedvezőbb hatásfoka révén lényegesen emelkedett a lisztkihozatal.

Ráadásul az egymásra épített keretekkel működő síkszita kis helyen is elfért. Haggenmacher egyre javította a liszt osztályozását a szitaszekrényekbe helyezett szítáló- és gyűjtőkeretek számának növelésével, és megoldotta a szita tisztítását is. A Haggenmacher által kifejlesztett malomipari gépeket a budapesti Wörner gyárban állították elő.

A Magyarországon alkalmazott ún. magyar magas őrlés technológiája segítségével – a gondosan megtisztított búza többszörös őrlésével – a malmok a külföldieknél jobb minőségben és jóval gazdagabb fajtaválasztékban őrltek. A választék bőségére jellemző, hogy a külföldön őrlt 4-8 fajta liszttel szemben Magyarországon 12-20 lisztfajtát állítottak elő. A Mechwart-féle acélhengerezék és a Haggenmacher-féle síkszita elsőként történő alkalmazásával a magyarországi malomipar jelölte ki egy időre a világ malomiparának fejlődési irányát.

Haggenmacher Károly 1869-ben vette feleségül Szalay Gizella Juliannát. Házasságuk gyermektelen maradt. Szívesen támogatta az elesetteket – gyermekeket és öregeket – Magyarországon és Svájcban (*Karl-Haggenmacher-Fonds*) is. Az ő nevéhez fűződik a budapesti Bethania református árvaház alapítása. Műgyűjtőként is ismert volt. Magángyűjteményéből az Iparművészeti Múzeumot is gazdagította. A gyermekkorától szembetegséggel bajlódó, időskorára megvakult Haggenmacher Károly 1921 nyarán budai villájában öngyilkos lett. Síroltja a budapesti Farkasréti temetőben található.

Estók János
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.; Szőke Béla: *Műszaki nagyjaink*. II. Bp., 1983.; Pekár Zsuzsa–Pénzes István: 150 éve született Haggenmacher Károly, *Magyar Gépipar*, 1986.; Réz Gyula: Haggenmacher Károly. In: *Magyar Agrártörténelmi Eletrajzok*. I. Szerk.: Für Lajos–Pintér János. Bp., 1987.; Halmos Károly: Haggenmacher Henrik és Károly. In *Sokszínű kapitalizmus*. Szerk.: Sebők Marcell. Bp., 2004.

Herman Ottó

(Brezsnóbánya, 1835. június 28.–Budapest, 1914. december 27.)

Ornitológus, etnográfus, politikus, az utókor „az utolsó magyar polihisztor” néven említi személyét. Tevékenysége megalapozta, meghatározta a hazai néprajz, a nyelvészet, a régészet és a természettudomány útját. 1906-ban indítványára emelték törvényerőre „A madarak és fák napja” rendszeres, évenkénti megtartását. Tudományos és közéleti tevékenységét 23 könyv és közel 1200 cikk, tanulmány dokumentálja. 1953-ban vette fel nevét a Miskolci Múzeum. Lillafüredi lakhelye, amelyet „Peleháza”-nak nevezett, 1974-től látogatható mint Herman Ottó Emlékház. Miskolc város önkormányzata 1995-től Herman Ottó tudományos díjat adományoz.

Brezsnóbányán (ma Brezno, Szlovákia) született 1835-ben. Miskolcon tanult az evangélikus főgimnáziumban, Bécsben géplakatos képesítést szerzett. 1863-ban a lengyel szabadságharcosok sorába állt. Hazatérése után Kőszegen fényképész műtermet tartott fenn, közben madarak preparálásával is foglalkozott. Így került Kolozsvárra, ahol az Erdélyi Múzeum Egylet preparátora lett (1870-ig). Az *Ellenzék* újságírója, majd a *Magyar Polgár* főmunkatársa (1872-ig). 1874-ben Budapestre költözött, s hamarosan a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának munkatársa lett. 1879-től a Függetlenségi és 48-as Párt programjával országgyűlési képviselő lett. Az emigrációban élő Kossuth Lajost két alkalommal is felkereste Turinban. Élete végéig Budapesten lakott, de pihenőotthonául a lillafüredi „Peleháza” szolgált.

Kolozsvárott lépett tudományos pályára, ekkor jelentek meg első írásai, s ebben az időben kapcsolódott be a politikai életbe is. A madarak vándorlása figyelmét az ornitológia felé irányította. Megszervezte az ornitológusok II. nemzetközi kongresszusát Budapesten, s ennek nyomán alapíthatta meg a Magyar Ornithológiai Központot (1893, Madártani Intézet néven ma is működik), amelynek haláláig igazgatója volt. Elsősorban ornitológiával foglalkozott, de zoológiai és etnográfiai kutatásai révén a pókokat, a magyar népi halászatot, a pásztorkodást és a népi építkezést is behatóan tanulmányozta. A régészettel akkor került bensőségebb kapcsolatba, amikor a miskolci ún. Bársony-házi leletekben (1891, kőszakócák) az ősember eszközeit fedezte fel, s ezzel a magyarországi ősrégészeti kutatások elindítójává, a bükki barlangok (1903, Szeleta-barlang) paleolit feltárásainak kezdeményezőjévé vált. A nyelvészet felé történt kalandozását bizonyítja még halála évében napvilágot látott könyve, a pásztorok szókincséből készült gyűjtése.

1914-ben Budapesten hunyt el, ott is lett eltemetve, de sírját 1965-ben (születésének 130. évfordulóján) – végakarátának megfelelően – a Miskolchoz tartozó Hámor temetőjébe helyezték át.

Herman Ottó
Ismeretlen fotográfus, 1905 körül
MNM

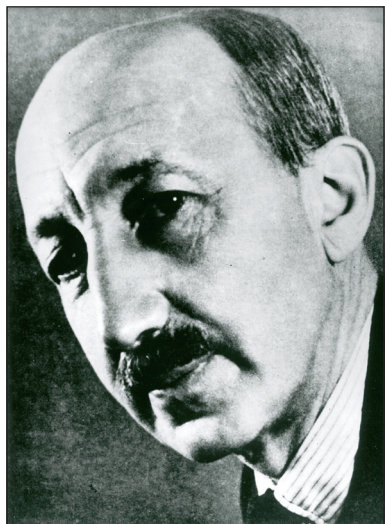
Rémiás Tibor

Herman Ottó Múzeum

Ajánlott irodalom: Erdődy Gábor: *Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye*. Bp., 1984.; Szabadfalvi József: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Miskolc, 1987.; Rémiás Tibor: Igaz híved: Herman Ottó (Herman Ottó és Kovács Lajos politikai vonatkozású levelezéséből). In *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXII. Miskolc, 1994.; Szabadfalvi József: *Herman Ottó, a parlamenti képviselő 1879–1897*. Miskolc, 1996.; Bokrosné Stramszky Piroska–Szabóné Lenkefi Ildikó: *Herman Ottó. „Az utolsó magyar polihisztor”*: *Bibliográfia*. Miskolc, 2003.; Hevesi Attila–Viga Gyula (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Miskolc, 2006.

Hevesy György

(Budapest, 1885. augusztus 1.–Freiburg, 1966. július 5.)

Hevesy György
Ismeretlen fotográfus, 1950-es évek
MNM

Budapesti, berlini és freiburgi egyetemi éveit követő tudományos pályafutása Zürichben, a híres műegyetemen indult, majd Haberhez, az ammóniaszintézis feltalálójához látogatott a karlsruhei műegyetemre.

Mivel Haber az olvadt cink oxidációjakor alkalmanként fellépő elektronsugárzás vizsgálatával bízta meg Hevesyt, 1911-ben a mérési metodikák elsajátítása céljából Rutherford intézetébe, Manchesterbe ment. Ez volt az a hely, ahol akkoriban egy merőben új fizika volt születőben, az atomfizika. Hevesy első feladata az akkor még rádium-D-nek nevezett ólomizotóp izolálása volt. Bebizonyította, hogy az izotópokat nem lehet kémiai módszerekkel elválasztani, viszont ekkor gondolt Hevesy arra, hogy a rádium-D-t ólom jelzésére lehet felhasználni, és így az ólom jelenlétét a sugárzás észlelésével tudja kimutatni. E módszert ma izotópos nyomjelzésnek nevezzük.

Sok későbbi világhírű tudós dolgozott akkor Rutherford laboratóriumában. A dán Niels Bohr is, akivel Hevesy egy életre szóló barátságot kötött. 1912-ben a budapesti Tudományegyetem bölcsészettudományi kara Hevesyt magántanárává habilitálta. Itt Gróh Gyulával az ólomatom öndiffúzióját vizsgálta szilárd ólomban, radioaktív ólomizotóp segítségével. Ez tekinthető a nyom-

jelzéses módszer első metallográfiai alkalmazásának.

Hevesy 1920-ban elhagyta Magyarországot, Koppenhágába utazott az ott időközben intézetvezető professzorral lett barátjához, Bohrhoz. Az ő intézetében dolgozott, ott fedezte fel a hafniumot (1920), a periódusos rendszer még hiányzó és oly régóta, sokak által keresett 72. kémiai elemét. 1926-ban a németországi Freiburg egyeteme hívta meg a kémia professzorának. Itt megint ragyogó felfedezéseket tett: kidolgozta az úgynevezett izotóphígításos, valamint a röntgen-fluoreszcenciás szerkezetvizsgáló és analitikai módszert.

Hevesy 1932-ben felismerte a mesterséges úton előállított izotópok gyakorlati jelentőségét, nevezetesen, hogy a Joliot-Curie-féle részecskebombázással a nem aktív elemek is radioaktívvá tehetők, és az így keletkező sugárzás mérése alapján mennyiségük meghatározható. Ez az aktívációs analízis.

1934 végén Hevesy ismét Koppenhága, a Bohr-intézetbe költözött, ám 1942-ben a németek megszállták Dániát. Akkor már Otto Hahn uránhasításos kísérletei nyomán az atomtudósok között ismert volt az atombomba elkészítésének lehetősége, ezért a neves atomtudósokra mindenütt figyeltek. A szövetségesek segítségével Bohrnak sikerült az Amerikai Egyesült Államokba szöknie, Hevesy pedig Svédországot választotta.

Elismerés bőven érte, 1943-ban a kémiai Nobel-díjat ítélték neki. Ezen kívül még számtalan magas tudományos kitüntetésben (Fermi-, Copley-, Bohr-éremben, „Atommal a békéért” díjban) részesült. Hevesy Györgyöt a Magyar Tudományos Akadémia 1945-ben tiszteleti tagjává, a Budapesti Műszaki Egyetem 1965-ben díszdoktorává választotta.

Tömpe Péter
kémia-történész, EGIS

Ajánlott irodalom: Móra László: Hevesy György ismeretlen levelei Gróh Gyulához. In Magyar Tudomány 1995.; Szabadváry Ferenc: *A magyar kémia művelődéstörténete*. Bp., 1998.; Kovács László: *Hevesy György 1885–1966*. Szombathely, 2000.; Hargittai István: *Úr Stockholmba. Tudósok és Nobel-díjak*. Bp., 2004.

Kereszturi Ferenc

(Sárospatak, 1735. május 28.–Moszkva, 1811. február 16.)

1756-tól a debreceni református kollégium növendéke volt, de akkoriban a reformátusok nagyon nehezen tudtak bejutni a Habsburg Birodalom katolikus egyetemeire, ezért Kereszturi úgy határozott, hogy tanulmányait Oroszországban folytatja. 1762-től tanult ott, s három évre rá lett a Moszkvai Egyetem munkatársa. 1772-től a moszkvai kórház főbőszé, 1777-ben az anatómia és a sebészet rendkívüli, majd rendes tanárává választották. Az anatómia és a sebészet mellett szövettant, fiziológiát, szülészetet és törvényszéki orvostant is tanított. Kereszturi elsőként vezette be az oktatásba az állatokon végzett fiziológiai kísérleteket, valamint a mikroszkóp használatát a hisztológiái tanításnál.

A 18. század utolsó két évtizede Kereszturi Ferenc orvosi pályafutásának legjelentősebb időszakát jelentették. 1781-ben a német Lipót-akadémia is felvette tagjai sorába. Anatómiai és fiziológiai előadásairól, állatokon végzett bemutató kísérleteiről és mikroszkópos vizsgálatairól nemcsak növendékei, hanem az utókor orvostörténészei is elismerően nyilatkoztak. Professzori működése alatt, 1777-től 1805-ig számos kitűnő tanítványt nevelt, akik később a Moszkvai Egyetem orvosi fakultásának híres tudósai lettek.

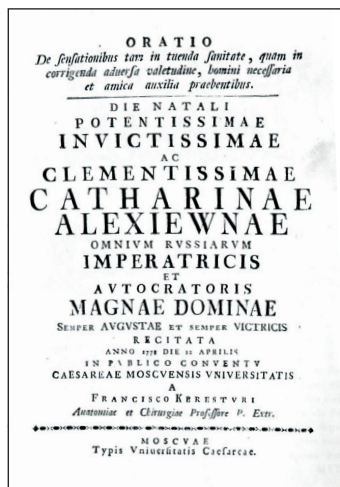
Kereszturi tudományos munkásságának alapját azok a *latin nyelvű beszédek (orációk)* képezik, amelyeket egy-egy ünnepélyes alkalommal mondott el, és ezeket később a moszkvai egyetem kinyomtatott.

Ezek egyike az a *latin nyelvű dolgozata*, amely egy új szakterületről, az orvosi rendészetről és annak oroszországi alkalmazásáról szól. Ennek lényegét 1795. június 28-án, II. Katalin trónra lépésének 33. évfordulóján mondta el ünnepi beszédként az egyetemen, és abban elsőként fogalmazta meg Oroszország közegészségügyének alapelveit. Kifejtette: milyennek kell lennie a kormányzat és a hatóságok gondoskodásának az állampolgárok egészségének megőrzésében, és melyek a „politia medica” (az orvosi rendészet) eszközei, lehetőségei.

Áz 1790-es évek végére Kereszturi a Moszkvai Egyetem orvosi karának egyik legtekintélyesebb és leghíresebb professzora lett. Schultheisz Emil írja: „Kereszturi mindvégig a legnagyobb buzgalommal mélyítette el orvostudományi tanulmányait; állandóan látogatta a kórházi betegeket, praktikus ismereteit folyamatosan kiegészítette az új orvostudományi munkák beható tanulmányozásával. Fáradhatatlan munkaszeretet, odaadás az orvosi hivatás iránt – ez avatta őt a legkiválóbb orvosok egyikévé.” Moszkva legkeresettebb orvosainak egyike volt, nagy magánpraxissal, s beteget a cári birodalom felső rétegeiből kerültek ki.

Szakmai presztízsét jelzi, hogy 1804. augusztus 27-én őt választották a moszkvai Orvostudományi Társaság elnökévé, mely tisztséget hét évig viselte. Ugyanebben az évben nevezték ki az orvosi kar dékánjává, ám ezt a megtisztelő megbízatást csak egy évig tölthette be, mivel súlyos betegsége megakadályozta munkája ellátásában. A moszkvai Vegyenzski-temetőben helyezték örök nyugalomra.

V. Molnár László
Pécsi Tudományegyetem

Kereszturi Ferenc
moszkvai egyetemi disszertációjának
címlapja, 1778

SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI
MŰZEUM

Ajánlott irodalom: V. Molnár László: *Magyar–orosz kulturális kapcsolatok, 1750–1815*. Piliscsaba, 2000.; Schultheisz Emil: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Piliscsaba, 2006.; Tardy Lajos *orvostörténeti vizsgálódása*. Bp., 2009.

Kner Izidor

(Gyoma, 1860. február 5.–Gyoma, 1935. augusztus 19.)

Kner Izidor
Ismeretlen fotográfus, 1920 körül
MNM

Kner Izidor nyomdász, könyvkiadó, tipográfus, könyvművész, író, a magyar nyomdászat és könyvkötészet kiemelkedő alakja. A könyvhöz való vonzódása családi öröksége volt, hiszen apja, Kner Sámuel könyvkötőként dolgozott. Szülővárosában 1882 nyarán nyitotta meg könyvnyomdáját. A nyomda látványos fejlődése a 1890-es évek elején indult, amikor felesége, Netter Kornélia hozományából nagyteljesítményű nyomdagépet vásárolt, amely alkalmas volt kiadványok nagy példányszámban való kinyomtatására. A technikai fejlődéssel párhuzamosan Kner fontosnak tartotta a nyomtatványok tipográfiájának és a könyvek kötésének, borítójának művészi kivitelezését. Vállalkozása ekkor már biztos bevételi forrással rendelkezett, a gyomai nyomdában készült ugyanis a közigazgatásban akkor használt formanyomtatványok jelentős része, de nyomtattak egyéb fontos hivatalos papírokat, például részvényeket is, s országos népszerűséget hoztak a kor ízléséhez igazodó, elegáns kivitelű itt készült báli meghívók, amelyek az 1900-tól megjelentetett, folyóiratszerű *Röpke Lapok* című mintatárban is megjelentek. Ez egyben az alkalmazott grafika térnyerését is magával hozta.

Kner a 20. század elején több kiváló művészt nyert meg a grafikai tervezésnek. A kisnyomtatványok biztos piaca lehetőséget teremtett nagyobb lélegzetű kulturá-

lis vállalkozás megindításához: könyvkiadóként elindította a *Kner Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* című könyvsorozatait, amelyekben a magyar és a világirodalom klasszikus alkotásait adták ki gondos tipográfiával és tervezéssel készült kötetekben. Változást hozott a könyvtervezés művészi kivitelezésében fiának, Kner Imrének a nyomda munkájába való bekapcsolódása (1907-ben vette át a nyomda vezetését), akivel a Kner-nyomda kiadványain megjelenik a szecessziós formavilág is. Újabb fordulatot hoz Knerék kapcsolata Fülep Lajossal, akinek hatására új betűtípust kezdenek használni (Kner Imre Lipcsében az ottani Állami Nyomdászati és Grafikai Akadémián tanult könyvtipográfiát, s onnan szerezte be az ott vésett elegáns betűtípust, de nyomdagépeket is), s a korábbi előrevésett díszeket az adott kiadványhoz készült illusztrációk váltanak föl.

Knerék nyomdájának igazi kultúrtörténeti jelentőséget adott az a tény, hogy szoros, baráti kapcsolatot ápoltak a kor jelentős íróival, költőivel. Gyomán jelentek meg például a *Nyugat* költőinek vagy a Vasárnapi Kör tagjainak művei.

Nyomdájában kötöttek először kollektív szerződést, és a munkaidőt is az elsők közt csökkentette 9 és fél órára. Kner Izidor gyakorta írt szakfolyóiratokba, de kisebb karcolatokkal, humoreszkekkel rendszeresen jelentkezett az *Üstökös* és a *Borsszem Jankó* című vicclapban is. A nyomdász Kner-család emlékét őrzi a Kner Imre egykori lakóházában berendezett múzeum.

Ajkay Alinka
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Kner Izidor: *Eszmék és viaskodások (Összegyűjtött szakkikkek)*. Gyoma, 1906.; Kner Izidor: *Fél évszázad meszgyéjén*. Gyoma, 1931.; Fitz József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. I–II. kötet, Bp., 1959.; Haiman György: *A Kner család és a magyar könyvművészet 1882–1944.*, Bp., 1979.; *A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében, 1882–1944.* Összeállította Lévay Botondné, Haiman György. Bp., 1982.; *Egy évszázad meszgyéjén*. A Kner Nyomda gyomai és békéscsabai üzemeinek története. Békéscsaba, 1982.

Kosztolányi Dezső

(Szabadka, 1885. március 29.–Budapest, 1936. november 3.)

Gimnáziumi tanulmányait Szabadkán kezdte. Szabadkai évei alatt került szorosabb barátságba unokatestvérével, Brenner Józseffel, aki Csáth Géza néven vált híres novellistává. 1903-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten, magyar–német szakon, ahol állandó szereplője volt Négyesy László stílusgyakorlati szemináriumainak, és barátságot kötött Babits Mihállyal, Juhász Gyulával. 1904-ben a bécsi egyetemre is beiratkozott. 1906-tól a *Budapesti Napló* belső munkatársa lett, újságíróként később több folyóiratnak (*A Hét, Élet, Világ, Pesti Napló, Esztendő, Új Nemzedék*) is dolgozott.

1907-ben jelent meg első verseskötete, a *Négy fal között*, melyet Ady Endre az „irodalmi író” címkével illetett. 1908-tól az induló *Nyugat* egyik szerzője, tanulmányai, lírai és prózai művei egyaránt jelentek meg a folyóiratban. Az 1910-ben megjelenő versciklusa, *A szegény kisgyermek panaszai* meghozta számára a népszerűséget. Rendkívüli munkabírással dolgozott, legendás volt irodalmi műveltsége és nyelvismerete. Jelentős műfordító tevékenysége is. 1913-ban feleségül vette Harmos Ilona színésznőt. Az 1920-as években írta meg a magyar prózairodalom remekműveinek számító regényeit, a *Nero, a véres költőt* (1922), a két „sársze-gi” témájú regényt, a *Pacsirtát* (1924) és az *Aranysárkányt* (1925), végül az *Édes Annát* (1926). 1921-től a *Pesti Hírlap* munkatársa, ekkortól jelentek meg nyelvművelő cikkei. (*A tíz legszebb szó*) 1929-ben részt vett *A Toll* Ady-vitájában, *Az írástudatlanok árulása (Különvélemény Ady Endréről)* című pamfletjével. A *Számadás* (1935) kötet verseit a modern magyar líra csúcsteljesítményeiként tartjuk számon. Kosztolányi 1925-ben írta első *Esti Kornél-novelláját*. Az 1933-ban megjelenő *Esti Kornél* novellaciklus összetett műfajiságával a 20. századi magyar prózát megújító alkotások közé tartozik. 1934–36 között gégerák miatt többször kezelték, meg is operálták. Halálát követően 1936 decemberében a *Nyugat* emlékszámot adott ki.

Lírai életművében két pályacsúcs rajzolódik ki, az egyik *A szegény kisgyermek panaszai* kötet versei, melyek kettős látásmód mentén szerveződnek, ahol a beszélő lírai én pozíciója és a gyermek tekintete kap hangsúlyt. (*Mint aki a sínek közé esett, Mostan színes tintákról álmodom*). A másik, a kései *Számadás* kötet, melynek legfőbb témája az elmúlás, a mélyen átélte egzisztenciális pillanatok kivételessége. (*Esti Kornél éneke, Marcus Aurelius, Hajnali részegség, Szeptemberi áhítat, Őszi reg-geli, Halotti beszéd, Ének a semmőről*). Lírai, illetve elbeszélő műveire a szimbolikus formanyelv és az impresszionista észlelésmód mellett a lét egzisztencialista felfogása jellemző. Novellistaként a lélektani próza hagyományához kapcsolódott, regényíróként a nyelvet a tudat létezési formájának tekintette és azt próbálta érvényre juttatni műveiben.

Kosztolányi Dezső
Kellner Jenő felvétele, 1930. MNM

Horváth Zsuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1977.; Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, 1986.; Margócsy István: *A szegény kisgyermek panaszai*. In *A rejtőző Kosztolányi*. Szerk. Mész Lászlóné. Bp., 1987.; Hima Gabriella: *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*. Bp., 1992.; Szegedy-Maszák Mihály: *„Minta a szőnyegen”*. Bp., 1995.; Kosztolányi Dezső: *Levelek – naplók*. Szerk. Réz Pál. Bp., 1998.; *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 1998.; Szitár Katalin: *A prózanyelv Kosztolányinál*. Bp., 2000.; Bónus Tibor: *A csúf másik*. Bp., 2006.

László Gyula

(Kőhalom, 1910. március 14.–Nagyvárad, 1998. június 17.)

László Gyula
Ismeretlen fotográfus, 1944
MNM

Az iskolateremtő régészprofesszor, képzőművész Nagy-küküllő vármegyében, Kőhalmon született unitárius székely családban. A „szegény ember régészének” vallotta magát: a népvándorlás, a magyar honfoglalás és a középkori társadalom vezető rétegének tárgyi emlékei bemutatásán túl (avar fejedelmi leletek, nagyszentmiklósi kincs, Szent László-herma, Lehel-kürt) maradandót alkotott az egyszerű emberek mindennapjainak, hitvilágának rekonstrukciója terén. Legnagyobb hatású könyve, *A honfoglaló magyar nép élete* a Püski Kiadónál jelent meg (1944), nyugdíjazása utáni fő művének az *Árpád népét* (1988) tartotta. Tudatosan nem a tárgytipológián alapuló archeológiát művelte, inkább a régészeti néprajz hazai úttörőjének tarthatjuk. Munkáiban a ránk maradt leletek az egykori valóság emlékeként, a feltárt temetők a korabeli élet, a falu tükröképeként jelentek meg, s erre tanította hallgatóit is. Régész generációk sorát nevelte Kolozsvárott (1940–1949), majd Budapesten, az ELTE Régészeti Tanszékén (1957–1980).

Érdeklődési köre az őskortól a késő középkorig terjedt, a nagyközönség számtalan könyvében megcsoválhatta átfogó tudását. *A népvándorlaskor művészete Magyarországon* (1970) és a *Vértesszőlőstől Pusztaszérig* (1974) című kötetek a közönyvtárak és az oktatás elmaradhatatlan kincsei lettek, melyeket közérthető nyelven, szép magyarsággal írt meg. Letisztult, „végérvényes” eredmények helyett a „termékeny bizonytalanság” szelle-

mében fogalmazta meg mondanivalóját az elmúlt korok teljes életet élt emberéről. Az őstörténet iránt érdeklődők leginkább a „kettős honfoglalás elméletét” kötötték nevéhez. Ez az általa mindig feltevésként kezelt teória ugyanúgy megosztotta hallgatóságát, mint az 1870–1880-as években lezajlott „ugor–török háború”, amikor a vita tárgya a magyar nyelv finnugor vagy török–tatár rokonsága volt. Nagy Gézának a millennium idején közzétett elképzelései nyomán László Gyula úgy vélte: az összegyűjtött régészeti – és történeti – földrajzi adatok alapján feltételezhető, hogy a 670-es években a Kárpát-medencébe költözött griffes-indás népesség, az ún. késő avarok (nála: kora magyarok) finnugor nyelven beszéltek, s így az Árpád vezette 895-ös honfoglaláskor rokon népeket találtak itt. A kettős honfoglalás elmélete szakmai körökben végül is nem talált elfogadásra, a kutatók többsége elutasította. A sokáig elhúzódó vita azonban azt eredményezte, hogy a többféle szempontból igen forráshiányos 9. századot intenzíven vizsgálni kezdték mind a régész, történész, mind a nyelvész szakemberek.

Alkotói munkásságát végigkíséri másik képzettsége, a festészet, rajzolás szenvedélye. Képeinek jelentős hányada baráti beszélgetéseken készült, melyek során megörökítette a magyar szellemi élet kortárs panteonját. Sorsa jelképesen ívelt a szászföldi nagyközségtől Budapesten át Nagyváradig: élete során sokszor és szívesen foglalkozott a Szent László-legenda középkori falképeivel, s abban a városban hunyta le szemét, ahol egykor a lovagkirály is nyugodott.

Szentpéteri József
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: László Gyula: Arckép és kézírás I–III. *Új Horizont*, Veszprém, 1992., 1994., 1996.; László Gyula: *Múltunkról utódainknak I. A magyar föld és a magyar nép őstörténete. II. Magyarok honfoglalása – Árpád népe*. Bp., 1999.; Fodor István: László Gyula, a régész. In Balassa Iván–László Emőke (szerk.): *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Bp., 2001.

Lesznai Anna

(Budapest, 1885. január 3.–New York, 1966. október 3.)

Lesznai Anna (született: Moscovitz Amália) Költő, író, kritikus, iparművész, pedagógus; a legújabb kutatások tükrében elméletírói munkássága is jelentős. Édesapja – magát – Moscovitz Geyzaként jegyző földbirtokos. Falusi környezetben, Körtvélyesen töltött gyermek- és ifjúkorának élményvilága Lesznai Anna – barátainak: Máli – egész életét végigkísérte. Hímezni parasztasszonyoktól tanult, majd Budapesten Bihari Sándor, Párizsban pedig Lucien Simonnál folytatott iparművészeti tanulmányokat. Első versei unokatestvére, Hatvany Lajos útján kerültek el a *Nyugathoz*. Első kötetének megjelenésekor Adytól kapott elismerő kritikát. A Nyolcak tiszteletbeli tagja volt, részt vett 1911-ben rendezett nagy kiállításukon. Első férje Garay Károly volt, 1913-tól 1918-ig Jászi Oszkár felesége. Barátság fűzte a magyar progresszió legjelesebb képviselőihez: Ady Endréhez, Kaffka Margithoz, Balázs Bélához, Lukács Györgyhöz, Fülep Lajoshoz, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* körének több más tagjához. Gondolkodásának formálódásában meghatározó szerepet játszott a Vasárnapi Kör is.

1919 után Bécsbe emigrált. Ettől kezdve haláláig Gergely Tibor festőművész felesége. 1930-ban tértek vissza Budapestre. Körtvélyesi háza ekkor is sok írónak, művésznek nyújtott otthont. Figyelemmel kísérte a fiatalok, többek közt József Attila, Hajnal Anna és Radnóti Miklós pályáját. 1939-ben az Amerikai Egyesült Államokba emigrálnak. New Yorkban hosszabb ideig művészeti oktatással foglalkozott. Életének utolsó éveiben kétszer is hazalátogatott. Válogatott verskötetét is itthon rendezte sajtó alá. Friss hangú panteista lírája, jellegzetesen asszonyi témái a legjelentősebb magyar költőnők közt jelölik ki helyét. Körtvélyesi világának emlékei népesítik be felnőtteknek és gyermekeknek írt meséit. A magyar népies szecesszió stílusában készített hímzései és címlaptervei is gazdag invencióról tanúskodnak.

Életének fő műve, a hosszú ideig dédelgetett, enciklopédikus igénnyel megírt önéletrajzi regénye, *A kezdetben volt a kert*, 1966-ban jelent meg. Főbb művei: *Hazajáró versek* (Bp., 1909); *Die Reise des kleinen Schmetterlings durch Leszna nach den benachbarten Feenreichen* (mesék, Wien, 1913); *Mese a bútorokról és a kis fiáról* (Gyoma, 1918); *Édenkert* (versek, Gyoma, 1918); *Eltévedt litániák* (versek, Bécs, 1922); *Spätherbst in Eden* (Karlsruhe, 1965); *Köd előttem, köd utánam* (válogatott versek, Bp., 1967).

Lesznai Anna
Ismeretlen fotográfus, 1920-as évek
MNM

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Az *Enigma* folyóirat a 2005–2006-os kettős évforduló alkalmából a legfrissebb kutatások és források közzétételével tematikus számmal emlékezett meg Lesznai Annáról: Lesznai Anna élete és művészete 1–2. (szerk.: Török Petra), ENIGMA Művészetelméleti folyóirat, 2007/51–52. szám; Sinkó Ervin: Lesznai. Anna költészete. *Híd* 1965.; Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna*. Bp., 1976.

Lorántffy Zsuzsanna

(Ónod, 1600. [?]–Sárospatak, 1660. április 18.)

Lorántffy Zsuzsanna állítólagos képmása,
ismeretlen mester olajfestménye,
17. század
MNM

Erdély legnépszerűbb fejedelemasszonya. Apja Lorántffy Mihály, édesanyja zeleméri Kamarás Borbála volt. Zsuzsanna kilencévesen veszítette el édesanyját, és öt évvel később apja is meghalt. A család központi birtoka Sárospatak volt, itt nevelkedett, majd 16 évesen lett az akkor 23 éves Rákóczi György borsodi főispán, Észak-Magyarország egyik legnagyobb birtokosának felesége. Szepsi Laczkó Máté szerint a leánya értelmes, kedves, szelíd természetű volt. Házasságukat a harmonikus szeretet, egymás megbecsülése és segítése, igazi szövetségi kapcsolat jellemezte, amelyet mélyen áthatott a református vallásosság. A család 1631-ben költözött Erdélybe, miután az előző évben férjét fejedelemmé választották.

Zsuzsanna a jó gazdaasszony igazi archetípusa volt, akinek gazdasága maga volt a fejedelemség egésze, majd később, férje halála után ismét az ősi birtok, Sárospatak. Személyiségét a maga korában kimagasló szellemi nyitottság, igényesség, kíváncsiság jellemezte. Tudjuk, hogy rengeteg családi és gazdálkodói feladata volt a kertműveléstől az uradalmak irányításáig, számadások ellenőrzésig, emellett azonban rendszeresen olvasott, könyveket gyűjtött, a Bibliáról elmélkedett. Egy kis értekezésben maga is véleményt formált teológiai kérdésekben, ez a könyvecskéje (*Moses és a Propheeták*, 1641) azonban igen

erős támadást váltott ki tudós körökben. A fejedelemasszony olykor tanácsot adott férjének, fiainak politikai kérdésekben is. Jellemző volt rá, hogy mindig megfontoltan, magas erkölcsi mércével mérve-vizsgálva meg egy-egy helyzetet, nyilvánított véleményt. Ugyan nem tudjuk, miféle iskolába járt, feltehetően otthon tanult meg írni-olvasni, mégis számos kutató állapította meg, hogy kitűnő íráskultúrával és kifejezőképességgel rendelkezett. Leveleiből nyitott, szeretetteljes és sokoldalú emberi lény tárul elénk, akinek szerencsére fejedelemasszonyi helyzetének köszönhetően megadatott, hogy kamatoztathassa adottságait. 1648-ban férje halála után visszaköltözött Sárospatakra, ahol ezt követően felvirágoztatta a református kollégium életét. 1650-ben hívta meg Csehországból a híres tudóst és pedagógust, Jan Amos Komenskyt (Comenius), aki négy évig maradt a pataki iskolában. Lorántffy Zsuzsanna a reformáció puritán irányzatának híve volt, sőt támogatta is a puritanizmus hazai képviselőit, köztük Medgyesi Pált, aki 1652-től Sárospatakon udvari papként szolgált, vagy Apáczai Csere Jánost, aki a fejedelemasszonynak köszönhetően lett Kolozsváron iskolaigazgató. Nyomdát, építkezéseket, iskolákat támogatott.

Hat gyermeke közül kettő maradt életben, György és Zsigmond, bár utóbbi is fiatalon elhunyt himlőben, 1652-ben. Kiderül a forrásokból, hogy Zsuzsanna Zsigmond fiát szerette jobban, s ezzel a fejedelemségben apját követő György is tisztában volt, nehezelt is édesanyjára emiatt. Ugyanakkor megértően, segítő szándékkal állt György fia mellett azokban a nehéz időkben is, amikor a csúfosan végződött 1657-évi lengyelországi hadjárat után egész Erdély a fejedelmet hibáztatta.

Oborni Teréz
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szilágyi Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna*. Pest, 1872. (Magyar Történelmi Életrajzok); *Erdély és Patak fejedelemasszonya. I-II.* Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000.; Csetriné Lingvay Klára: *Nagyasszonyaink*. Nagyvárad, 2001.

Lukács György

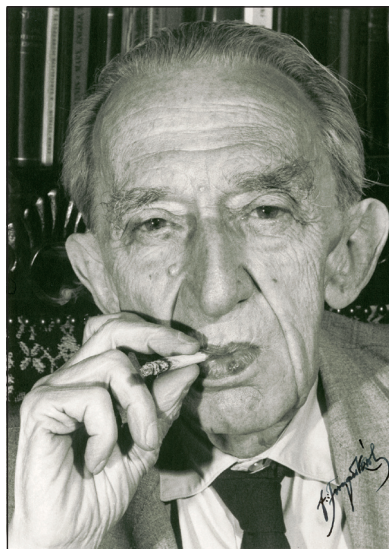
(Budapest, 1885. április 13.–Budapest, 1971. június 4.)

1906-ban előbb jogtudományokból doktorált Kolozsváron, majd filozófiából Budapesten. 1904-ben Hevesi Sándorral, Benedek Marcellal és Bánóczy Lászlóval – a Freie Bühne és a Théâtre Libre mintájára – megalapította a Thália Társaságot, ahol Ibsen, Gorkij, Hebbel, Hauptmann, Strindberg darabjait játszották új szemléletű előadások keretében. Legfőképpen a Nyugatba és a Huszadik Századba publikál (utóbbiban adja közre jelentős Ady-tanulmányait), s közel áll a Galilei Körhöz is. Első könyvére, *A lélek és a formák* című esszékötetre, amelyet 1910-ben adnak ki, később külföldön is gyakran hivatkoznak. 1912 és 1917 között Heidelbergben él, itt írja *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétikát*, s egy Dosztojevszkij-előszónak induló szövegéből 1916-ban születik meg nagyszabású történelemfilozófiai esszéje, *A regény elmélete*. 1917-től részt vett az utópikus-messianisztikus beállítottságú Vasárnapi Kör és a Szellemi Tudományok Szabadiskolája munkájában.

Lukács pályáján az 1918–1919. radikális váltást jelent, ekkor lesz az eredetileg idealista, metafizikai szemléletű filozófusból elkötelezett marxista gondolkodó. Mint Lendvai L. Ferenc is megállapítja, a szocializmus bolsevik változatában egy, a világot vallásos hittel megváltani akaró mozgalmat ismert fel; ez a meggyőződése *Taktika és etika* című könyvében is tükröződik, noha marxista filozófiájának alapvetései csak a nyugaton alapművé vált *Történelem és osztálytudat*ban, 1923-ban jutnak kifejezésre (az igazi szubsztancia a történelem, szubjektuma – s egyszersmind cselekvő alkotója – pedig a proletariátushoz kapcsolt osztálytudat). Lukács a Tanácsköztársaság alatt közoktatási népbiztos, majd a Vörös Hadsereg hadosztályának politikai biztosa, utóbbi tisztségében a tiszafüredi vereség után tizedeléskor nyolc embert főbe lővet.

A kommunizmus bukása után a Kommunista Párt Bécsben működő Ideiglenes KB-jának a tagja, később otthagyja, s csak 1926-ban, Berlinben léphet vissza, mivel a Komintern V. Kongresszusa után „jobboldali revizionistának” minősítik. 1929-ben a KMP 2. kongresszusára kidolgozott Blum-tézisek nevű programtervét elutasítják. 1930-tól kisebb szünettel Moszkvában él tudományos kutatóként, 1945-ben letartóztatják, majd Taskentbe telepítik. 1946-ban térhet haza, de már távollétében is az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1949-től – némi kihagyással – országgyűlési képviselő. A háború után egyetemi tanár, az Akadémia tagja. Legfőképpen esztétikai és irodalmi teoretikusként dolgozik, a realista irodalom mellett foglal állást, mely meggyőződése számos más világnézeti alkotó, például Weöres Sándor vagy az Újholdasok háttérbe szorulását eredményezi. 1952-ben befejezi *Az ész trónfosztása* című munkáját.

1956 tavaszán előadást tart a Petőfi Körben, a forradalom alatt népművelési miniszternek nevezik ki. Bár a szovjet hatóságok lefogják, és Romániába hurcolják, végül büntetőeljárás nem indul ellene. Belső emigrációban él, csak Nyugaton publikál. Késői kötetei – *A fiatal Hegel* (1948), *Az esztétikum sajátossága* (1963) – már az ortodox marxizmus szellemében íródnak. Halála előtt *A társadalmi lét ontológiája* című művén dolgozik.

Lukács György
Forgács Károly felvétele, 1969, MNM

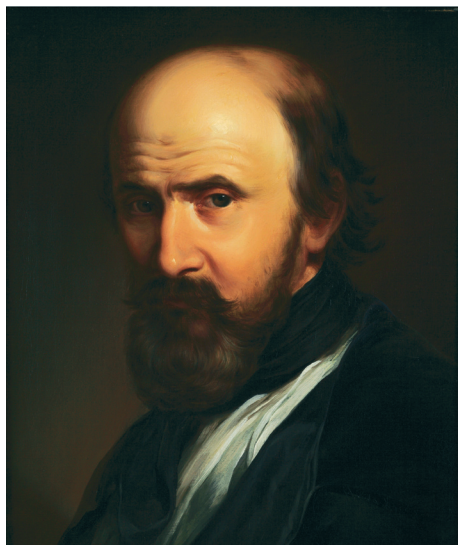
Földes Györgyi

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Mesterházi Miklós: *A messianizmus történetfilozófusa. Lukács György munkássága a húszas években*. Bp., 1981.; Bendl Júlia: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Bp., 1994.; Veres András: *Lukács György irodalomszociológiája*. Bp., 2000.

Markó Károly, idősebb

(Lőcse, 1791. szeptember 25.–Villa Appeggi, 1860. november 19.)

Markó Károly
Ligeti Antal olajfestménye, 1847
MNM

1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia Ferenczy István és Barabás Miklós után egy Itáliában élő „tájfestész”-t, Markó Károlyt választott tagjai közé. Markót már ekkoriban is a magyar Claude Lorrainként emlegették a honi lapok, és művei számos itáliai, osztrák és magyar főúri gyűjteményben is megtalálhatók voltak. A mitológiai jelenetekben és bukolikus tájképekben jeleskedő mester művészetének nemzetközi rangját mutatja, hogy 1843-ban a nagy múltú firenzei Akadémia és később a velencei is tagjainak sorába választotta. A neves irodalmár, Erdélyi János elragadtatott sorai kiváló képet adnak Markó korabeli hírnevéről: „A művésznek Florenzben az új idők Athénjében, sőt egész Olaszországban nagy híre van az ottani művészek előtt is. Műveit, csak győznék az alkotást, gazdagon fizetik. Körülötte az ifjú művészek serege, mint egykor Raffael körül.” E művészre később meghatározta a magyar akadémikus tájfestészet egész 19. századi történetét Ligeti Antal és Telepy Károly vezetésével.

Markó viszonylag későn, 31 éves korában iratkozott be a bécsi Akadémiára, korábban – apja nyomdokain – mérnöki tanulmányokat folyta-

tott, és Czauczig Józseftől tanult rajzolni. Ebben az időszakban elsősorban a magyar hegyvidéket, és a Kárpátokat rajzolta a festői útírajzok szinte fotografikusan pontos modorában. Első sikereit már enyhén idealizált „históriai tájaival”, a *Csobánc* és a *Visegrád* magyar váraival aratta. Ebből adódóan, és a kor festészeti hierarchiájának megfelelően Bécsben Peter Krafft-hoz járt a históriai festészet osztályába, de később – megbízások híján – visszatért a tájfestéshez. Markó a *Visegrád* sikere után Geymüller bécsi bankár anyagi támogatásának köszönhetően 1832-ben jutott el Itáliába, a tájfestészeti hazájába, ahol végre saját szemével is láthatta Poussin és Lorrain árkádiai tájait. A kiváló társasági ember hírében álló Markó kitartását és tehetségét mutatja, hogy Bécs után sikerült gyökeret vernie Rómában is, ahol egyre több befolyásos pártfogóra tett szert aranyló fényben fürdő campagnai tájaival.

Múterme a római művészkolónia egyik központjának számított. Barátai közé tartozott az osztrák tájfestők doyenje, Joseph Anton Koch és a klasszicizmus egyik legjelentősebb szobrásza, Berthel Thorwaldsen is. Markó korabeli megbecsültségét jelzi, hogy a híres Thorwaldsen-gyűjtemény ma is öt tájképét őrzi. Pulszky Ferencről ered a Markó római rangját legjobban érzékeltető anekdota: „midőn a német festők az öreg Koch jubileumára ezüstkoszorút nyújtottak át, ő azt Markó fejére tette, mint aki az ilyen kitüntetést leginkább megérdemli”. 1838-ban egészségügyi okok miatt költözött Pisába, majd Firenze mellé a csendes Villa Appeggibe. Többször is fontolgatta a hazatelepülés gondolatát, 1853-as hazalátogatása során komoly ünneplésben is részesült, de végül hazai mecénások híján mégiscsak a jobban prosperáló Itáliában maradt.

Hornyik Sándor

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Pogány Ö. Gáborné: Id. Markó Károly művei és műveinek jegyzéke. In *A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve*, 1954/1955. Bp., 1957.; Bodnár Éva: *Id. Markó Károly*. Bp., 1980.; Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*. Bp., 2000.

Márkus Emilia

(Szombathely, 1860. szeptember 10.–Budapest, 1949. december 24.)

A korabeli Magyarország rendkívül népszerűségű – különleges árnyalatú, hosszú hajzuhataga miatt csak Szőke Csodának nevezett – színésznője hat testvérével és megözvegyült anyjával nagybátyja, Horváth Boldizsár, az 1867-es kormány igazság-ügyminisztere házában nőtt fel, mely a korabeli szellemi és társasági élet központjának számított.

Pályáján végig szerencse kísérte, s a közönségen kívül a sors is különleges kegyeibe fogadta. (Első férje és gyermekei apja a híres művészettörténész Pulszky Károly, második férje Andor/Párdány Oszkár, akivel 42 évig éltek házasságban). 1874-ben Paulay Ede korongedéllyel vette fel a Színi Tanodába, egy évre rá már megkapta első színpadi szerepét (Dumas: *Alfonz úr*), s még záróvizsgái letétele előtt a Nemzeti Színház tagja lett (és maradt is élete végéig, soha nem szerződött át más színházhoz; 1928-ban a Nemzeti Színház örökös és tiszteletbeli tagjának választották). Már első fellépése (1877. október 22.) – Shakespeare *Juliája* – meghozta számára a sikert, a *Pesti Napló* színikritikusa szerint „Márkus alakítása nem volt sablonalakítás; a hivatás és tehetség első lépése volt a mai.”

Szélviharszerű berobbanását többen (pl. Podmaniczky Frigyes) igyekeztek női szépsége hatásával és befolyásos családi hátterével magyarázni, de Márkus hamar meggyőződött mindenkit óriási színpadi erejéről és tehetségéről. Szépsége valóban legendás volt, kérői (pl. Jókai Mór, Csiky Gergely) és számoztalan csodálója (Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Csáthó Kálmán, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Szomory Dezső, Alexander Bernát, Feszty Árpád, Rippl-Rónai József stb.) nem győzték dicsérni. Alexander Bernát szerint: „A szerelmes nő legnagyobb revelációja a magyar színpadon. Az ő szerelme sokszor viharos, az izgató, az elszánt, a bűnös, a mindenre kész szerelem... Jászai a legmélyebb, Márkus Emma a leggazdagabb hangú és alakú magyar színésznő.”

Márkus művelt volt, szenvedélyesen olvasta a filozófusok műveit, a reneszánsz kort, és művészetét különösen ismerte, és rajongott érte. Szenvédélyes pasziánszjátékos volt, a zenében Chopin és Wagner voltak a kedvencei. Négy nyelven beszélt kiválóan, emellett latinul is értett. Így semmi meglepő nincs abban, hogy 1921-ben (*Stuart Mária* alakításáért) megkapta a Kisfaludy Társaság Greguss-díját, 1930-ban a Corvin-koszorút.

75 éves színészi pályafutása alatt hozzávetőlegesen 350 szerepet játszott, köztük szinte az összes álomszerepet is. A klasszikus, patetikus színjátszással szemben a modernnek számító, realistikusabb, pátosz nélküli, őszinte színjátszás híve, amelyben keveredett az átéléssel.

Utolsó premierje 1940-ben, legutolsó színpadi fellépése 1946 szeptemberében történt. Három némafilmben és egy hangosfilmben (Hunyady Sándor: *A három sárkány*) szerepelt. Hatheti betegség után, halálos ágyán verseket szavalva hunyt el.

Márkus Emilia színpadi kosztumban,
Strelisky, 1903, MNM

Császtray Tünde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Cenner Mihály: *Márkus Emilia*. Bp., 1961.; Csáthó Kálmán: *Ilyeneknek láttam őket*. Bp., 1957.; Szendrői József: *Márkus Emilia*. In *Nagy magyar színészek*. Szerk. Gyárfás Miklós, Hont Ferenc. Bp., 1957.; Lőrinczy Huba: *Élmény és parafrázis*. ItK 1984.; Bródy Sándor: *Színésznők*. Bp. 1905.; Ambrus Zoltán: *Színházi emlékek*. Bp., 1914.; *Jászai Mari emlékiratai*. S. a. r. Lehel István. Bp., é. n.; Kosztolányi Dezső: *Színház*. Bp., 1948.; Herczeg Ferenc emlékezései. I. *A gótikus ház*. Bp., é. n.

Medgyaszay Vilma

(Arad, 1885. május 3.–Budapest, 1972. április 5.)

Medgyaszay Vilma
Alexy Rezső felvétele 1915 körül, MNM

„A kabaré polifóniájában ő volt a Vox Humana” – mondta róla Nagy Endre, a magyar kabaré királya, Kosztolányi Dezső pedig „a magyar beszéd- és énekművészet forradalmárának” tartotta. Apja Stand Kálmán katonaoorvos, anyja Medgyaszay Ilka a Budai Színkör énekesnője volt. 1902-ben végezte el a Vígszínház színiiskoláját. 1903 közepétől már – a dalamosabb hangzó – anyai nevét használva szerepelt Krecsányi Ignác társulatában. 1904 nyarán itt fedezte föl tehetségét és szépségét Beöthy László, az 1903. november 6-án megnyíló Király Színház igazgatója, s azonnal szerződtette Kacsóh Pongrác *János vitéz* megzenésített darabjának (a versbetéteket Heltai Jenő írta) Iluska szerepére. A frissen felfedezett színésznő jó választásnak bizonyult, Medgyaszay – az 1904. november 18-i bemutató után – kétszázszor állt színpadra Fedák Sári oldalán, akire Beöthy nadrág szerepben János vitézt osztotta. Öt hónap alatt kétszázezer ember látta az előadást, a darab sikere minden elképzelést fölülmúlt.

Mikor 1907-ben a Király Színház darabválasztásai egyértelműen az operett műfaja felé fordultak, Medgyaszay már nem volt a színháznál, Faludi Sándor óriási gázsival szerződtette az Andrássy út 69. szám alatt megnyíló Modern Színpad Cabaret-hoz, ahol Heltai Jenő és Molnár Ferenc lett a művészeti, Szirmai Albert pedig a zenei vezető (1908-tól Nagy Endre igazgatása alatt). Mimi (Medgyaszay beceneve)

saját maga összeállította műsorral lépett fel bennük; dalaiban vegyítette az érzelmes franciás és a csúfondáros, pesti kuplét, több ezres repertoárjából rendszerint Reviczky Gyula, Szép Ernő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Emőd Tamás és Ady Endre megzenésített verseit énekelte. Több dalciklust is összeállított (Balassi-, Csokonai-ciklus, Nádor Mihály karnagy magyar balladái), de mindinkább Bartók- és Kodály dalainak értő és művészi tolmácsolása izgatta. 1913-ban 28 évesen átvette az igazgatást, s 1915-ig Medgyaszay-kabaré néven működtette (Békeffi László, Herczeg Jenő stb. meghívása). 1918 végén az Eskü téren színházat indított a saját neve alatt, segítőtül Szomory Dezsőt, Szép Ernőt és Molnár Ferencet, zenei vezetőnek Reinitz Bélát hívta meg, műsorukban főleg Weber-, Bartók-, Kodály-műveket adtak elő.

A két világháború között több külföldi vendégkörúton járt. Harmincéves sanzonénekesnői jubileumát 1938-ban ünnepelték, melyet követően leginkább már csak kávéházakban énekelt, illetve 1941–42-ben a Független Színpadon Petőfi-, Ady-esteken lépett fel. 1948–1955-ig, a Vígszínház, 1953-tól nyugdíjba vonulásáig (1955) a Vidám Színpad tagja. Művészetét 1958-ban Kossuth-díjjal, 1954-ben Kiváló Művész-díjjal ismerték el.

Császtray Tiinde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kosztolányi Dezső: Medgyaszay Vilma. In *Színházi esték, II.*, Bp., 1978; Lányi Viktor: Medgyaszay Vilma. *Nyugat* 1927/4; Heltai Jenő: Medgyaszay Vilmáról. *Béke és Szabadság* 1953. szept. 30.; Darvas Szilárd: Beszélgetés Medgyaszay Vilmával, nagy költők nagy tolmácsolójával. *Színház és Mozi* 1954. júl. 23.; Eörsi István: Hódolat Medgyaszay Vilmának. *Élet és Irodalom* 1967/14.; Gách Marianne: Egy kis Petőfi-lélek – asszonyban. Találkozás Medgyaszay Vilmával. *Film, Színház, Muzsika* 1968. jan. 20.; Czigány György: Medgyaszay Vilma. *Muzsika* 1972/6; Kun Zsigmond: Pillangó. Medgyaszay Vilma portréjához. *Élet és Irodalom* 1972/16; Palotai Erzsi: Medgyaszay Vilma. *Film, Színház, Muzsika* 1979. nov. 23.

Mező Ferenc

(Pölöskefő, 1885. március 13.–Budapest, 1961. november 21.)

Az olimpiai játékokon megrendezett művészeti versenyek irodalmi kategóriájának 1928. évi nyertese, az amszterdami olimpiai játékok bajnoka *Az olympiai játékok története* című művével.

A Zala vármegyei Pölöskefőn, a helyi mészárszék-
ket is tulajdonló zsidó szatócs gyermekeként látta meg a napvilágot. Gyermekkorától kezdve mindennapi tevékenységét jelentette a sport. A nagykanizsai és zalaezerszegi gimnazista éveket követően a budapesti Tudományegyetem hallgatója lett és szerzett latin–görög szakos diplomát 1908-ban, majd bölcsészdoktori címet (1909) „Tibillus a magyar irodalomban” című értekezésével.

Előbb a fővárosi gyakorló gimnázium, majd rákospalotai Wágner magángimnázium tanára volt. 1913-ban a zalaszentgróti fiú polgári iskola igazgatója lett. Az első világháborúban mint a cs. és kir. 72. gyalogezred tartalékos hadnagya, majd főhadnagya vett részt, és 32 hónapnyi frontszolgálat során kimagasló katonai teljesítményért a Vaskoronarend III. osztályával, a Katonai Érdemkereszt III. osztályával és a Bronz katonai érdeméremmel – valamilyeni a hadidíszítménnyel és kardokkal – tüntették ki, és megkapta a Károly-csatkeresztet is.

Mint tartalékos főhadnagy fejezte be a háborút és került vissza Nagykanizsára, ahol gimnázium görög–latin tanára lett. Hamarosan a budapesti állami Mátyás király Reálgimnáziumba került, ahol, 1934-ig tanított 1935 és 1942 között az Állami Berzsenyi Dániel Reálgimnázium rendes tanára és címzetes igazgatója volt. A második világháborút követően a Kölcsey Ferenc Gimnázium tanára, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Testnevelési ügyosztályának a vezetőjeként dolgozott. 1946-tól a Magyar Olimpiai Bizottság szervezési bizottságának elnöke és 1947. február 10-étől annak alelnöke lett. 1948. február 17-étől haláláig a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja volt.

1928-ban az Amszterdamban megrendezett nyári olimpiai játékok művészeti versenyére, az irodalom kategóriában *Az olympiai játékok története* című kéziratával pályázott, mellyel olimpiai bajnoki címet szerzett. Művét 1929-ban magyarul, 1930-ban németül is megjelentették. A siker után főleg sporttörténeti kutatásokkal foglalkozott. 1945 után a Testnevelési Főiskolán a sporttörténet tárgyat tanította. 1945 és 1961 között a Magyar Olimpiai Bizottság, illetve 1948 és 1961 között a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja volt.

Számos közép- és általános iskola viseli a nevét, és emléket őrizi a Dr. Mező Ferenc Szellemi Diákolimpiai vetélkedő és az egykori neves sportolók, sportvezetők támogatására létrehozott Dr. Mező Ferenc Közalapítvány is.

Mező Ferenc
Mikó László felvétele, 1969
MTI

Szakály Sándor
Pannon Egyetem (Veszprém)

Ajánlott irodalom: Mező Ferenc: *Képek a magyar sport múltjából (1817–1892)*. Bp., 1926.; Mező Ferenc: *Az olympiai játékok története*. Bp., 1929. (Reprint Bp., 1979.); Mező Ferenc: *Adatok Erdély sportjának múltjához*. Bp., 194(?) ; Mező Ferenc: *A helsinki olimpia*. Bp., 1952.; Mező Ferenc: *Az újkori olimpia Athéntól Melbourne-ig*. Bp., 1956.

Mikszáth Kálmán

(Szklabonya, 1847. január 16.–Budapest, 1910. május 28.)

Mikszáth Kálmán

Veress Ferenc felvétele, 1875 körül, MNM

Rendeződött magánélete (1882-ben újra feleségül kérte Mauks Ilonát), 1887-től kormánypárti képviselő (Illyefalva, majd 1892-től Fogaras). 1889-ben a sokat támadott Akadémia tagjává választották. 1896-tól a Budapesti Újságíró Egylet elnöke. Rengeteg újságnak dolgozott, de önállóan is szerkesztett lapokat (*Magyarország és Nagyvilág*, *Magyar Ifjúság*, *Országos Hírlap*), 1888-tól a Singer és Wolfner-féle éves *Almanach*, 1902–1910 között a *Magyar Regényírók Képes Könyvtára* szerkesztői feladatait vállalta. Külön műfajt teremtet országgyűlési karcolataival, parlamenti tudósításai az ország vezető publicistájává avatták.

Publicisztikájának egyik alapvonását, azaz hogy vegyítette, összemosta a bíráló és a megbírált nézőpontját, a közéletet jellemző, anekdotafüzérszerű szerkesztésű, „boszorkányos könnyűségű” elbeszéléseibe és egyes regényeibe is átmentette (*Két választás Magyarországon*, 1896; *A körtvélyesi csíny*, 1897). Korának parlamenti viszonyait, politikai-közéleti görbe tükrét az *Új Zrínyiász* című, végletesen szatirikus, egyben mélységesen elszomorító képet festő regényében írta meg. Fábri Anna szerint „felfogásában az eszmények, a hitek és vágyak éppoly erősen meghatározó tényezők az egyén és a társadalom sorsának alakulásában, mint az élet anyagi körülményei. Az eszme, sőt a rögeszme időkiiktató, világteremtő hatalmát ... józan tárgyilagossággal ő ábrázolta először irodalmunkban...” a *Beszterce ostroma* című regényében (1894). *A különös házasságban* (1900) és a *Nosztalgia fia esete Tóth Marival* (1916) című nagyregényeiben a polgárosodó Magyarország kortematizáló kérdéseit vizsgálta. Halálának évében született meg *A fekete város* című regénye. 1910-ben tartották országos eseménnyé növekvő írói jubileumát. Két hétre rá, 1910. május 28-án hunyt el.

Császtray Tiinde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ájánlott irodalom: Mikszáth Kálmánról visszaemlékezései. 1922.; Riedl Frigyes: *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1940.; Karácsony Sándor: *A cinikus Mikszáth*. Bp., 1944.; Fábri Anna: *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1983.; Véber Károly: *Igy élt Mikszáth*. Bp., 1986.

II. Rákóczi Ferenc

(Borsi, 1676. március 27.–Rodostó, 1735. április 8.)

Rákóczi kiemelkedő közéleti (politikai, diplomáciai és katonai) szereplése mellett három nyelven (franciául, latinul és magyarul) alkotott vallásos és politikai műveket. *Vallomását* latinul, *Emlékiratait* franciául írta. A tág értelemben vett irodalom körébe sorolt művei valójában teológiai, államelméleti és jogi elmélkedések, imák, illetve két, már említett főműve, önéletrajzi alkotás, amely fontos történeti forrás egyben.

Apját, I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) választott fejedelmet, nem ismerhette. Anyja, Zrínyi Ilona – férje halála után – újabb házasságot kötött Thököly Imrével, ami erősítette a család Habsburg-ellenes hagyományait. Bár Zrínyi Ilona hőiesen védte a munkácsi várat a császáriak ellen, 1688 után mégis kénytelen volt megadni magát. Ekkor a családot szétszakították, és az ifjú Rákóczit a jezsuiták nevelték, de nem tudták megnyerni a rend és a császár számára. Házasságával sem a bécsi udvar óhajait teljesítette, amikor 1694-ben megnősült és hazatért birtokaira. Megpróbált lojálisan viselkedni a Habsburgokkal, és nem vállalta el az 1697. évi hegyaljai parasztlázadás vezetését. Újra Bécsbe ment, hogy hűségét bizonyítsa, de sikertelenül, és ekkor kezdett titokban szervezkedni. A bécsi udvar egyik kémje, akit bizalmába fogadott, leplezte és börtönbe juttatta (Bécsújhely). Felesége segítségével sikerül Lengyelországba menekülnie.

Rákóczi 1703 elején a tiszaháti felkelők követkeinek kérésére az „elégedetlenek” élére állt. Hazatért, hogy szabadságharcot vívjon az ország függetlenségéért (1703–1711). A kezdeti nagy lelkesedés és hadisíkkerek után azonban hamar jelentkeztek a problémák. 1704-ben a gyulafehérvári országgyűlés Erdély fejedelmévé választotta ugyan Rákóczit, de ezt a funkcióját sem tudta a valóságban sokáig gyakorolni. Sem Rákóczi politikai alkata, megalkuvásra és alkukötésre kevésbé hajló magatartása, sem a nemzetköziki helyzet fordulatai nem kedveztek a szabadságharc kimenetelének. Az adott helyzetben nem lehet reálpolitikai lépésnek tekinteni a Habsburg-ház detronizációját, sem a békepártiakkal szembeni erőszakos fellépést az 1707. évi ónodi országgyűlésen. A külföldi (francia, orosz, török) szövetségesek sem tudtak hathatós segítséget nyújtani, és a szabadságharc utolsó éveiben a pestis és a gazdasági bajok súlyosbították a helyzetet. Végül 1711 telén, Rákóczi távollétében, az ő tudta nélkül, Károlyi Sándor kötötte meg a szatmári békét.

Rákóczi a békekötés után a száműzetést választotta, és előbb Európában, később Törökországban „bujdosott” élete végéig. Hívei egy része kiegyezett a császári udvarral, mások követték őt a bujdosásba. 1717-ben, Rákóczi megalapozatlan külpolitikai reményekben bízva, elhagyta Franciaországot, és leghűségesebb emberei kíséretében elhajózott török földre. Az áhított török segítségből semmi nem valósult meg, sőt Konstantinápolyból még távolabbi vidékre száműzték: Rodostóba (*Tekirdağ*).

1735-ben bekövetkezett halála után testét előbb a rodostói görög templomban temették el, szívért és kéziratok hagyatékát azonban végrendelete értelmében hívei Franciaországba küldték. Hamvait nagy ünnepségek keretében 1906-ban vitték Rodostóból Kassára, a Szent Erzsébet-székesegyházba.

Kovács Ilona
Szegedi Tudományegyetem

II. Rákóczi Ferenc
Mányoki Ádám olajfestménye, 1707
MNM

Ajánlott irodalom: Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*, (1676–1735) I–III. Bp., 1907.; Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Bp., 1913.; Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 3., jav. kiad. Bp., 2004.

Rácz István

(Sátoraljaújhely, 1860. július 30.–Budapest, 1917. február 28.)

Rácz István
Burghardt Rezső festménye
SZIE

ÁLLATORVOS-TUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

is előadta, ahol 1915-ben a tantárgy magántanára lett. Magyarország parazitafaunájának minél alaposabb megismerése és az előforduló fajok elterjedtségének felderítése mellett, az élősködő életmód kialakulásának általános biológiai kérdései foglalkoztatták. A parazitás fertőzések elleni védekezés kidolgozását csak a járványtani viszonyok ismertetében tartotta elérhetőnek. Mintegy 150 tudományos értekezése – köztük több monográfia – számtalan új faj leírását tartalmazza. Ezek a zoológiai szempontból is pontos leírások mindig rámutatnak az illető faj elterjedtségének járványtani viszonyaira. A kórbonctani intézetben parazitológiai gyűjteménytárat (múzeumot) létesített, készítményeivel 1896-ban az ezredéves és 1901-ben a párizsi világkiállításon hatalmas sikert aratott.

Nevéhez fűződik a paraziták összefoglaló leírása Brehm: *Az Állatok Világa* című műve magyar nyelvű kiadásának X. kötetében, a *Révai Nagy Lexikonban* és *A Magyar Birodalom Állatvilága* című gyűjteményes műben, ahol összesen 348 faj részletes ismertetése található.

Rácz professzor több évig mint prorektor vett részt az állatorvosi főiskola vezetésében. Az 1905-ben Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Állatorvos-Kongresszus főtitkára, majd e kongresszusok állandó bizottságának titkára volt. Mint a Magyar Országos Állatorvos Egyesület titkára, majd főtitkára sokat foglalkozott az állatorvosi kart érintő közügyekkel. Szerkesztője volt az *Állatorvosi Lapok* és a *Közlemények az élet- és kórtan köréből* című folyóiratnak, az *Allattani közleményeknek*, valamint *Allategészség* címen adott ki havi folyóiratot. Számos hazai és külföldi (olasz, francia, német és amerikai) tudományos egyesület választotta vezetőségi tagjává.

Tanári működése közben, alig egy órával az utolsó előadása után, 1917. február 27-én érte váratlanul a súlyos rosszullét, amely a következő napon kioltotta életét.

Sótonyi Péter
Szent István Egyetem

Ajánlott irodalom: Zimmermann Ágoston: Dr. Rácz István emlékezete. *Állatorvosi Lapok* 1926.; Karasszon Dénes: Rácz István professzor és a „Veterinarius” jelentősége a parazitológia történetében. *Magyar Állatorvosok Lapja* 1978.; Kardeván Andor: Megemlékezés Rácz Istvánról születésének 125. évfordulóján. *Magyar Állatorvosok Lapja* 1986.; Fehér György: *Biographia*. Bp., 2007.

Révay (Révai) Mór János

(Eperjes, 1860. február 24.–Budapest, 1926. július 7.)

Apja már gyerekkorában megismertette vele a könyvkereskedői szakma egyes területeit. Mikor 1878-ban Budapestre érkezett egyetemi tanulmányait megkezdeni, nagybátyja, Révai Leó nemcsak szállást adott neki, hanem bevonta az 1869. november 1-jén megnyílt könyvkereskedői és tudományos antikváriusi családi vállalkozás munkáiba is. Révai Mór mind kevesebbet töltött a bölcsészettudományi tanulmányaival, s mind többet a könyvkereskedelem elvi és gyakorlati kérdéseivel. Miután édesapja meggyőződött arról, hogy fiát „megfogta e szakma, hogy benne van” – régi könyves szokás szerint – az 1879/80-as tanévre külföldre (Lipcsébe) küldte.

1880-ban visszaérkezett Budapestre, s belépett a Révai Testvérek Irodalmi Intézetbe. Könyvkiadói osztályt alakított, s egyre nagyobb szabású tervei nyomán az addig főleg a vidéki könyveladásból és -terjesztésből élő cég mind nagyobb befolyást és hasznot szerzett a magyarországi könyvpiacra. Mikor 1885-ben a kiadó részvénytársasággá alakult, ő lett a vállalat vezérigazgatója. (A vállalat jogutódja 1945 után a Szépirodalmi Kiadó lett.) Hihetetlen érzéke volt az üzlethez, s merész újításai, meglepő ötletei rendszerint valamely átfogóbb terv részeként jelentkeztek. Révay rájött, hogy a könyvszakma akkor tud igazán komoly tőkés vállalkozássá fejlődni, ha egy cégen belül egyesíti magában a könyvkészítést és -terjesztést minden elemét: a nyomdát (1917-től), a kiadót és a terjesztői hálózatot. Mesteri módon, átgondolt és folyamatosan megőrzött értékelvűséggel kezdte felállítani kapcsolati rendszerét és személyes hálóját, jól megfizette, így megszerezte és lassan kizárólagossá tette az akkor élő legnagyobb és legnépszerűbb írók kiadásának jogát – és mellé barátságukat is. Az olvasók igényeire való állandó odafigyeléssel, remek ráérzéssel indította meg sorozatait és kiadványait, s ezt elsősorban a magyar írók közreműködésével és munkáinak segítségével tette, mert hitte, hogy „az eredeti magyar regényirodalmunk nem fejlődik szívünk szerint és hogy elismert regényíróink művei nem kelendők abban a mértékben, amint az kívánatos volna.”

Mindezeknek köszönhetően megszerezte a legnagyobb, legsikeresebb és legnagyobb hasznot hozó vállalkozások jogait; ő lett a kiadója (Jókai ajánlására) az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, a *Corpus Juris Hungarici*, a *Nagy Képes Világtörténet*, a *Klasszikus Regénytár* monstre-sorozatoknak, valamint a Jókai 100 kötetes „nemzeti díszkiadás”-nak, a Mikszáth Kálmán-, Rákosi Viktor-, Eötvös József- és Eötvös Károly-, Ambrus Zoltán-sorozatoknak. A Heinrich Brockhausszal való gyermekkori személyes találkozás szülte álma vált valóra, mikor 1910-ben belefogott a 900 szerzőt összefogó, 21 (+ 3 későbbi pót-) kötetes *Révai Nagy Lexikon* kiadásába, melynek 1926-os befejezését már nem érthette meg.

Révay Mór János Szabadelvű párti országgyűlési képviselő 1901-ben és 1905-ben. 1910–1920 között rendkívül aktív közéleti szerepet vállalt; magyar, német és francia nyelven szólott hozzá a kor politikai kérdéseihöz (a háború célja, a béke, az ország integritása, a földkérdés, a magyar nyelv ügye stb.).

Révai Mór
Erdélyi Mór felvétele, 1900 körül
MNM

Császtrvay Tünde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Révai Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.* 1–2. Bp., 1920.; Fülöp Géza: *A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában, 1789–1917.* Bp., 1987.

Székely Bertalan

(Kolozsvár, 1835. május 10.–Mátyásföld, 1910. augusztus 22.)

Székely Bertalan

Erdélyi Mór felvétele, 1890 körül, MNM

Ismertté fiatalon, történelmi képei és újságillusztrációi, sokszorosított grafikái révén vált; de maradandót alkotott úgy a portré-, az akt-, az életkép- és tájképfestészet, mint a sgraffittók és freskók terén. Több évtizedes tanári pályafutása során művésznemzedékek nőttek fel irányítása alatt.

Erdélyi nemesi családból származott. Iskoláit szülővárosában, Kolozsvárt végezte, gyermekkorától fogva rajzolgatott. Az ifjú művész Münchenbe tért, hogy történelmi vázlatait az akadémia történelmi festészeti osztályán, Karl von Piloty vezetése alatt dolgozza ki. Az 1861-es pesti műegyleti tárlaton bemutattott *II. Lajos holttestének feltalálása* (1860), illetve a *Dobozi* (1861) című vászna átütő szakmai és közönségsikert hozott. Annak ellenére, hogy ezek a képek történelmi festészetének nyitányát jelentik – amelyeket többek közt az *Egri nők* (1867) és az *V. László és Czillei* (1869) követett –, Székely nem köteleződött el véglegesen a müncheni festészet vagy a történelmi műfaj mellett. 1862-as pesti letelepedését követően az alkotói személyiségének leginkább megfelelő, „szép asszonyokat és gyermekeket” felvonultató zsánerfestészet felé fordult. (Olyan művek jelezhetik a váltást, mint például az *Özvegy* (1866) vagy *Az apáca* [1870].) De sokszorosításra szánt szerelmi történeteket elbeszélő tusrajzsorozatai is idetartoznak, mint a

Női élet (1870). Portréfestésze is kiteljesedett: olyan reprezentatív művek tanúskodnak erről, mint az MTA megrendelésére festett *Szalay László* (1865) térdképe és *Eötvös József* (1871) egész alakos arcmása.

Az utolsó évtizedek nemcsak elméleti, hanem nagyszabású épületdíszítői munkásságának kiteljesedését is hozták. Az Operaház előcsarnokát díszítette a Múzsák képével (1881–1882), majd a királyi páholyt egy puttófrízzel (1882–1883). A pécsi székesegyház Szent Mór- és Szűz Mária-kápolnáiban (1886–1887) színgazdag, a jeleneteket tekintve gondosan komponált történelmi ciklusokat alkotott. „Historizáló” eljárása legalább annyira modern, mint amilyennek a megjelenítés stilizáló formanyelve számít.

Első önálló tárlata 1900-ban nyílt meg a Nemzeti Szalonban; életművének gazdagsága és összetettsége hagyatéki kiállításán tárult fel 1911-ben. A romantikában, illetve a historizmusban gyökerező, mindig is eszmei tartalmakat hordozó művészete könnyen integrálódott a századforduló szimbolikus formanyelvébe és jelentésvilágába. Kortársai és a nyomukban járó kutatók viszont máig kettős fénytörésben látták és láttatták alkotói személyiségét, életművét: az intuíción alapuló elméleti indíttatás feszültségében; úttörő eredményekre vezető kísérletező hajlamát sok tekintetben ellentétben állónak az akadémikus művészről kialakított képpel („akadémikuson” épp úgy értve a *pictor doctus* hagyományát, mint a 19. század festészetének egy meghatározó, de a modernizmus által elutasított és meghaladottnak vélt irányvonalát; képzésének, illetve oktatásának közel sem azonos gyakorlatát).

Bicskei Éva

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: *Székely Bertalan (1935–1910) kiállítása*. MNG, 1999. szeptember 30.–2000. január 30. Budapest: MNG, 1999. *Székely Bertalan mozgástanulmányai*. Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1992. március 20.–április 18. Bp., 1992.

Takáts Sándor

(Komárom, 1860. december 7.–Budapest, 1932. december 21.)

Jómódú polgári családból származott. Középfokú tanulmányait szülővárosában a bencés, majd a pozsonyi katolikus gimnáziumban végezte. A budapesti egyetem történelem–latin szakán tanult. Anyja kérésére 1881-ben belépett a piarista rendbe. Felszentelt papként rendjének gimnáziumaiban (Nyitra, Budapest) oktatott. A magyar kormány megbízásából 1898 és 1903 között a bécsi udvari kamarai levéltárban a magyar vonatkozású iratokat válogatta ki. Bécsben került szoros kapcsolatba a levéltár akkori igazgatójával, Károlyi Árpáddal és Thallóczy Lajossal, illetve a körülöttük csoportosuló tudósokkal és művészekkel. Károlyi hívta fel a figyelmét a 16–17. századi magyar művelődéstörténet addig alig ismert levéltári forrásaira. Ötéves kutatómunkájának eredményeként több ezer iratról készített másolatokat és jegyzeteket. Bécsből hazatérve 1903-tól haláláig a képviselőház levéltárosaaként, 1920-tól fő-levéltárosaaként dolgozott. 1906-ban az MTA levelező tagjai sorába választotta. 1917-ben a Kisfaludy Társaság is tagjai közé választotta. 1920 után visszaköltözött a piaristák budapesti rendházába, s nyilvánosságtól lehetőleg visszavonulva élt.

Takáts Sándor
Thury Gyula olajfestménye
MNM

Bölcsészdoktori értekezésében szülővárosa történetét írta meg. Ezt követően három komáromi születésű rendtársának életét dolgozta fel, akikben a nemzeti kultúráért tevékenykedő tanártípusnak állított emléket. Nemzeti színezetű történet szemléletében túllépett a katolikus történetírás tradicionális protestáns-ellenességén, az egyetértést s megbékélést hangsúlyozta. Ugyanakkor elkötelezett híve maradt rendjének, melyben „a tudományok és a józan erkölcsök” terjesztőjét tisztelte.

Míg az 1890-es években publikált munkáiban a központi helyet a felvilágosodás irodalmi életének és a nyelvújítási mozgalom tanulmányozásának szentelte, addig a következő évtizedben kutatásaiban a fő helyet, a 16–17. századi magyar történelem, ezen belül is a had- gazdaság- és művelődéstörténet, valamint a török-magyar küzdelmek, bajviadalok, a végvári élet, és végül a hódoltság kori magyar nemesi-paraszti, városi társadalom vizsgálata foglalta el. 1910-ben új történelmi programot hirdetett meg. Arra hívta fel a történészek figyelmét, hogy a múltból nem csupán a politika-, had- és jogtörténet szereplőinek, viselt dolgait szükséges bemutatni, hanem a „nemzet belső életének és művelődésének” is figyelmet kell szentelni.

Több százra tehető tanulmányainak száma, melyekkel elismerést szerzett a szélesebb olvasóközönségnél is, köszönhetően olvasmányos stílusának. Pályája utolsó évtizedében figyelme a 19. század első felének magyar történelmére fordult, különös tekintettel a pozsonyi országgyűlések társadalmi életére. Élénken foglalkoztatta az Osztrák Császárság rendőrségének és a magyar besúgóinak története is, melyről jelentős mennyiségű dokumentumot hagyott másolatban az utókorra. Életében a legnépszerűbb történetíró volt. Műveinek gyűjteményes kiadásai óriási közönségsikert hoztak számára, s mind a mai napig igen keresettek.

Sós István
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Nagy Miklós: *Takáts Sándor élete és munkássága*. Bp., 1937.; Uó: Takáts Sándor r. tag emlékezete. In *Akadémiai emlékbeszédek*, XXII. k. Bp., 1937.; Benda Kálmán: Bevezetés. In Takáts Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Bp., 1961.

Tihanyi Lajos

(Budapest, 1885. október 19.–Párizs, 1938. június 12.)

Tihanyi Lajos
Brassai felvétele, 1930 körül
MNM

A korszakalkotó Nyolcak művészcsoporthoz alapító tagja, az egyik legjelentősebb magyar posztimpresszionista festő, aki az 1930-as években tagja lett az akkori legprogresszívebb absztrakt művészeti csoportosulásnak, a párizsi Abstraction-Créationnak, amelynek kiállításain Jean Arp, Robert Delauney és Vaszilij Kandinszkij művei is szerepeltek. Tihanyi 1919-ben, a Tanácsköztársaság után kényszerült emigrációra, majd 1924-ben telepedett le Párizsban, és egy másfél éves New York-i kitérőtől eltekintve élete végéig itt dolgozott. 1936-ban egy prominens, szürrealista költő, Robert Desnos kismonográfiát is szentelt művészetének.

Tihanyi nem részesült komoly, akadémikus művészeti képzésben, mivel tizenegy évesen elvesztette a hallását, és így nem vették fel a Mintarajztanodába. Egy évig járt ugyan az Iparrajziskolába, de igazából Nagybányán sajátította el a festészet fortélyait. Először a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) kiállításain szerepelt, ahová Ferenczy Károly ajánlotta be, majd a Nyolcak kiállításain mutatta be posztimpresszionista, „neós” festményeit. Ezek kapcsán nem kisebb személyiség, mint Fülep Lajos írta róla a következőket: „Tihanyi Cézanne

örökségének egyik részese. Ugyanazzal a problémával viaskodik, amivel mestere és ugyanazon a fokon, ahol az elhagyta. [...] A természetből indul ki, mint Cézanne, minden erejével fokozza és feszíti az anyag intenzitását, de igyekszik alágyúrni a kompozíciós elvnek. [...] Élő mementó. Ő az igazi ortodox cézanne-ista.”

Ehhez a nagybányai, posztimpresszionista induláshoz képest eltérő jelleget mutatnak kifejezetten expresszionista portréi (Bölöni György, Kassák Lajos), amelyek már a MA körén átszűrtenémet expresszionizmus vizuális kultúráját közvetítik. Tihanyi éppen Kassák jóvoltából rendezhette meg első önálló kiállítását is 1918-ban, Budapesten. Igen érzékeny és valóban expresszív festményei elég jó ajánlólevélnek bizonyultak külföldön is. A Tanácsköztársaság leverését követően egy rövid bécsi tartózkodás után talán ezért is vezetett Berlinbe Tihanyi útja, ahol Ferdinand Möller galériájában önálló kiállítási lehetőséget is kapott. A húszas években még Párizsban is a posztexpresszionista és a posztkubista képszerkesztéssel próbálkozott, amelynek emlékét remekbe szabott csendéletei őrzik, a harmincas években viszont már egyre inkább a geometrikus absztrakcióban látta a jövőt. Berlinben barátkozott össze korának legfontosabb magyar kritikusával, Kállai Ernővel is, aki a jellegzetesen magyar „szerkezletes naturalizmus” egyik legjobb képviselőjét látta benne, és tiltakozott az ellen, hogy Tihanyiban csupán a magyar Kokoschkát lássák. Művészetének újrafelfedezéséhez nagyban hozzájárult Passuth Krisztina munkássága, illetve a Nyolcak aktualitásának jelenlegi újjáéledése.

Hornyik Sándor
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ájánlott irodalom: Dévényi Iván: *Tihanyi*. Bp., 1968.; Passuth Krisztina: *La carrière de Lajos Tihanyi. Acta Historiae Artium* 1974/1–2.; Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos. Írásai és dokumentumok*. Bp., 2002.; Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos. A művész és művészete*. Bp., 2004.

Weiner Leó

(Budapest, 1885. április 16.–Budapest, 1960. szeptember 13.)

Weiner középiskolásan még főként könnyed zenei átiratokban lelte örömét, azonban olyan szín-pompás remekléssel, hogy a magyar zeneszerzés iskolateremtő atyja, Koessler János, akinek zene-akadémiai osztályából éppen akkortájt került ki Dohnányi, Bartók és Kodály, azonnal felvette tanítványának. Weiner zeneszerzői helyét Bartók és Kodály társaságába kell helyezni. Akkor is, ha már első, 1913-ig tartó, mondhatni útkereső korszakának alkotásaival is jelezte, hogy stílusának gyökerei alapvetően a romantika századából merítkeznek, s hogy zenei nyelve, harmónia-világa soha nem szakad el a tonalitás biztonságától. Bemutatói (többek között: *Farsang*, *Esz-dúr vonósnyégyes*, *Szonáták*, valamint a *Csongor és Tünde kísérezene*) óriási sikerrel zajlottak, elismertsége valóban a „nagy triász” tagjává tette. Zenei elemzői hol az új klasszicizmus, hol a zenei szecesszió képviselőjének vélték, későbbi korszakában azonban már egyértelműen egy sajátos magyar romantika megteremtőjeként tartották számon.

A magyar népzenehez való viszonya, lévén nagyon is fővárosi polgár, alapvetően különbözött Bartók, Kodály, vagy Lajtha László „azonosuló” népzenei kapcsolatától. Maga soha nem gyűjtött falun dallamokat, azokat csupán átvette, elemezte, feldolgozta, és műveiben briliáns hangszere-lésben csodálatos színekkel felruházta. A 1930-as évektől írott népzenei ihletű műveinek (többek között *öt divertimento*, a zenekari *Szvit*) stílusjegyei végül is, évtizedekig nyújtva mintát, mély nyomot hagytak zeneszerzésünkben. Mint ahogy rendkívüliek, Ravel sziporkázó színeképe-ivel vetekszenek zenekari hangszerelése is, például Liszt néhány zongoradarabjának (*Lidércfény*, *Funerailles*, *Gyászinduló*) szimfonikus átültetése.

Erzékeny és nagyon kifinomult ízlése Weinert azonban nemcsak távol tartotta az avantgarde irányzatoktól, hanem tudatosan el is fordult Bartók és Kodály messze ívelő újításaitól, kicsit sér-tetten véve tudomásul, hogy művei inkább arattak rendre közönségsikert, mint sem „kritikusi ba-bérok”. Gazdag repertoárjának jelentős darabjai még a *Concertino zongorára* (1923), *Pasztorál*, *fantázia és fuga* (1938), *hegedűversennyé is átírt szonátái* (*D-dúr és fisz-moll*), valamint a *Toldi*, szim-fonikus költemény (1952).

Munkásságának élete végéig volt meghatározó, az alkotóéval egyenrangúan fontos része peda-gógiai tevékenysége. A Zeneakadémia – részben zeneelmélet és zeneszerzés, de elsősorban kama-razene – tanáraként fél évszázadig nevelte muzsikusk generációk egész sorát. Legendás óráin olyan világhírűvé lett muzsikuskok kaptak maradandó zenei útravalót, mint – többek között – Anda Géza, Frankl Péter, Sebők György, Doráti Antal, Solti György, Varga Tibor, Végh Sándor, Pauk György, Starker János, vagy Pártos Ödön és Rózsa Miklós... 1928-ban karmester nélküli kama-razenekart alapított, az ötvenes években pedig alapítója és útra bocsátója lett a Weiner és Komlós (később Bartók) Vonósnyégyeseknek.

1957-es nyugdíjazása után otthonában folytatta a kamarazene tanítását egészen haláláig. Weiner Leó zeneszerzőként is, tanárként is máig pótolhatatlan úrt hagyott maga után.

Weiner Leó
Berény Róbert olajfestménye, 1911
MTA
FÜST MILÁN FORDÍTÓI ALAPÍTVÁNY LETÉTE

Ajánlott irodalom: Batta Adrás–Tari Lujza: *Weiner-tanulmányok*. Bp., 1989.; Gál György Sándor: *Weiner Leó életműve*. Bp., 1959.; Berlász Melinda: *Emlékeink Weiner Leóról*. Bp., 1985.; Berlász Melinda: *Weiner Leó és tanítványai*. Bp., 2003.

Zielinski Szilárd

(Mátészalka, 1860. május 1.–Budapest, 1924. április 24.)

Zielinski Szilárd
Ismeretlen fotográfus, 1900 körül
MMKM

Apja lengyel, anyja magyar volt – ő magyarnak tartotta magát. Budapesten végezte a középiskolát, majd a pesti Műegyetemen szerzett mérnöki oklevelet 1884-ben. Utána állami ösztöndíjjal Angliában, Németországban és Franciaországban járt tanulmányúton. Hazatérve tanársegéd lett a Műegyetemen, de emellett 1889-ben önálló mérnöki irodát nyitott, amely főleg hidak tervezésével és vasútvonalak nyomvonal-kitűzésével, építésével foglalkozott. A Műegyetemen meghívott előadó, majd magántanár (1897). Hazánkban elsőként kapott műszaki doktori címet (1901). Újabb párizsi útja során megismerkedett Fr. Hennebique mérnökkel és megszerezte találmánya, a vasvázás betonszerkezetek, a vasbeton szerkezetek szabadalmának hazai hasznosítási jogát. Irodáját átállítja a vasbetontervezésre – rövidesen hazai tervezőgárdát és építőcsoportot nevel ki. A Műegyetemen elsőként oktatja a vasbeton szerkezetek tárgyat (1903). 1906-tól az út- és vasútépítési tanszék nyilvános rendes tanára. Tanárként is folytatta mérnöki, tervezői gyakorlatát. Tekintélye és szakmai elfogadottsága miatt számos szakmai társadalmi szervezet választotta vezető tisztségviselőjévé. Sürgette a kontárokkel és a szakképzettség nélküli vállalkozókkal szembeni fellépést; nagy szerepe volt

abban, hogy az országgyűlés 1923-ban elfogadta a mérnöki rendtartásról és a mérnöki kamaráról szóló törvénycikket. 1924-ben a Budapesti Mérnöki Kamara első elnökévé választották.

Szerteágazó és értékes szakmai munkásságának érzékeltetésére – csak jelzésként – néhány alkotása: víztornyok (mintegy 25 darab), így a kőbányai (1903), amely Európában az első vasbeton szerkezetű víztorony, a ma is üzemelő szegedi (1904) és a margitszigeti víztorony (1911); hidak, például a nisi Nisara-híd (1901), amelyért I. Sándor szerb király Szent Száva-renddel tüntette ki, a sajládi háromnyílású vasbeton híd, az örményesi Temes-híd, az 1908-ban forgalomba helyezett sinkai viadukt a Brassó–Fogaras vasútvonalon (a 60 m támaszok közötti építmény akkor a világ legnagyobb vasbeton vasúti ívhídja volt); számos üzemépülete, így a Ganz Vagon- és Gépgyár három csarnokból álló daruszerelő- és motorműhelye (1905), a Lőrinci Fonoda (1910) és a budai Ericsson-gyár műhelycsarnoka (1913); silók, például a belvárosi és a budai hengermalom silói, a lábatlani cementsilók; középületek, így Budapesten a (ma Petőfi Sándor utcai) főposta átépítéskor (1906) a nagyterem 16,45 m széles térbefedése, a Zeneakadémia építésénél (1907) ő volt a szerkezettervező mérnök – a közismert Korb Flóris és Giergl Kálmán építőművész mellett, a Horváth Mihály téri telefonközpont épületének vasbeton szerkezete (1915) is az ő nevéhez köthető; számos vízügyi létesítménye közül megemlíthetjük a bökényi duzzasztóművet és csatorna zsilipet (1906), mert ez volt a világon az első vasbetonból készült ilyen építmény.

Zielinski Szilárdnak a vasbetonépítést meghonosító mérnöki alkotó munkásságát 2004. szeptember 25-én Magyar Örökség-díjban részesítették.

Sipka László
technikatörténész

Ajánlott irodalom: Gáll Imre: *Régi hidak*. Bp., 1969.; *Modern építészeti lexikon*. Szerk.: Kubinszky Mihály. Bp., 1978.; Végh Ferenc: Zielinski Szilárd. In *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 1985*. Bp., 1984.; Kauzay Tibor: Zielinski Szilárd mérnöki alkotó munkássága a magyar örökség része. *Vasbeton-építés* 2004/3.

További évfordulók

I. ANDRÁS (1015 k.–1060 vége) **magyar király**. **Vazul herceg** és egy ismeretlen magyar nő középső **gyermeke**. Apja megvakíttatása után fivéreivel előbb Cseh-, majd Lengyelországba menekült, ahonnan bátyjával, Leventével Oroszországba ment. Itt vette feleségül a kijevi fejedelem lányát, akitől egy leánya és két fia született. 1046-ban a Péter király uralmával elégedetlen előkelők hazahívták, majd Péter megölése után királlyá koronázták. Lengyelországból hazahívott öccsének, Bélának az ország harmadát engedte át hercegségként. Együtt verték vissza a Német-római Birodalom támadásait (1051, 1052). A trónöröklés miatt utóbb viszályba keveredett öccsével, s a harcok során szerzett sebébe halt bele. Tihanyban temették el, az általa alapított (1055) bencés monostorban. (*Zsoldos Attila*)

II. ANDRÁS (1177 k.–1235. szeptember 21.) **magyar király**. **III. Béla magyar király másodszülött fia**. Gyermekkorában rövid ideig Halics uralkodója volt. Apja halála után számos alkalommal viszályba keveredett bátyjával, Imre királlyal. 1205-ben koronázták királlyá. Belpolitikáját nagyszabású – s a kortársak, illetve az utókor által – elutasított reformok, külpolitikáját a magyar korona fennhatóságának keleti és déli kiterjesztésére irányuló törekvések jellemezték. Kiadta az Aranybullát (1222, megújítva: 1231) és a dél-erdélyi szászok kiváltságlevelét (*Andreanum*, 1224). Három feleségtől összesen 3 leánya és 4 fia született. Az egresi (ma Igrış, Románia) ciszterci monostorban temették el. (*Zsoldos Attila*)

ANGYAL Bandi, ÓNODY András ([?], 1760 [?]-[?], 1806 [?]). **A legrégebbiről ismert betyár**. Felvidéki nemesi családból származott, állítólag nevét kedvesétől kapta. Lólopásaitól vált hírhedtté, bár kezdetben csak értékesítéssel foglalkozott, a lopást betyárok intézték. Több ízben perbe fogták, de a hosszadalmas ügyintézés és megvesztegetés révén minden esetben elodázódott a büntetés letöltése. Élete végén maga is részt vett lólopásban, szervezett betyár-csoporttal járt az Alföldre. Leghíresebb tette a karcagi, mezőtúri vásárok szétverése. Ezek miatt került újból törvényszék elé, börtönbe kerülésekor írta meg „Apológóját,” hibáinak, tetteinek megmagyarázását. Íráskészsége korabeli

magasabb iskolázottságra vall. Népszerűsége már halála idején számottevő. 1810–1820 között nyomtatott ponyvából ismerjük az azóta legnépszerűbb, *Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája* című balladát. A kiadott ponyvafüzetek, népszínművek, majd Jókai Mór írása még inkább elősegítette népszerűségét. (*Ajkay Alinka*)

BABOCSAY József (Szigetvár, 1760. március 1.–Nagykanizsa, 1838. június 18.) **orvos, állatorvos, tiszti főorvos**. 1789-ben a pesti egyetemen állatorvosi és orvosdoktori oklevelet szerzett. 1790–1791-ben a Somogy megyei Babocsán és Berzencén praktizált. 1792-től haláláig Nagykanizsa tiszti főorvosa volt, egy ideig a város vezetésében is részt vett. 1801-ben a város követeként I. Ferenc császárnál járt. A magyar jakobinus mozgalom híve volt. Nevéhez fűződik Hévíz első orvosi szempontú leírása, a művet valószínűleg Festetics György gróf felkérésére írta. Műve Sopronban jelent meg B. J. szignóval, 1795-ben „*Boldog Zala vármegye*” címmel. Emlékét Hévízen emléktábla is őrzi. (*Kapronczay Katalin*)

BALOGH Kálmán (Szolnok, 1835. szeptember 28.–Budapest, 1888. július 15.) **orvos, akadémikus, egyetemi tanár**. Az élettan, kórtan és gyógyszer-tan nemzetközi hírnű kutatója. Ő vezette be a Tudományegyetemen a kórszövettan tantárgyat. A hazai kísérletes gyógyszer-tan megalapítójaként tartják számon. Pasteur egyik első hazai követője volt, egyben a korai bakteriológusok egyike. Részt vett az *Orvosi Hetilap* szerkesztésében. 1883-ban orvosi műszótárt adott közre, amelyet évtizedekig használtak szakemberek. (*Szállási Árpád*)

BÁRÓCZI Sándor (Ispánlaka, 1735. április 11.–Bécs, 1809. december 24.) **író, műfordító**. Erdélyi köznemesi családból származott, tanulmányait Nagyenyeden végezte, majd Nagyszebenben, az erdélyi kancelláriánál szolgált. 1761-ben került Bécsbe, Mária Terézia magyar testőrségébe. Bár ezredesi rangban vonult nyugdíjba 1806-ban, nem érezte jól magát hátrányos testi adottságai miatt. A testőrírók körében irodalmunk föllendítésén munkálkodott, elsősorban franciából és németből készített fordításaival. Fő műve Marmontel *Erkölcsei*

mesék című művének átültetése (1775) magyarra. Tudatosan törekedett a magyar nyelv paléozására, legismertebb eredeti munkája *A védelmeztetett magyar nyelv* (1790) című röpirata. Később az alkímia szenvedélyének rabja lett, aranykésztéssel foglalkozott. (*Ajkay Alinka*)

BARS József (Lehota, 1810. február 23. – Budapest, 1893. február 18.) **római katolikus pap, később áttért a református vallásra, újságíró, szakíró, statisztikus.** Az 1848-ban írt forradalmi szellemiségű versei miatt várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult kegyelemmel. Ezt követően a pesti református gimnázium tanáraként, majd 1867 és 1888 között a Statisztikai Hivatal munkatársaként dolgozott. 1870-ben az MTA levelező tagjává választották. Legismertebb munkája az olmtüzi raboskodásának emlékeit felidéző munka, amelyet először 1890-ben, újabban 1988-ban adtak közre. (*Fehér Katalin*)

BARTUCZ Lajos (Szegvár, 1885. április 1. – Budapest, 1966. június 4.) egyetemi tanár, a tudományok doktora, múzeumigazgató, **az etnikai és történeti embertan és az ősember-kutatás nemzetközi jelentőségű kutatója, az antropológia tudományának kiemelkedő képviselője.** 1923-tól az *Anthropologiai Füzetek* szerkesztője. Egyetemi előadásait 1931-ben kezdte meg Budapesten, 1935-től a Néprajzi Múzeum megbízott igazgatója volt. 1940-től a szegedi Tudományegyetem professzora, s mellette tanított az ELTE-n is, 1943-ban megszervezte az Alföldi Tudományos Intézetet. 1959-ben nevezték ki Budapesten az ELTE Embertani Intézetének vezetőjévé. Legismertebb munkája az 1938-ban megjelent, *A magyar ember* című kötet, amely a magyarság antropológiájának tudományos alapon nyugvó összefoglalója. Több művében és tanulmányában foglalkozott a népvándorlás korának és a honfoglalás korának régészeti leleteivel, s azokból értékes antropológiai következtetésekre jutott. (*Tardy János*)

BENEDEK Marcell (Budapest, 1885. szeptember 22. – Budapest, 1969. május 30.) **író, irodalomtörténész, műfordító, az irodalomtudomány doktora** (1952). Benedek Elek fia, a dramaturg Benedek András és az orvos-író Benedek István apja. Budapesten szerzett magyar–német szakos tanári diplomát, s doktorálása után (1907) középiskolában tanított. A kommunálatti szerepvállalása miatt az 1920-as években nem taníthatott, fordítóként, lektor-

ként dolgozott. A katedrára 1945-ben tért vissza: előbb a kolozsvári, majd két évvel később már a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított esztétikát, de szoros kötelék fűzte a színházhoz is: élete egy-egy szakaszában volt színikritikus, dramaturg és rendező is. 1944-ben Baumgarten-, 1963-ban Kossuth-díjat kapott. Fiatalkori drámái, regényei mellett munkásságának egyik legmarkánsabb vonása az irodalom, az olvasás szeretete: számos francia, angol és német klasszikus művét fordította magyarra, és több könyve is az irodalom szeretetére tanít. Fontos szerepet játszott a kortárs magyar és világirodalom megismertetésében, még az 1920-as években szerkesztője volt az *Irodalmi lexikonnak*, majd főszerkesztője a *Magyar Irodalmi Lexikonnak*. Legismertebb művei egyike a *Délsziget* című magyar irodalomtörténet. (*Takács László*)

BETHLEN Gergely gróf (Marosvásárhely, 1810. [?] – Kolozsvár, 1867. december 23.) **kanclériai tisztviselő, honvéd ezredes, olasz királyi tábornok.** 1848-ban a Kossuth-huszároknál alszázados, majd a belőle szervezett Mátyás-huszárezred osztályparancsnoka. Bem József tábornok seregében végigharcolta az erdélyi hadjáratot; különösen kitüntette magát a vízaknai és a piski csatákban. Párizsi emigrációjából 1859-ben Itáliába ment, és az átmenetileg önállóuló közép-olaszországi tartományok katonai erejének szervezésében vett részt: a magyar légión tagjaiból Pármában létrehozta a piacenai huszárok alakulatát. Tábornoki rangban lépett át az olasz királyi hadseregbe, melynek 1867-ig, hazatéréséig, tagja maradt. (*Csorba László*)

BÍRÓ Vencel (Vértessomló, 1885. augusztus 9. – Kolozsvár, 1962. december 2.) **történész, egyetemi tanár.** 1934-től a romániai piarista rendtartomány vezetője, 1938-ban lett az MTA levelező tagja, 1940-től az újra megnyílt magyar tannyelvű kolozsvári egyetem professzora. Legismertebb műve a Kolozsvárott 1944-ben közreadott *Erdély története* című műve. Ezenkívül több munkájában elemzi Erdély egyes korszakainak történetét, kultúrtörténetét, egyháztörténetét, gazdaságtörténetét. (*V. Molnár László*)

BUDAI Ferenc (Pér, 1760. november 8. – Szovát, 1802. október 28.) **történetíró.** Budai Ézsaiás bátyja. Tanulmányait Debrecenben végezte, majd református lelkész lett Szováton. Öccse írta róla, hogy jártas volt az asztronó-

miában, a fizikában, a politikában, a hazai törvényekben és a filozófiában. Ismerte a görög, a latin, a német és a francia irodalmat. De legfőképpen a hazai történelem tudósa volt, a 16. századi elbeszélőforrásokból *Magyarország polgári históriájára való lexikon* címmel (Nagyvárad, 1804–1805) betűrendbe szedte a szereplő személyek adatait, mely máig használatos. Másik nevezetes munkájában Kantot és magyar követőjét, Márton Istvánt támadja (*A' Kant szerint való filosofiának rostálgatása levelekben*, Pozsony, 1801.). (*Ajkay Alinka*)

DERCSÉNYI Dezső (Vác, 1910. július 17.–Budapest, 1987. június 22.) **művészettörténész, Kossuth-díjas** (1954), **Herder-díjas** (1966), **a művészettörténeti tudomány doktora** (1974). Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte (1934). Előbb a MOB előadója (1936–1949), majd 1953-ig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának osztályvezetője volt. 1957-től az Építési Minisztérium Műemléki Osztályának vezetője lett. 1965 és 1975 között az ÖMF tudományos igazgatóhelyettese. 1951 és 1967 között a budapesti egyetem Művészettörténet tanszékének tanára (műemlékvédelem és magyar középkori művészet című előadásokkal). Fő kutatási területe: a középkori magyar művészet és műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. (*Papp Gábor György*)

DÉNES Zsófia (Budapest, 1885. január 14.–Budapest, 1987. január 23.) **író, újságíró**. A budapesti egyetemen irodalmi és művészettörténeti tanulmányokat folytatott. Az 1910-es években a *Pesti Napló*, a *Világ* párizsi tudósítója volt. 1913 őszén ismerkedett meg Adyval, mely irodalmi munkásságának egyik legfőbb forrása lett. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált, a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa lett, majd 1925-ben hazatért. 1934-től az *Únnep* című irodalmi lapot szerkesztette, ezt követően kizárólag az írásnak élt. Ady iránta érzett szerelmének, barátságának és rövid ideig tartó jegyességüknek személyes történetét ábrázolja az *Élet helyett órák* (1940) című könyvében, melyet a költőhöz írott leveleivel bővített (*Talán Hellász küldött*, 1980). Önéletrajzi emlékezőkötetei, levelezésgyűjteményei, esszéi, tárcái, kortársairól írott portréi forrásértékűek. (*Horváth Zsuzsanna*)

DREHER, Anton [DRÉHER Antal] (1810–1863) **sörgyáros**. Az osztrák Dreher családban nagy múltja volt a sörfőzésnek. Franz Anton

Dreher 1796-ban vásárolta meg a vállalkozás alapját jelentő schwechati sörgyárat. Fia, Anton már Münchenben és Angliában gyarapította serfőző tudományát. Igazi áttörést akkor ért el, amikor az 1840-es évek elején bevezette az alsó erjesztésű technológiát, és értékesíteni kezdte a Klein-Schwechater Lagerbier típust. Az 1858. évi bécsi világkiállításon aranyérmet kapott, majd a londoni iparkiállításon tüntették ki. A cég elnyerte a Császári és Királyi Udvari Szállító címet. A Dreher-gyár terjeszkedni kezdett a Habsburg Birodalom országaiban: először Csehországban, majd Triesztben és 1862-ben Magyarországon vásároltak sörfőzdét, a Kőbányai Serház Társaság sörfőzdéjét. A négy gyár (Klein-Schwechat, Michelob, Trieszt, Kőbánya-Budapest) föllendítése már fiára, ifjabb Anton Dreherre (1849–1920) várt. (*Estók János*)

DÖBRENTAI Gábor (Nagyszőlős [Somlósőlős], 1785. december 1.–Buda, 1851. március 28.) **író, költő, műfordító, szerkesztő**. Apja evangélikus lelkész volt, iskoláit Pápán, majd Sopronban végezte. Első versei itt, a diákok Magyar Társaságának kiadványában jelentek meg. 1806-ban meglátogatta Pesten Révai Miklóst és Virág Benedeket, majd Bécsben Batsányi Jánost, Báróczi Sándort, Decsi Sámuel, majd továbbment Wittenbergbe és Lipcsébe. Az egyetemeken széles körű műveltségre tett szert, majd hazatérve megismerkedett az erdélyi szellemi élet vezetőivel is. Kazinczy ajánlására Gyulay Lajos gróf nevelője lett. Kolozsvárott 1814-ben megindította és 1818-ig szerkesztette az *Erdélyi Múzeumot*. Az irodalmi élet szintje valamennyi jelentős tagjával kapcsolatban állt. 1809-ben kidolgozta az Erdélyi Magyar Tudós Társaság tervezetét, majd 1820-ban Pesten telepedett le. Megismerkedett Széchenyi Istvánnal, 1828-ban tagja lett a Magyar Tudós Társaság alapszabályait kidolgozó küldöttségnek, amelynek megalakulása után első titkára lett 1835-ig. Kezdetben Kazinczy pártfogolta, de az 1820-as években elhidegültek egymástól. Kisfaludy Károllyal és körével is szembekerült a conversations-lexikoni porben játszott szerepe miatt. 1833–34-ben Fáy Andrással a budai színtársulatot igazgatták. A színházi kultúra fejlesztése érdekében fontos drámákat fordított magyarra. (*Ajkay Alinka*)

ECKHART Ferenc (Arad, 1885. november 8.–Budapest, 1957. július 28.) **történész, jogtudós**. A 20. századi magyar jog- és tör-

ténettudomány kiemelkedő egyénisége. 1909-ben történelem–latin szakos diplomát szerzett. Ösztöndíjasként Berlinben és Bécsben történeti, segédtudományi, jogtörténeti, közgazdasági és gazdaságtörténeti stúdiumokat folytatott. 1911-től nyolc évig a bécsi Udvari Kamara levéltárában dolgozott. 1919-ben az MTA levelező, 1934-től rendes tagja volt. 1925-ben Szekfű Gyulával együtt előkészítette a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar iratainak hazahozatalát. 1929-től a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán a magyar alkotmány- és jogtörténet professzora. 1943–1944-ben a *Századok* főszerkesztője, 1946-ban a Magyar Történelmi Társulat elnöke lett. Fő kutatási területeihez tartozott a magyar állam alkotmány- és jogtörténete, a Mária Terézia-kori bécsi gazdaságpolitika. A kutatás számára máig megkerülhetetlen műve a Szent Koronaszemlével szembe forduló könyve. A szellemtörténeti irányzat képviselőjeként a jogfejlődés és a joggyakorlat gazdasági-társadalmi alapjainak megismerését hangsúlyozta. Az 1930-as években élesen bírálta a régi, feudális eredetű jogtörténeti felfogást, ami miatt heves támadások érték. (Soós István)

ECSEDI István (Debrecen, 1885. szeptember 29.–Debrecen, 1935. május 19.) **etnográfus**. Történelem–földrajz szakos tanári diplomát szerzett Budapesten. A debreceni református tanítóképző tanára, majd a városi múzeum néprajzi osztályának vezetője lett. A Déri Múzeum első igazgatója. Debrecen, a Hajdúság és a Hortobágy népi életének kutatója, de tudományos utazást tett a Balkánon és a Közel-Keleten is. (*Estók János*)

ERDEY László (Szeged, 1910. február 12.–Budapest, 1970. február 21.) **Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémikus, az analitikai kémia nemzetközi hírvű tudósa**. 1950-től vezette a Műegyetem Általános és Analitikai Kémiai Tanszékét, emellett több szakfolyóirat szerkesztőbizottságában és jelentős tudományos társaságok vezetésében vett részt. Kutatásaival gazdagította a termikus, a térfogatos és a súly szerinti analízist, a spektrofotometriát, a radioanalitikát, a kromatográfiát és az analitikai kémia elméletét. Neki köszönhető a korszerű műszeres analízisnek, valamint a szerves analízisnek a vegyész-mérnöki oktatásba történő bevezetése. Tíz kiadást ért meg a *Bevezetés a kémiai analízisbe* című két kötetes munkája, *A kémiai analízis súlyszerinti módszerei* című három kötetes alkotása a szakma alapműve lett, s

ezt németül is és angolul is közreadták. Ebben a munkában már különös hangsúlyt kapott az Erdey tanszékén kidolgozott derivatográfia módszere, ami a magyar termoanalitikát világ-hírűvé tette. (*Tömpe Péter*)

ESTERHÁZY Pál (Kismarton, 1635. szeptember 7.–Kismarton, 1713. március 26.) **nádor**. Apja Esterházy Miklós nádor volt. Esterházy Pál a grazi és a nagyszombati jezsuitáknál tanult, katonai, jogi, bölcsészeti tanulmányokat is folytatott. 1681–1713-ig viselte a nádori tisztséget. Emellett költőként és zeneszerzőként is számon tartjuk, 1699-ben született híres műve, a *Harmonia Coelestis*. 1687-ben birodalmi hercegi címet kapott. A török kiűzése utáni berendezkedési elképzelések közül az ő nevéhez is kapcsolódik egy a magyar rendi álláspontot megfogalmazó tervezet. (*Oborni Teréz*)

ÉBER László (Pest, 1871. május 28.–Budakeszi, 1935. március 29.) **művészettörténész, műfordító**, az MTA tagja (1914). Budapesti tanulmányai után Lipcsében Schmarzow óráit látogatta. 1894-ben jelent meg doktori értekezése (*A festői ábrázolás az olasz és a németalföldi művészetben*). 1898-ban a Nemzeti Múzeum régiségtárában, 1904-től 1919-ig a MOB előadójaként Forster Gyulával dolgozott együtt. Közben a budapesti egyetem magántanára lett (1905) (középkori művészetről szóló előadásokkal), és egyúttal az Iparművészeti Főiskola oktatója, 1919-ben a Műegyetem rendes tanárává nevezték ki. Ugyanakkor vállalta a műemlékvédelem újjászervezésének irányítását, ezért félreállították. Ezt követően fordításokból, műfordításokból élt. (*Papp Gábor György*)

ÉBER Nándor (Buda, 1825. [?]-Budapest, 1885. február 27.) **újságíró, politikus**. 1848-ban a konstantinápolyi osztrák követségen szolgált, majd a szabadságharc hírére hazatért, és a független Külügyminisztériumban dolgozott, legutóbb elnöki titkárként. Az emigrációban Kelet-szakértőként szerzett hírnevet: a krími háború idején a *The Times* balkáni tudósítói hálózatát vezette, továbbá vezérkari főnökként tevékenykedett Fuad pasa oldalán. 1859-ben Itáliába ment, 1860 májusában pedig Garibaldihoz csatlakozott, és tábornokként szolgált a déli hadjárat végéig. Az 1860-as években részt vett a magyar és a nemzetközi titkos forradalmi mozgalmakban. 1867-ben hazatért és Deák-párti képviselőként politizált. (*Csorba László*)

FALUDY György (Budapest, 1910. szeptember 22.–Budapest, 2006. szeptember) **költő, író, műfordító**. Pályakezdése, verskultúrája, széles körű műveltsége a *Nyugat* harmadik nemzedékével rokonítja. Az 1937-ben megjelent Villon-átköltései botrányosként arattak. 1938-ban elhagyta Magyarországot, kalandos úton az Amerikai Egyesült Államokba jutott, ahol, többek között, az amerikai hadseregben is szolgált. Hazatérése után hamis vádak alapján a recski kényszermunkatáborba zárták (*Börtönversek 1949–1953*). Szabadulása után fordításból élt, majd 1956-ban ismét elhagyta az országot. A *Pokolbéli víg napjaim* című önéletrajzi visszaemlékezései magyarul csak 1987-ben jelentek meg. Az 1988-as hazatérése után a korábban csak szamizdatban terjedő műveit is kiadták, illetve új kötetei, fordításai is megjelentek. (*Horváth Zsuzsanna*)

FINÁCZY Ernő (Buda, 1860. május 10.–Budapest, 1935. február 26.) egyetemi tanár, akadémikus, a **neveléstörténet** jeles kutatója, számos alapvető összefoglaló munka közreadója, a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke. 1901 és 1930 között a budapesti Tudományegyetemen tanította a neveléstörténetet. A *magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* című kétkötetes munkája a szakma alpműve. Maig jól használható négykötetes egyetemes neveléstörténete, amely 1906 és 1927 között jelent meg. Újabban ismét hozzáférhetővé vált a Tudománytár reprint sorozatnak köszönhetően. Műveit sorra közlésezik az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárában is. (*V. Molnár László*)

GOMBOCZ Zoltán (Sopron, 1877. június 18.–Budapest, 1935. május 1.) **nyelvész**. A 20. századi magyar nyelvstudomány egyik legkiemelkedőbb, európai műveltségű alakja, a budapesti és a kolozsvári egyetem tanára, az Eötvös Kollégium igazgatója, az MTA I. osztályának elnöke, a Magyar Nyelvstudományi Társaság alelnöke, a *Magyar Nyelv* című folyóirat egyik szerkesztője. A nyelvstudomány minden területén otthon volt: a magyar mellett francia nyelvészetet is tanított; párizsi tanulmányútjain kísérleti fonetikával foglalkozott, de járt Lipcsében, Uppsalában, Helsinkiben is, tanulmányozta az uráli nyelveket, a magyar nyelv finnugor rokonságát. 1918-ban írt, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány* című művében összefoglalta és nagy kritikai érzékkel elemezte az őshazára vonatkozó hagyományok történeti értékű adatait. A nyelvtörténetben

maradandót alkotott a magyar történeti hangtan kidolgozásával, de alak- és mondatant is írt, s magyar nyelv honfoglalás előtti török jövevényszavaival is foglalkozott (e munkája németül is megjelent). Nyelvtörténeti felfogására és jelentéstanára erősen hatottak a német újgrammatikusok, Wundt néplélektani elméletéről *Nyelvtörténet és lélektan* címmel ismertetést is írt. Árpád-kori török személynveinkről született nagy hatású értekezése megalapozta a magyar névtörténeti kutatásokat. Egyik legnagyobb vállalkozása a Melich Jánossal közösen írt rendkívül részletes, akadémiai nagydíjjal is jutalmazott, de torzóban maradt *Magyar etimológiai szótár*. (*Slíz Mariann*)

GREGERSEN Guilbrand (Strand [Norvégia], 1824. április 17.–Budapest, 1910. december 24.) norvég születésű, 1847-től Magyarországon élt **épületasztalos, faipari vállalkozó**. Elsősorban hídépítéssel és vasútvonalak építésével foglalkozott kivitelezőként. Kezdetben a Vág folyón áthidaló hidak építésére kapott megbízást, majd ő irányította az Esztergomot Érsekújvárral összekötő vasútvonal építési munkálatait. Részt vett a budai alagút megépítésében, közreműködött a szolnoki vasúti fahíd elkészítésében és az akkori szegedi híd alapozási munkálataiban. Több erdélyi vasútvonal építési munkálatait irányította, köztük említendő a Gyulafehérvárt Marosvásárhellyel, illetve a Nagyváradot Eszékkal összekötő vasútvonal. Több vasúti hidat is épített Verőcénél, Husztnál, Szatmár mellett és másutt. Budapesten a Népszínház faipari és ácsmunkálatait ő végezte, s részt vett a Keleti pályaudvar építési munkálataiban is. Dolgozott Széged árvíz utáni újjáépítésében, amelyért magyar nemesiséget adományoztak számára. Sikert aratott az 1885-ös Országos Általános Kiállításon emelt pavilonja. (*V. Molnár László*)

GRUBY Dávid (Kiskér, 1810. augusztus 20.–Párizs, 1898. november 14.) **nemzetközi hírvorvosdoktor, szemézmester**. Orvosi diplomáját Bécsben szerezte, Párizsban élt, ott kutatott és ott praktizált. Részt vett az 1848/49-es magyar szabadságharcban Bem seregében, míg 1870–71-es német–francia háború idején negyvenégyes kórházat és ambulanciát rendezett be. A sebesültek ellátásához elsőként alkalmazott vattát az orvosi gyakorlatban. A sejtek, egyben a kóros elváltozású sejtek mikroszkópos vizsgálatának első nemzetközi szaktekintélye volt. nagyszámú mikrofotográfiát készített, hagyatékában 15 ezer metszet és 3000 mikro-

szkópos felvétel maradt fenn. Ezek segítségével több gombás bőrbetegséget és a szájpénész kórokozóit fedezte fel, és 1843-ban elsőként írta le a trypanosomákat. Számos neves személység háziorvosa volt, köztük említendő a két Dumas, Chopin, Gounod, Balzac, Heine, V. Hugo, a magyarok közül Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Zichy Mihály, Paál László. III. Napóleon udvarában is számos alkalommal megfordult orvosként. *(Szállási Árpád)*

HAAR Alfréd (Budapest, 1885. október 11.–Szeged, 1933. március 16.) **matematikus, akadémikus, egyetemi tanár** 1917-től Kolozsváron, 1921-től Szegeden. A halmazelmélet, a variációszámítás, az analitikus függvények, a parciális differenciálegyenletek, valamint a modern matematika más területeinek nemzetközi híró kutatója. Kiemelkedő eredményeket ért el az ortogonális függvények, a szinguláris integrálok, a lineáris egyenlőtlenségek, valamint a diszkrét és folytonos csoportok területén is. Nevét viseli a Haar-lemma, a Haar-féle ortogonális rendszer, a Haar-mérték, a Haar-integrál és a Haar-wavelet. Riesz Frigyesel együtt őt tekintik a szegedi matematikai iskola alapítójának, közösen voltak alapító-szerkesztői az 1922-től Szegeden megjelenő *Acta Scientiarum Mathematicarum* című folyóiratnak. Móra Ferenc is megemlékezett róla *Szegedi tulipános láda* című könyvében. Összeíjított munkái 1959-ben jelentek meg Budapesten. *(Szabó Péter Gábor)*

HADIK András gróf (Csallóköz [?], 1710. október 16.–Bécs, 1790. március 12.) **hadvezér, államférfi**. Köznemesi családból származott. Apja huszárkapitány. 1732-ben huszárnak állt, 1734-ben esett át a tüzkeresztségen a lengyel örökösödési háborúban. 1737 és 1739 között részt vett az osztrák–török háborúban, több véres ütközetben, bátorságáról és hősiességéről téve tanúbizonyságot. A tehetséges ifjú tiszt a háborút főstrázsamesterként fejezte be. 1741 és 1748 között már alezredesi rangban huszárcsapatával végigharcolta az ún. osztrák örökösödési háborút. 1747-ben Mária Terézia tábornokká nevezte ki. Az 1756 és 1763 között zajlott héteves háborúban jelentős, merész haditetteket hajtott végre, többek között 1757. október 17-én négyezer katonájával megsarcolta a porosz fővárost, Berlint. A háború végén magyar gróf, 1764-től Erdély katonai főparancsnoka, királyi biztosa és polgári kormányzója lett. E minőségében elsőként kezdeményezte a jobbágyrendszer felszámolását. Lengyelország

első felosztása után (1772) az Ausztriához csatolt területek első kormányzójává nevezték ki. Nevéhez fűződik a bukovinai székely falvak létrehozása. 1774-ben Mária Terézia tábornaggyá és a bécsi Haditanács elnökévé nevezte ki, mely tisztségét haláláig viselte. 1777-ben birodalmi grófi rangra emelték. 1789-ben II. József az osztrák–török háborúban a császári sereg főparancsnokának tette meg, de a kinevezést az uralkodó rövidesen visszavonta. *(Soós István)*

HERVÉ, Lucien (eredeti neve: Elkán László) (Hódmezővásárhely, 1910. augusztus 7.–Párizs, 2007. június 26.) **magyar származású francia fotográfus**. Miután Magyarországon rövid ideig Kassák Lajos Munka-körével tartott kapcsolatot, érettségi után Bécsbe utazott közgazdasági egyetemre. 1929-ban Párizsba ment, ahol kapcsolatba került a helyi kommunista mozgalmakkal. Fotózni 1938-ban kezdett. A második világháborúban rádiós volt, 1940-ben német hadifogságba esett Dunkerque-nél. 1941 őszén a kelet-poroszországi hadifogolytáborban kommunista szervezkedésbe kezdett, kiszabadulva részt vett a francia ellenállásban, amelynek során az időközben illegálissá vált Francia Kommunista Párt grenoble-i vezetője lett. Párizs felszabadítása után azonnal a városba utazott, és ott is telepedett le. Az illegálisban vette fel a Lucien Hervé nevet, a *Vu a Picture Post* és *Match* című magazinokban jelentek meg felvételei a háborús időkről. Ekkoriban ismerkedett össze Robert Capával és André Kertésszel. A háború végén a *France Illustration*-nak kezdett fotózni. 1947-ben végleg kizárták a Kommunista Pártból, ezután vált hivatásos fényképésszé. 1949-ben ismerkedett meg Le Corbusier-vel, a 20. század modern építészetének egyik legmeghatározóbb alakjával; 1949–1965 között szinte kizárólagos fényképésze lett annak haláláig. Építészeti témájú képei az 1980-as évektől kezdve hozták meg neki a sikert. 1991-ben a világháború során kifejtett ellenállási tevékenységéért a Francia Becsületrend lovagjává ütötték. 2001-ben Székesfehérváron életmű-kiallítása nyílt, ahol fiatalon elhunyt fia, Rodolphe Hervé képeit is bemutatták. *(Aknai Katalin)*

HÓMAN Bálint (Budapest, 1885. december 25.–Vác, 1951. június 2.) **történész, kultúrpolitikus**. 1907-ben végzett a budapesti egyetemen, s ugyanitt szerzett a következő évben bölcsészdoktori címet, majd 1917-ben magántanári képesítést. Előbb a budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozott különböző

beosztásokban (1908–1922), majd 1932-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója, illetőleg főigazgatója volt. 1917-től tanított az egyetemen, s a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 1918-ban levelező, 1929-ben rendes tagjává választotta. Tucatnyi hazai és külföldi tudományos társaság vezetőségi tagja vagy elnöke volt. Ezen időszak alatt vált a magyar történettudomány egyik meghatározó személyiségévé. *Magyar pénztörténet 1000–1325* (Budapest, 1916) című munkája máig a szakterület egyik alapműve, de a magyar középkorkutatás több más területén (forráskutatás, gazdaságtörténet) is maradandót alkotott. Legismertebb műve, a Szekfű Gyulával közösen írt *Magyar történet* (Budapest, 1928–1934, 1–8. kötet) hét kiadást ért meg a korszakban, s nemzedékek történetiszemléletét alakította. 1930-ban megkapta a korszak legfontosabb kitüntetését, a Corvin-koszorút, majd 1935-ben a Corvin-láncot is. 1932–1938, majd 1939–1942 között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Ekkor épült ki az egységes középiskolai rendszer és a tanfelügyelői hálózat, s minisztersége idején rakták le az egységes, nyolcosztályos elemiiskola-rendszer alapjait is. 1931-től 1945-ig kormánypárti programmal országgyűlési képviselő volt, s 1944–1945-ben alkalmanként részt vett a nyilas országgyűlés tevékenységében is. A második világháború végén Németországba menekült, de az amerikai hatóságok letartóztatták és visszaszállították Budapestre. Közben az MTA kizárta tagjai sorából (1945), 1946-ban pedig a népbíróság háborús bűnösneként életfogytig tartó fegyházra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A váci fegyházban hunyt el, itt is temették el. 2001-ben a váci tömegsírok feltárása közben azonosították maradványait, amit aztán a családi kriptában, Tasson temettek el. (Pótló János)

HUNFALVY Pál (Nagyszalók, 1810. március 12.–Budapest, 1891. november 30.) **néprajztudós, nyelvész, történész.** Az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja. 1842-től a késmárki evangélikus főiskola jogtanára volt. 1848–1849-ben országgyűlési képviselő volt, ezért a szabadságharc után bujdosni kényszerült, 1850-ben kapott kegyelmet. 1865-ben ismét képviselő lett, 1867-től a főrendiház tagja. Kezdetben joggal és görög irodalommal foglalkozott. Nem tanult nyelvészetet, de a finnugor nyelvek (különösen a vogul és az osztjáki) iránti vonalmától indítva, az MTA megbízásából Reguly Antal hagyatékát tanulmányozva a finnugorisztika egyik legkiemelkedőbb

tudósává vált. Az „ugor–török háborúban” Budenz Józseffel karöltve győzelemre segítette a finnugor rokonság eszméjét a török irányultságú Vámbéry Árminnal szemben. Cáfolta a székelyek hun eredetét és a dákoromán elméletet, s a kunok származásával is foglalkozott. 1856-ban megalapította a *Magyar Nyelvészet* című folyóiratot, 1862-ben az MTA megbízta a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztésével. A nyelvészet mellett az őstörténetben és a néprajzban is maradandót alkotott; 1889-ben többek között neki köszönhetően, az ő elnöklétével jött létre a Magyar Néprajzi Társaság. (Slíz Mariann)

KARLOVSZKY Geyza (Rimaszombat, 1860. november 22.–Budapest, 1936. április 27.) **gyógyszertár-tulajdonos, gyógyszer-vegyész.** A budapesti Tudományegyetemen 1883 és 1892 között Than Károly tanszékén dolgozott egyetemi tanársegédként. 1887-ben Budapesten sikeres kötetet adott közre *A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései latin jelentésekkel együtt* címmel. 1892-től ő szerkesztette a *Gyógyszerészi Közlönyt*. Nevéhez fűződik rubidium ammónium bromid gyógyszerészi és terápiás gyakorlatba történő bevezetése. Elsőként ő javasolta egy önálló gyógyszerészeti múzeum megalapítását. 1923-ban saját gyógyszertárt nyitott Budapesten Arany Szarvas néven. 1935-ben kormányfőtanácsosi kinevezést kapott. Aktív tagja volt a Kis Akadémia elnevezésű tudományos és ismeretterjesztő társaságnak. Halála után az Országos Gyógyszerész Egyesület közgyűlése megszavazta a Karlovsky-emlékérem és emléklapok kiadását. (Tömpe Péter)

KATONA Lajos (Vác, 1862. június 2.–Budapest, 1910. augusztus 3.) **filológus, irodalomtörténész, etnográfus.** Egyetemi tanulmányait Budapesten és Grazban folytatta. Az MTA levelező tagja. Különböző tisztségeket viselt a Magyar Néprajzi Társaságban és a Budapesti Philológiai Társaságban. Alapítója és rövid ideig szerkesztője az *Élet* című szépirodalmi folyóiratnak. Közreműködött a Magyar Néprajzi Társaság megalakításában. A társaság folyóiratának, az *Ethnographiának* egyik szerkesztője. Az összehasonlító irodalomtörténet korai művelője, a népies-romantikus folklorisztika pozitivistá bírálója. Összehasonlító népmesekutatásról készített tervezetett 1889-ben. Részt vett az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, illetve a *Pallas nagy lexikona* folklorisztikai, mitológiai fejezetei és szócikkei

megírásában. Új utakat kereső munkássága kiemelkedő a néprajz és az irodalomtörténet-írás területén. (*Estók János*)

KAZZAY Sámuel (Komárom, 1710/1711. [?] –1797 [?]) **gyógyszerész, műgyűjtő, az első debreceni gyógyszerész-tulajdonosa.** Ifjúkorában közel 20 évig Európa híres városait látogatta, 1748-ban iratkozott be a debreceni kollégiumba. 1750-ben gyógyszerészgyakornokként, 1753–1754-ig gyógyszerészsegédként dolgozott. 1754-ben a városi tanács Debrecen egyetlen patikájának vezetésével bízta meg. A patika 1773-tól került a tulajdonába. Híres gyűjteménye kódexekből, hátyára írott kéziratokból, római és görög érmékből, kisbronzokból, gemmákból és egyéb római antikvitásokból állt, melyről Weszprémi István is említést tesz négykötetes életrajzi gyűjteményében. Élete alkonyán kénytelen eladni gyűjteményének egy részét. 2500 kötetből álló könyv- és éremgyűjteménye azonban Debrecenben marad, amely 1797 óta a Kollégium tulajdonában van. Egyik szereplője Jókai Mór *Egetvivő asz-szonyosáv* című regényének. (*Petrovics Alíz*)

KEMÉNY Ferenc (Nagybecskerek, 1860. július 17.–Budapest, 1944. november 21.) **pedagógus, tanügyi szakíró, sportvezető.** Magyarországi és németországi középiskolai tanévei után a budapesti tudományegyetemen előbb matematika–fizika (1883), majd német–francia nyelv és irodalom szakos (1888) tanári diplomát szerzett, közben 1884–1885-ben Párizsban tanult, illetve nyugat-európai tanulmányutat tett. 1885 és 1887 között a kőszegi cs. és kir. katonai alreáliskola tanára, majd Brassóban helyettes és rendes tanár a reáliskolában. 1890 és 1893 között az egri állami reáliskola igazgató-helyettese, illetve 1894-ig igazgatója. 1894 és 1920 között a budapesti VI. kerületi állami főreáliskola tanára, később címzetes tankerületi főigazgató. Munkásságát főleg az idegen nyelvek tanításának kérdései, a békemozgalom iskolai lehetősége, a testnevelés ügyének vizsgálata jelentette. Szerkesztője volt az *Ungarische Pädagogische Revue*-nek (1901–1906) és a kétkötetes *Magyar Pedagógiai Lexikon*nak (Bp., 1933–1934). A Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak, annak 1894-es létrehozásától – távollétében választották taggá – 1907-ig tagja volt. A Magyar Olimpiai Bizottság titkára 1895 és 1904 között, majd a MOB tagja 1904 és 1907 között. Az első modernkori olimpiai játékokon – 1896 Athén – magyar küldöttség vezetője. (*Szakály Sándor*)

KISS Ferenc (Szilsárkány, 1860. április 24.–Szeged, 1952. június 13.) **erdész,** a „szegedi erdők atyja”. A selmeci Erdészeti Akadémián végezte tanulmányait. Gyakorlati munkáját Nagyváradon, a püspöki uradalomban kezdte. A szegedi, állami gondozásba vett erdők kezelésével 1885-ben bízták meg. Meghatározta a mesterséges erdőtelepítéssel beültetendő területeket, s a meglévő állományt fokozatos fajcserével igyekezett értékesebbé alakítani. Ennek érdekében csemetekertet létesített, és 8000 ha új erdőt telepített. Szeged-Alsótanyán gyümölcsfaiskolát hozott létre. Az alföldfásításról több könyve jelent meg. (*Nagy Ágota*)

KLIMÓ György (Lopassó [Nyitra vármege], 1710. április 4.–Pécs, 1777. május 2.) **római katolikus püspök, könyvtáralapító, mecénás.** 1740-től pozsonyi, majd esztergomi kanonok volt, később nyitrai főesperes, kancelláriai előadó, majd pécsi megyés püspök. 1774-ben az országban elsőként ő tette nyilvánossá magánkönyvtárát. Értékes oklevélgyűjteménye és numizmatikai gyűjteménye is volt. Muzeális könyvtára majd a Pécsi Egyetemi Könyvtár része. Megkezdték a könyvtár katalógusának közreadását is. 2001-ben Pécsen tudományos kongresszust tartottak *A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában* címmel. (*Fehér Katalin*)

KODOLÁNYI Antal (Bátor, 1835. február 16.–Budapest, 1910. december 7.) **mezőgazdász, gyümölcskertész, szakíró.** Szászországban folytatta mezőgazdasági tanulmányait. Az eredményes gazdálkodás érdekében a természettudományi és a nemzetgazdasági ismeretek együttes fontosságát hirdette. Kezdetben a *Kertész Gazda* és a *Magyar Kertész segédszerkesztője*, majd 1861-ben megindította a több évtizedig megjelenő *Gazdasági Zsebnaptárt*. Hat évig szerkesztette a *Gazdasági Lapokat*. Az OMGE Irodalmi és Tanügyi Szakosztályának húsz évig társelnöke, 1905-től haláláig elnöke volt. (*Nagy Ágota*)

KOLOZSVÁRI JORDÁN Tamás (Kolozsvár, 1539.–Brünn, 1585. február 6.) **orvosdoktor, a kiütéses tifusz egyik korai tanulmányozója, pestisorvos, az első magyar orvos-balneológus.** Wittenbergben, Párizsban és Montpellierben tanult, 1565-ben Bécsben avatták orvosdoktorrá, 1569-től volt Morvaország főorvosa. Több kötetében is érintkezett a gyógyvizek orvosi hatásáról, cseh nyelven 1581-ben írt a morvaországi gyógyító és

meleg vizekről, amelynek egyik része 1586-ban latin nyelven is napvilágot látott Frankfurtban. Pestisleírása is Frankfurtban került ki a sajtó alól, először 1567-ben, második kiadására 1576-ban. Az egy évre rá megjelent frankfurti munkájában a szifiliszről érkezett, s abban megállapította, hogy ez a betegség nem csak nemi érintkezéssel terjedhet. (*Magyar László András*)

KORB Flóris Nándor (Kecskemét, 1860. április 7.–Budapest, 1930. szeptember 16.) **építész.** Tanulmányait Berlinben végezte. Itt ismerkedett meg Giergl Kálmánnal. Pesten azután mindketten Hauszmann Alajos mellett dolgoztak. Utóbb a budapesti műegyetem tanáraként tevékenykedett. 1893-ban Giergl Kálmánnal közös irodát nyitott, mely 1906-ig állt fenn, de alkalmanként később is dolgoztak együtt. Fontosabb közösen készített terveik: József főherceg palotája a budai Várban (1890-es évek); 1896-os Millenniumi Kiállítás több pavilonja; a két Klotild-palota (1900–1902); a Zeneakadémia épülete (1904–1907); a Mária utcai Szemészeti Klinika (1908) és az Üllői úti Sebészeti és Belklinika (1908–1909); illetve több bérház Budapesten; valamint az egyetemi könyvtár Kolozsvárott (1906–1907). Önálló munkája többek között a kecskeméti Kereskedelmi Ipar-hitelintézet és Népbank (ma Sajtóház) épülete (1909–1912); a budapesti Pénzjegynyomda (1925); valamint a debreceni egyetemi épületek együttese (1914–1930). Munkásságáért 1924-ben Greguss-díjat kapott, az angol Királyi Építészársaság ugyanekkor tagjává avatta. (*Papp Gábor György*)

KORNIS (1906-ig KREMER) Gyula (Vác, 1885. december 22.–Budapest, 1958. április 17.) a két világháború közötti időszak egyik meghatározó, konzervatív magyar **kultúrfilozófusa**, számos pszichológiai, művelődés-, tudomány- és oktatástörténeti, illetve elméleti mű szerzője. Piarista szerzetes, a pozsonyi majd a budapesti egyetem tanára (1933/1934-ben bölcsészkarai dékánja, 1935/1936-ban rektora), az MTA tagja (1945-ben rövid ideig az MTA elnöke), a Corvin-koszorú tulajdonosa (1930). Tudományos működése mellett jelentős szerepet játszott a politikai életben is: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatásért felelős államtitkáráként (1927–1931), a váci kerület országgyűlési képviselőjeként (1931–1939) és az országgyűlés elnökeként (1938–1939). Gondolatrendszerének lényege az értékelméleten alapuló kultúra kon-

cepciója volt. Eszerint a modern ember számára az ideális értékek – a jó, az igaz, a szép és az isteni – elsajátítása jelenti az emberi mivolt igazi kiteljesedését, azaz a kultúrát, amelynek megóvása, tökéletesítése és minél szélesebb körű továbbítása az állam egyik alapvető – értelmezésében a legfontosabb – célja és kötelessége. Rendszerében e feladatok gyakorlati végrehajtását jelenti a kultúrpolitika, amely így az ideális értékek rendszerén alapszik. (*Újváry Gábor*)

KRUESZ János Krizosztom (Völgyfalva, 1819. január 21.–Sopron, 1885. január 11.) **pannonhalmi főapát, a pannonhalmi tanárképző megalapítója, akadémikus, természettudományi tankönyvíró.** Tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen végezte, 1848-tól a pozsonyi akadémián a reáltudományok előadotánára volt. 1861-ban lett a pozsonyi gimnázium igazgatója, 1865-ben pannonhalmi főapáttá választották. 1862-ben fizika tankönyve jelent meg a középiskolák számára, amelyet kémiai függelékkel látott el, utóbbi az egyik legkorábbi középiskolai kémia tankönyvünk. Ezeket a műveit később több kiadásban is közreadták, többnyire Fehér Ipoly fizika- és kémiatanár gondozásában. 1874-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének tiszteletére megírta *Győr megye és város egyetemes leírása* című munkáját, amelynek elkészítésében szintén Fehér Ipoly volt segítségére. (*Gazda István*)

KULTSÁR István (Komárom, 1760. szeptember 16.–Pest, 1828. március 30.) **szerkesztő, mecénás, író.** Iskoláit Komáromban, majd Pannonhalmán végezte, bencés szerzetes lett. A rend feloszlata után megvált az egyházi pályától, 1787-től gimnáziumi tanár, majd nevelő a Festetics-családnál. 1806-ban Pesten megalapította az első hosszabb életű rendszeres, hetente kétszer megjelenő magyar hírlapot *Hazai* (1808-tól *Hazai és Külföldi*) *Tudósítások* címmel. Különösen fontosnak tartotta a magyar nyelv művelését és terjesztését, az irodalom és a nyelvújítás ügyét. 1813–15-ig igazgatta és fenntartotta a pesti színtársulatot. 1827-ben tagja lett a Magyar Tudós Társaság alapszabályát kidolgozó választmányának. Pesti háza az irodalmi élet központja volt, mecénásként sok fontos munka megjelenését tette lehetővé. (*Ajkay Alinka*)

KUNOS Ignác (Hajdúsámson, 1860. szeptember 22.–Budapest, 1945. január 12.) **tur-**

kológus, akadémikus, a török folklorisztika és nyelvtudomány neves kutatója, a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsia-kutató Társaság alelnöke volt. 1885 és 1890 között Konstantinápolyban élt, s elsősorban a török népköltészet kutatásával foglalkozott. Hazatérve a Tudományegyetemen a török nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára lett, 1890-től a Kereskedelmi Akadémián tanított, 1899-ben a Keleti Kereskedelmi Akadémia igazgatójává nevezték ki. 1926 nyarán a török kormány meghívására az isztambuli és az ankarai egyetem vendégprofesszora volt, 1925-ben ő szervezte meg az isztambuli egyetem folklorisztikai tanszékét. Munkácsi Bernát akadémikussal együtt 1900-ban megindította a *Keleti Szemle* című periodikát. Egyik legjelentősebb kötete az 1887 és 1889 között két kötetben közreadott *Oszmán török népköltési gyűjtemény*. Az 1980–1990-es években idehaza több írása, szövegközlése ismét megjelent, elsősorban Kakuk Zsuzsának köszönhetően. (A. Szála Erzsébet)

LACZKÓ Dezső Ágoston (Trencsén, 1860. július 22.–Veszprém, 1932. október 28.) **geológus, paleontológus, piarista szerzetes, gimnáziumi tanár, igazgató, a Veszprém Megyei Múzeum egyik alapítója** (1903), **egyben igazgatója.** 1895-től vett részt a Bakony geológiai feltárásában. Részt vett Déchy Mór kaukázusi kutatóútjai egyikén, amelynek tapasztalatait az 1907-ben az expedícióról megjelent szakkönyv részeként közreadott. Lóczy Lajos professzor tanítványaként kutatta Veszprém környékének geológiai viszonyait, s jelent meg e témakörben munkája 1911-ben a Lóczy Lajos által szerkesztett Balaton-sorozatban. Részt vett a római kort feltáró régészeti kutatásokban Balácsapusztán. A veszprémi Jeruzsálem-hegyen felfedezte azt az ősteknőst, amelyet egy berlini paleontológus másutt végzett ásatai nyomán már leírt, amellyel Laczkó jelentősen hozzájárult a Placodonta-család törzsfajlódásának feltérképezéséhez. 1929-ben összegző munkája jelent meg *Őstörténeti adatok a Balaton környékéről* címmel. Az általa alapított múzeum ma nevét viseli. (Tardy János)

LÁNYI Sámuel (Igló, 1792. április 15.–Kékkő, 1860. március 9.) **kora egyik legképzettebb vízépítő mérnöke.** A Tudományegyetem Mérnökképző Intézetében tanult, majd Huszár Mátyás mellett a Sajó és a Duna felmérésének munkálataiban vett részt, később a Tisza és mellékfolyóinak felmérését vezette 1834 és 1846

között. Utóbbi készítette elő a Széchenyi által megkezdett szabályozási munkálatokat. Lányi felméréseinek összegzése 1860-ban jelent meg nyomtatásban Bécsben. Festőművészként is jelentős alkotások fűződnek a nevéhez, ezek egy részét a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Életútját legrészletesebben Bendefy László dolgozta fel. (A. Szála Erzsébet)

LEIDENFROST Gyula (Debrecen, 1885. június 24.–Budapest, 1967. augusztus 18.) **ichthyológus, tengerbiológus, óceánkutató, a Magyar Adria-Egyesület alelnöke, egyetemi magántanár, a Magyar Tengerkutató Intézet igazgatója.** Az I. Magyar Adriakutató Expedíció egyik megszervezője, a II. Expedíció vezetője (1914. április 14.–május 9.). Utóbbi során az Adria déli medencéjét tárták fel, s több mint hétezer mérést végeztek. 1929-ben a budapesti polgári iskolák tanfelügyelője, később a Magyar Hajózási Szövetség elnöke lett. Több új fajjal gazdagította az Adria faunakatalógusát, új rákfauna fajt is talált. Több szak tudományi és ismeretterjesztő munkája jelent meg, köztük említendő 1916-os tanulmánya a *Magyarországi fosszilis siluridákról*, valamint az 1937-es önálló kötete, amely *Kék Adria* címmel látott napvilágot. Az ő szerkesztésében jelent meg a magyarra lefordított Brehm-sorozat halakat bemutató része, amely nemrégiben újra megjelent. (V. Molnár László)

LUX Géza (Budapest, 1910. április 29.–Asch [Németország], 1945. április 25.) **építész mérnök** (1933), Lux Kálmán fia. Előbb a Fővárosi Közmunkák tanácsának tagja, majd 1935-től a műgyetem adjunktusa. 1940-ben doktorált. 1936-tól előbb apjával, majd önállóan különböző műemlékfeltárásokban, helyreállításokban vett részt: Székesfehérvár, Romkert (1936–1938), Margitsziget, Domonkos-kolostor (1937–1938), Esztergom, királyi palota (1937–1938), Zsámbék, premontrei templom és kolostor (1930-as évek második fele), Bors, kastély (1940), Aranyosmedgyes (1943), Felsőörs (1944). Légítámadás áldozata lett. (Papp Gábor György)

MADZSAR Józsefné, született: Jászi Alice (Nagykároly, 1885. május 25.–Budapest, 1935. augusztus 24.). Jászi Oszkár nővére, a **hazai modern gyógytorna egyik megalapítója.** Nevéhez fűződik a Mensendieck-féle női testkultúra meghonosítása is. Iskolájában, amely 1912-től 1937-ig állt fenn, új mozgásművészeti rendszert dolgozott ki. Legfontosabb koreog-

ráfiai műve: a *Bilincsek* című mozgásdráma. Munkásművészekkel dolgozott együtt, előadásában az antifasiszta ellenállás mellett foglalt állást. (*Aknai Katalin*)

MAJOR Tamás (Újpest, 1910. január 26.–Budapest, 1986. április 13.) **rendező, színész, szíinigazgató.** A második világháború utáni színházi és filmes kultúra korszakos jelentőségű alakja, vezéregyénisége. Az 1930-as évektől a Nemzeti Színház tagja, 1945–62 között igazgatója, 1962–1978 között főrendezője volt. Számos Shakespeare-művet (például *Hamlet*, *Rómeó és Júlia*, *Szeget szeggel*) és Molière-darabot (pl. *Tartuffe*, *Tudós nők*) rendezett, de magyar klasszikusokat (pl. *Bánk bán*, *Az ember tragédiája*), kortárs magyar és szovjet műveket is gyakran vitt színpadra. 1983-tól a Katona József Színházban játszott, a társulat alapító tagja volt. A II. világháború után a Sztanyiszlavszkij-módszert népszerűsítette, 1947-től tanította is a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Az 1960-as években a brechti színház elkötelezett híve és hazai meghonosítója lett, *Színházi tanulmányok* címen gyűjteményt is szerkesztett Brecht írásából. A közönség nemcsak színházban, hanem filmekben is gyakran láthatta (például *A kőszívű ember fiai*, *Egri csillagok*, *Régi idők focija*), s a korszak legnagyobb versmondói között tartotta számon. Szerteágazó tevékenységébe a fordítás is beletartozott: Molière *Dandin* György és *Képzelt beteg* című darabjait ültette át magyarra. (*Sléz Mariann*)

MARCZIBÁNYI István (Makó, 1752. július 25.–Buda, 1810. december 21.) **meccénás, Csanád vármegye alispánja, udvari tanácsos.** Birtokai jövedelméből nagy értékű alapítványt hozott létre, amelynek kamatait értékes tudományos és irodalmi, valamint nyelvtudományi munkák jutalmazására fordíthatták. A díjat 1815-től kezdődően adták ki, az alapítvány 1831 és 1845 között nem adott ki jutalmakat, ettől kezdve a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) kezelte azt, és évente két különböző összegű jutalmat adott ki egészen 1944-ig. A díjazottak jegyzékét az Akadémia külön kötetben is közreadta. Ezen túlmenően Marczibányi több tudós, író, kutató munkáját segítette, köztük említendő Kovachich Márton György és fia, Révai Miklós, Versegly Ferenc és mások. Támogatta a Ludoviceum építését, az irlgalmasok részére megvásárolta a Császár-fürdőt, s telket biztosított a kórház számára is. Ő alapította 1815-ben a lévai gimnáziumot.

Sok más mellett a pilisvörösvári és a solymári római katolikus templom felújítására is komoly összeget áldozott. (*V. Molnár László*)

MARÓT Károly (Arad, 1885. március 2.–Budapest, 1963. október 27.) **klasszika-filológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.** Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1917-ben a kolozsvári egyetemen tanít, majd 1924-ben a szegedi egyetemen a klasszika-filológia tanára lett, ahol 1946-ban tanszékvezetőnek nevezték ki. 1947-től a budapesti egyetemen tanított haláláig. 1945-től az MTA levelező, 1956-tól rendes tagja, 1962-ben Kossuth-díjat kapott. Megalakulásától (1958) elnöke volt az Ökörtudományi Társaságnak. Nagy hatású irodalomtörténész volt, tanulmányainak többsége a görög eposz korát és etnográfiai vonatkozásait tárgyalta. A görög irodalom korai alkotásait és a homéroszi eposzokat vizsgálva a népköltészet, illetve az általa meghatározott közköltészet kutatásában is maradandót alkotott. (*Takács László*)

MARASTONI Antal (Pozsony, 1835 [?]-[?]) **festő és grafikus,** Marastoni Jakab fia. Atyjánál és a bécsi Akadémián folytatott művészeti tanulmányokat. 1860-tól Pesten élt és a *Vasárnapi Újság* és más lapok illusztrátoraként működött. Több kőrajza (portrék) is fennmaradt. (Adatai bizonytalanok.) (*Aknai Katalin*)

MIHALIK József (Hernádszurdok, 1860. október 25.–Budafok, 1925. március 2.) **művészettörténész, az MTA tagja** (1906). Tanári tevékenység után 1896-ban az Iparművészeti Múzeum igazgatójává nevezik ki. 1903-ban lett a Kassai Múzeum miniszteri biztosa. 1907-től a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadója, majd főfelügyelője lett. 1914-ben nemességet kapott. 1919 után félreállították. Fontosabb művei: *Kassa város ötvösségének története* (1899), *A kassai Szt. Erzsébet templom* (1912), *Az ötvösség és a zománc* (1913). (*Papp Gábor György*)

MOLNÁR Borbála (ker. Sátoraljaújhely, 1760. augusztus 25.–Hajdúbabos, 1825 [?]) **költő.** Nemesi származású apja megtanította lányát olvasni, de írni nem, nehogy szerelmes levelek írásával töltse idejét, így csak titokban tanulta meg a betűvetést. 17 évesen férjhez ment. Három gyermeke született ugyan, házassága mégsem volt boldog. 1791-ben megözvegyült, később Vácra költözött. Itt érte Mikes Anna grófnő verses levele, aki meghívta magához

Apafira, Erdélybe. 22 évig volt a társalkodónője, egészen úrnője 1817-es haláláig. Ezután fiához költözött Hajdúbagosra. Korának népszerű költője volt, írt vallásos verseket, panaszos elégiákat szerencsétlen házasságáról, valamint elbeszélő költeményt is. Korának több ismert írójával (Édes Gergellyel, Gvadányi Józseffel, Kazinczy Ferencsel, Ráday Gedeonnal) is kapcsolatban állt. (*Ajkay Alinka*)

MÖLLER István (Mór, 1860. április 9.–Budapest, 1934. szeptember 30.) **építész**, az MTA levelező tagja (1927), a budapesti műegyetem középkori építészeti tanszékének tanára (1912). Karlsruhei és bécsi tanulmányok után Schulek Frigyes mellett dolgozott a Mátyás-templom helyreállításánál. A MOB tagjaként és rövid ideig másodépítészeként több középkori templom, kastély, vár felújítását végezte, valamint azokról összefoglaló munkákat írt. Fontosabb helyreállításai: Zsámbék, premontrei templom és kolostor (1889); Vajdahunyad, vár; Eger, minaret (1895); Léka, Eszterházy-vár lovagterme (1902–1906), Hédervár, kastély; Kolozsvár, ferences templom refektórium; Gyulafehérvár, székesegyház (1904/07–1918); Pécs, ókeresztény sírkamra (1913); Esztergom, Bazilika (1929); Nyírbátor, ref. templom (1931–1934); Székesfehérvár, Szent Anna-templom (1933–34). Műemlékhelyreállítások mellett önálló tervezéssel is foglalkozott: Budapest, Lehel téri Boldog Margit plébániatemplom (1931–1933); Kalocsa, Szent Imre plébániatemplom (1933); Donji Miholjac (Alsómiholjac, Horvátország), Majláth László kastélya (1903). (*Papp Gábor György*)

MUNKÁCSI Bernát (Nagyvárad, 1860. március 12.–Budapest, 1937. szeptember 21.) **nyelvész, etnológus**. Az összehasonlító nyelvészet tanára a budapesti egyetemen, az *Ethnographia* szerkesztője, az MTA tagja, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke. Már középiskolásként vonzotta a Kelet, ekkor kezdett törökül tanulni. Egyetemi hallgatóként fordult érdeklődése a nyelvjárások és a néprajz felé: egy hónapot töltött a moldvai csángók között, nyelvjárásukat, szokásaikat tanulmányozva. Később a votjakok, majd a vogulok között is járt, s nemcsak nyelvüket vizsgálta, hanem népköltészetük számos alkotását is összegyűjtötte (*Vogul népköltési gyűjtemény* 1–6). Neki köszönhető a Reguly Antal hagyatékában fennmaradt vogul szövegek megfejtése is. Az iranisztika és a turkológia művelőjeként a kaukázusi nyelveknek a finnugor nyelvekre

gyakorolt hatását is vizsgálta, többek között a magyar nyelv iráni és kaukázusi jövevényszavairól is jelentős összefoglalást adott. 1900-ban Kúnos Ignáccal megindította a *Keleti Szemle* című folyóiratot, 1904-ben pedig megszervezte a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Magyar Bizottságát. Elhivatottságát tükrözi, hogy az első világháborúban a hadifogolytáborok osztják lakóitól is gyűjtött néprajzi és nyelvi adatokat. 1917-től elsősorban az oszét nyelvvel foglalkozott. (*Slíz Mariann*)

OLGYAI Aladár (Budapest, 1910. szeptember 1.–Princeton [New Jersey, Egyesült Államok], 1963. [?]), **Olgyai Viktor** (Budapest, 1910. szeptember 1.–Princeton [New Jersey, Egyesült Államok], 1970. április 22.) **építészek**. Olgyay Viktor festőművész fiai. Munkásságuk összefonódik, legtöbb munkájukat közösen tervezték. Műegyetemi oklevél (1934) után Rómában végeztek tanulmányukat és tervezési munkákat (San Vita templom). 1939-ben a New York-i építészeti világkiállítás pavilonját Weichinger Károllyal együtt tervezték. Bérházak, lakóépületek (Budapest, Városmajor u. 50.), szálloda (Balatonaliga), kórházi pavilon (Esztergom), kiállítási csarnokok („Tér-, idő nélküli kiállítási csarnok”, 1942) tervezése és kivitelezése mellett, városrendezési tervezési munkát is végeztek: Obuda városközpont terve („Via Antiqua” 1936), Belső-Ferencváros rendezési terve, Szervita tér beépítési terve. 1947-ben az Egyesült Államokban telepedtek le. Ott tanári és elméleti tevékenység mellett (ld. University of Notre Dame, MIT, Princeton University, Harvard University) Olgyay és Olgyay céggel főként ökológikus tervekkel készítették, és azonkívül Dél-Amerikában és a Távol-Keleten. Európai és tengeren túli szakmai elismeréseket, díjakat szereztek. (*Papp Gábor György*)

ORCZY Félix Bódog (Tarnaörs, 1835. június 8.–London, 1892. január 25.) **zeneszerző, karmester, a Nemzeti Színház intendánsa**. A magyar kultúrhistoria legendás, már a 16. század végétől számon tartott nemesi családja muzsikus tagjának életrajzában rengeteg a kétes adat. Többek között az egyes források hol Félix, hol Bódog néven említik, s életkori dátumait is gyakran eltérően, 1831 és 1893 között jelölik. Ami egyértelműen bizonyos, hogy felesége Wass Emma grófnő, s egyetlen leányuk, a *Vörös Pimpernel* történelmi kalandregényével Londonban világhírűvé lett írónő, Orczy Emma (1865–1947) bárónő, valamint,

hogy ő maga 1870–1873 között a Nemzeti Színház főintendánsa, egyben az operatársulatnak és a Filharmóniai Társaságnak is vezetője volt. Zenei ismereteit még a család tarnaörsi birtokán házitanítóskodó Langer Viktortól szerezte, majd azt, korán személyes barátságot kötve Liszttel és Wagnerrel, sokoldalú karmesteri és zeneszerzői tevékenységgé bővítette. Intendánsként éppen ez utóbbi tanácsára hívta meg Richter Jánost karmesternek – sértőn mellőzve a színháznál Erkel Ferencet, Szigligeti Edét, Huber Károlyt. Konfliktusos vezetői munkássága mégis igen jelentősnek bizonyult: sikerrel harcolt az önálló operatársulat és operaház megteremtéséért (az ő tanácsára döntött a városvezetés az Operaház mai, Andrassy úti helyéről), bevezette a kettős szereposztásokat, növelte a zenekar létszámát, hangszereket vásárolt, s korszerűsítette a színház technikai eszközeit (díszlet- és jelmeztár, tűzbiztonság stb.), összességében jelentősen emelte a korabeli hazai színi- és operajátzás színvonalát. Amikor felmentették tisztségéből, végleg elhagyta az országot is, családjával előbb Brüsszelbe, majd az 1880-as években Londonba költözött. Zeneszerzőként elsősorban az opera műfajában jeleskedett – *A renegát (Il Rinnegetto)* című operáját 1881-ben, *Sisyphus King of Ephyrus* című operájának részleteit 1882-ben mutatták be Londonban. (*Szirányi János*)

ORTUTAY Gyula (Szabadka, 1910. március 24.–Budapest, 1978. március 22.) **néprajztudós, művelődéspolitikus.** A Szegedi Tudományegyetemre járt magyar–latin–görög szakra. A magyar néprajztudomány jelentős alakja. Szerkesztette az *Ethnographia*, az *Acta Ethnographica* című folyóiratot. Főszerkesztője volt a *Magyar Néprajzi Lexikonnak*. Számos közéleti tisztséget töltött be: többek között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt. A Budapesti Tudományegyetem (ELTE) tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja és az MTA Néprajzi Kutató Csoport igazgatója, az MTA I. Osztályának elnöke. Tudományos munkásságát egyebek mellett Baumgarten-díjjal, Kossuth-díjjal, Herder-díjjal és Akadémiai Nagydíjjal ismerték el. Politikai tevékenysége is szerteágazó: így például a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKgP) tagja, vállas- és közoktatásiügyi miniszter (1947–1950), a Hazafias Népfront főtitkára, később elnöke lett, országgyűlési képviselő (1945–1953, 1958–1978), az Elnöki Tanács tagja (1958–1978) volt. (*Estók János*)

PÁTER Béla (Eperjes, 1860. szeptember 9.–Kolozsvár, 1938. június 21.) **botanikus, tanár,** a kolozsvári Gazdasági Akadémia kísérleti gyógynövénytelepének megalapítója. A budapesti József Műegyetemen végezte tanulmányait, természetrajz–földrajz szakon. 1893-tól Erdélyben működött. A hazai viszonyoknak megfelelő növények termesztését szorgalmazta, s erről számos népszerűsítő szakkönyvet is írt. A román kormány több magas kitüntetéssel ismerte el munkásságát. A receptjei alapján készített Páter-féle gyógyteák ismertek és keresettek voltak a múlt század elején. A számközhőség ellen – gyorsan ható növényi alapú gyógyszerként – ő alkalmazta először számtövist (*Eryngium planum*). (*Nagy Agota*)

PREISZ Hugó (Ruma [Horvátország], 1860. szept. 21.–Budapest, 1940. július 5.) **orvos, akadémikus, a bakteriológia első hazai egyetemi tanára, a m. kir. Állami Bakteriológiai Intézet megalapítója** (1891) és **első igazgatója.** A bakteriológia tudományát egészében érintő általános érvényű megállapításokat tett a baktériumok életerejéről és megbetegítő képességéről közötti összefüggés törvényszerűségeinek tisztázásával. Nevéhez fűződik hazánkban a szérumtermelés megindítása (1895), diftéria ellen előállított szérumával a halálozást 45–55%-ról 19–22%-ra csökkentette. Kitűnő gyakorlati eljárást dolgozott ki a sertésorvanc baktériumok virulencia-foknak meghatározására. Felfedezte a juhok „álgümőkór” néven ismert betegségének kórokozóját. Jelentős kutatásokat végzett a pestis kórokozójával és ugyancsak eredményes kutatásokat folytatott a *Brucella*-baktériumok biológiai tulajdonságainak jobb megismerésére. Egyszerű, maig használatos eljárást dolgozott ki az anaerob baktériumok mesterséges táptalajon való tenyésztésére. Tuberkulózis kutatásai során felhívta a figyelmet a piaci tej fertőzöttségének jelentőségére és a tuberkulózis-baktérium típusai közötti különbségekre. (*Karasszon Dénes*)

RAPAICS Raymund **biológus, botanikus, szakíró** (Nagyenyed, 1885. február 15.–Budapest, 1954. március 19.). Budapesten és a lengyelországi Breslauban (Wrocław) végezte tanulmányait. Megvetette magyarországi növényföldrajz-tudomány alapjait. 1929-től a Természettudományi Társulat könyvtárosa, 1938-tól a társulat könyvkiadó vállalatának vezetője. Működése alatt teljesedett ki az oktató, szórakoztató, természettudományokat népszerűsítő művek kiadása. Maradandóak a

növényvilág kultúrtörténetével foglalkozó írásai, könyvei, melyekben irodalmi és képzőművészeti tájékozottságáról is bizonytságot tett. (Nagy Ágota)

RÁKOSI Viktor (Sipulusz) (Ukk, 1860. szeptember 20.–Budapest, 1923. szeptember 15.) **író, hírlapíró, humoros tárcairó.** 1902–1918 közt Hajdúnánás függetlenség párti országgyűlési képviselője. Rákosi Jenő író és laptulajdonos és Rákosi Szidi színész, színésztanoda vezető testvére; családjuknak óriási befolyása volt a korabeli művészeti életben. Jogi tanulmányait megszakítva 1879-től újságírással élt (*Nemzeti Hírlap, Pesti Hírlap*). 1881-től bátyja újságjának, a *Budapesti Hírlap*nak lett belső munkatársa, s korábbi álneveit (Vasálarc, Puszpáng) itt cserélte le a névjegyévé váló – gyermekkorában kapott – Sipuluszra, amelyet azonban csak humoros írásai, illetve élelapi cikkei szerzőjeként használt. 1894–1908 közt a *Kakas Márton* című élelclap szerkesztője. Jellegzetes stílusa nyomban felismerhető; váratlan és képtelen szó- és képzettársításai mintegy névjegyül szolgálnak, a mindennapok történéseit szinte burlaszkké alakítja. Szépprózai munkáiban mintha egy másik író szólalna meg: az érzelmes történetek általában a nemzeti érzések elmélyülését szolgálják s a nemzeti történelem eseményeire emlékeztetnek. Bár korai regényei érdekes epizódokból építkeznek, s sokszor nem nélkülözik a humoros és hatásvadász elemeket (*A bujtogatók*, 1886; *A párizsi gyújtogatók*, 1911), az igazi népszerűséget a későbbi, erősen szociális érzékenységgű, az érzelmekre ható elbeszélései hozták meg számára. A szabadságharc idejét és az erdélyi tájakat meg elevenítő *Korhadt fakesztek* című elbeszélésgyűjteménye és az Erdély elrománosodását bemutató *Elnémult harangok* című regénye a kor kultuszkönyvei voltak. (*Császtray Tünde*)

RÁT Mátyás (Győr, 1749. április 13.–Győr, 1810. szeptember 16.) **az első magyar nyelvű újság, a Magyar Hirmondó szerkesztése** fűződik a nevéhez. 1779-től kezdve Pozsonyban élt, s itt adta közre 1780 és 1782 között magyar nyelvű hírlapját. Őt tekintik az **első hazai újságíró**nak, de az ő nevéhez fűződik a magyar újságolvasó közönség kifejlesztése is, amely, ha kezdetben szerény számú is volt, mégis kiterjedt csaknem az egész országra. „Egy zömében magyar anyanyelvű városnak, Győrnek az iparos-kereskedő családjaiból származó, tanulmányait a Bél Mátyás-i, pietista hagyományokat falai között őrző pozsonyi evangélikus líceum-

ban végző, és külföldi tanulmányútja alatt a kor leghaladóbb német egyetemét, a göttingai universitást látogató Rát Mátyásnál több indítást kortársai közül talán valóban senki sem kaphatott ahhoz, hogy az anyanyelvű sajtó fontosságát felismerje” – írja róla a neves sajtótörténész, Kókay György. Munkásságára először a *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1810. október 3-án és 6-án emlékezett. (Több kézikönyvben halálának dátumát pontatlanul adják meg, s februárra teszik.) (*Fehér Katalin*)

RÓNA Zsigmond (Turdosin [Árva megye], 1860. december 13.–Budapest, 1941. október 22.) **meteorológus, az éghajlatlan kutatója.** A Műegyetemen szerzett diplomát, 1888-tól a M. Kir. Országos meteorológiai és Földmágnességi Intézetben dolgozott (hamarosan Konkoly Thege Miklós mellett). 1912-től kezdve ő volt az Intézet igazgatója, egészen 1927-ig. 1897-ben jelent meg alapműve a *Légnymás a magyar birodalomban 1861–1890* címmel, majd Magyarország éghajlatáról nagy, kétkötetes monográfiát írt 1907–1909-ben, ennek első kötete az általános klimatológiai ismereteket elemzi, második kötete pedig az ország részletes, mindenre kiterjedő klimatológiájának összegzése. A Magyar Meteorológiai Társaság elnöki posztját 1925 és 1939 között töltötte be, folyóiratukat, az *Időjárást* pedig 1926 és 1939 között szerkesztette. Több nemzetközi meteorológiai társaság választotta tagjai sorába. Díjat neveztek el róla. (*A. Szála Erzsébet*)

RUBIK Ernő, id. (Pöstyén, 1910. november 27.–Budapest, 1997. február 13.) **Kossuth-díjas gépészmérnök, pilóta, polgári repülés, ezen belül elsősorban a sportrepülés egyik legnagyobb magyar konstruktőre, a Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány tiszteletbeli elnöke.** A Magyar Aero Szövetség, majd a Magyar Repülő Szövetség, a Gépipari Tudományos Egyesület, a Magyar Mérnökakadémia, a Magyar Közlekedési- és a szolnoki Repüléstörténeti Múzeum Alapítványok vezetőségi tagjaként tevékenykedett. A hazai gyártású kiképző vitorlázó repülőgépek legismertebb típusa az általa tervezett *Vöcsök* és az azt követő *Tücsök*. Teljesítményrepüléshez készült a *Pilis*, amely a távrepülések mellett vontatásra is alkalmas volt. A *Cimbora* volt az első, kétkormányos iskola-repülőgép. A *Kevély*, igen jó teljesítmény-repülőgép volt, amely a felhőrepülésekre való alkalmasságával tűnt ki. Összesen több mint harminc gépe közül mindmáig repül a *Góbé*,

az első, csak fémből készült magyar iskolagép. 1957-ben a Nemzetközi Repülő Szövetségtől „Paul Tissandier” diplomát kapott és itt-hon Bánky Donát emlékérmét. 1980-ban a Sportérdemérem Arany fokozatával tüntették ki, majd 80. születésnapján 1990-ben a Magyar Köztársaság Zászlórendjét kapta, életműve elismeréséül. 2009-ben munkásságát Magyar Örökség Díjjal ismerték el. (*Gazda István*)

SAJNOVICS János (Tordas, 1733. május 12.–Buda, 1785. május 4.) **csillagász** Bécsben, **Nagyszombatban és Budán, matematikus, jezsuita szerzetes, a dán Királyi Akadémia tagja, a finnugor-magyar nyelvrokonság kutatója.** 1769-ben Dániában Hell Miksa jezsuita csillagással együtt kutatta a Vénusz Nap előtti átvonulása során a napparallaxis pontos értékét, s az expedíció idején tanulmányozta a lapp nyelvet, majd annak a magyarral való rokonításáról külön kötetben értekezett. A két nyelv hangzását és hanglejtését tartotta rokon jellegűnek, s vizsgálta a két szókészlet hangtani és alaktani egyezéseit. Műve Koppenhágában, majd Nagyszombatban jelent meg, később dán és finn nyelvre is lefordították. Kritikai jellegű magyar fordítása csak 1994-re készült el. Herman Ottó is megemlékezett erről az expedícióról *Az északi madárhégyek tájáról* című 1893-as munkájában. (*Fehér Katalin*)

SALAMON Béla (Beregrákos, 1885. március 4.–Budapest, 1965. június 15.) **színész, humorista, színházigazgató.** Kereskedősegédből lett a pesti kabaré egyik legkiemelkedőbb alakja. Első sikerét az Apolló Színházban aratta *Szólke Szakáll „Vonósmeleges”* című jelentében, de szinte minden pesti kabarészínpadon játszott, és gyakran vállalt karakterszerepeket filmvígjátékokban is (például *Lovagias ügy, Úrilány szobát keres, Szerelencsüörtök*). 1923-ban Nagy Endrével megalapította a Terézkörúti Színpadot, a második világháború után az 1951-ben megalakuló Vidám Színpadnak is az egyik alapító tagja volt. Állandó szerepköre az ijedős, ugyanakkor ravasz kisember alakja. A közönség úgy érezte, saját bánatát, problémáit látja viszont szerethető alakjában, az általa előadott humoros szituációkban, ezért szívesen nevetett rajta, kikacagva egyúttal saját csetlés-botlását, mindennapos gondjait is. Ő maga is élvezte, ha felvidíthatta az embereket, ezért több mint 15 éven keresztül járt például a lipótmeezi elmeógyógyintézet ápoltságaihoz, hogy műsorokkal szórakoztassa őket. Napi- és hetilapokba írt karcolatai is rendkívül kedvel-

tek voltak. 1939-ben eltiltották a színpadtól, s csak 1945-ben térhetett vissza. Ekkoriban született a *Hej, színművész!* című önéletrajza, amelyet kényszerűségből saját maga terjesztett. Ez az írás vidám hangvételével, anekdotáival nagy népszerűsége tett szert az olvasók körében. Humoreszkeket is írt (*Szódásíveg és környéke*, 1964). Számos kabarébeli szövege szállóigévé vált az idők során (például „*Ha én egyszer kinyitom a számat!*” „*Lepsénynél még megvolt...*”). (*Slíz Mariann*)

SARTORY József (Kőszeg, 1766. [?]-Szomolnok, 1839. június 18.) **geometra, az egri uradalom mérnöke,** a selmeci bányászati akadémián 1792-ben szerzett diplomát, 1822-től Szomolnokon volt **bányatanácsos.** Ő volt az aggteleki Baradla-barlang első felmérője, térképezője (munkáját Farkas János segítette). Az 1794-ben készült és 1962-ben előkerült térképet a világ első, mérnök által készített barlangtérképének tartják. Jelkulcs hiányában nem minden részét sikerült azonosítani a későbbi térképekkel, mégis a munka tudománytörténeti értéke egyedülálló. Eredetijét ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. (*Tarday János*)

SCITOVSZKY (Keresztelő) János ([Kassa] Béla, 1785. november 1.–Esztergom, 1866. október 19.) **bíbornok, hercegprímás, esztergomi érsek, katolikus egyházpolitikai író, az MTA igazgatósági tagja.** A katolicizmus konzervatív szárnyának nagy befolyású képviselője, a katolikus egyház és tanainak védelmezője 23 éves korában bölcsészdoktori, majd öt év múlva teológiai doktori oklevelet szerzett. Még nem volt 40 éves, mikor sokéves papnevelői tanársága mellett rozsnyói kanonokká, 1827-ben rozsnyói püspökké nevezték ki, 1838-ban pécsi megyés püspökké választották. Elutasította a vegyes házasság intézményét, mivel úgy tartotta, hogy az a vallási közöny melegegya. Mindvégig ellenezte az 1848-as forradalom és a szabadságharc elveit; 1849-ben – Hám János kényszerű lemondása nyomán – hercegprímás és esztergomi érsek lett. 1853-ban az uralkodó ajánlására kapott bíborosi rangot. Aktív részt vállalt abban a folyamatban, hogy a püspöki karban felülkerekedjen a konzervatív papi irányzat, ugyanakkor azt vallotta, hogy a magyar egyháznak meg kell védenie a birodalom belüli különállását. 1857-ben élére állt annak az ókonzervatív arisztokrata csoportnak, amely az 1847-es alkotmány helyreállítását kérte, 1860-ban ő vezette a Szent István-napi

körmenetet, amely akkoriban szinte politikai tüntetés-számba ment, illetve 1861-ben állást foglalt az osztrákok adó- és újoncjutalékának követelése ellen. Rendkívüli összegeket adományozott a nevelés- és tanításügyre, valamint egyházépítési, szervezeti mozgalmak számára. 1856-ban Liszt *Esztergomi miséjével* szentelték föl az esztergomi bazilikát, melynek felépítésre hihetetlen összegeket áldozott. Egyházi beszédeit több kötet őrzi. (*Császtvay Tünde*)

SINA Simon (Bécs, 1810. augusztus 15.–Bécs, 1876. április 16.) **gazdag görög kereskedő-bankár család tagja.** Több magyarországi vállalkozást támogatott – mindenekelőtt Széchenyi István kezdeményezéseit. Többek között: a magyar földhitelintézet és a magyar biztosító társaság felállítását, a vasút és gőzhajózás megindítását, a magyarországi folyószabályozást. Támogatta továbbá a Nemzeti Múzeumot, a kisdédóvó egyletet, a kisdéd-kórházat, bölcsődéket, árvaházakat, a vakok intézetét, a Kereskedelmi Akadémia alapítását, a Nemzeti Színházat, a Nemzeti Zenede létrehozását, a Lovardát, a Nemzeti Kaszinót. Pénzt biztosított a lipótvárosi Bazilika, a régi Múcsarnok, és a Magyar Tudományos Akadémia palotájának felépítésére. Az Akadémia megrendelésére Ligeti Antaltól megrendelt négy, magyar történelmi várat ábrázoló festmény közül kettő Sina Simon támogatása révén készült el és került az Akadémia heti üléstermébe (1870). Haláláig több mint 550 ezer forintot adott jótékony és kulturális intézetekre. Diplomataként Ottó görög király kormányának képviselője volt a bécsi, berlini és müncheni uralkodói udvaroknál. Rappoltenkircheni (Ausztria) kastélyában helyezték örök nyugalomra. Karl Sauffer-Bern svájci festő az MTA megrendelésére készített róla portrét (1890). (*Papp Gábor György*)

SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos (Pusztafalu, 1859. április 5.–Budapest, 1935. december 29.) **történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.** Budapesti egyetemi tanulmányok után az 1880-as években az Egyetemi Könyvtárban dolgozott. 1895-ben részt vett a Zichy Jenő gróf vezette kaukázusi és közép-ázsiai expedícióban, amelyről írt útinaplóját később közreadta. 1891-től 1919-ig a magyar történelem professzora volt a kolozsvári egyetemen, amelynek 1910-től 1919-ig rektora volt. 1920 és 1922 között országgyűlési képviselő, majd a Kolozsvárról Szegedre költöztetett egyetemen tanított. Történeti munkásságának középpontjában Erdély és a székely nép története

áll. Szerkesztője volt az *Erdélyi Múzeum*nak és a *Székely Oklevéltár* V–VII. köteteinek. *A székely nemzet története és alkotmánya* című műve 1927-ben jelent meg. (*Takács László*)

SZATHMÁRY Károly, jobbateleki (Sátoraljaújhely, 1835. december 2.–Szentendre, 1916. január 21.) **színész, igazgató, rendező.** Színészcsaládból származott (édesapja: Szathmáry Dániel, édesanyja: Szathmáryné Farkas Lujza). 1849. októberében első szerződésével Latabár Endre társulatához került Kecskemétre. Vidéki vándorszínészet után, 1862. április 1-jétől 1864. októberig a Nemzeti Színház tagja volt. Többször megpróbálkozott a színházvezetéssel. 1892-ben búcsúzott a hivatásos színjátszástól, de azután is foglalkozott a színházzal. Nyugdíjasként *Régi szép idők* (Bp., 1896) címmel adta ki emlékiratait. (*Ajkay Alinka*)

SZATHMÁRY P. Károly (Szilágysomlyó, 1830. augusztus 26. vagy 1831. július 24.–Budapest, 1891. január 14.) **író, szerkesztő.** Tanulmányait Zilahon, Somlyón és Kolozsvárott végezte. Részt vett a szabadságharcban, mint honvédfőhadnagy, a fegyverletétel után börtönbe került, majd bujdosni kényszerült. Később Pestre került, s tanárként tartotta fenn magát. 1857-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Ebben az időben a *Budapesti Visszhang*, majd a *Divatsarnok* szerkesztője. Az ötvenes évektől jelentek meg történelmi regényei (*Sirály, Samil, Magyarhon fénykora, Bethlen Miklós, A bujdosók* stb.). 1862-től a nagyenyedi református kollégium tanára, 1868-tól a *Hazánk* szerkesztője, s még ugyanebben az évben tagjává választotta a Kisfaludy Társaság, majd 1876-ban a Petőfi Társaság egyik alapítója lett. 1878-tól az *Országgyűlési Napló* szerkesztője. Mintegy 50 regényt és 200 elbeszélést írt. (*Ajkay Alinka*)

SZEMERE Pál (Pécel, 1785. február 19.–Pécel, 1861. március 14.) **költő, kritikus.** Iskoláit Budán, Nagykorörsön, Pápán, Sárospatakon és Pozsonyban végezte. 1808-ban ügyvédi vizgát tett, de nem folytatott jogi gyakorlatot, az irodalomnak akart élni. Pesten és péceli birtokán élt. A *Tudományos Gyűjtemény* egyik alapítója, 1831-től a Magyar Tudós Társaság, majd a Kisfaludy Társaság tagja. Kazinczy barátja, a nyelvújítási harcban egyik legfőbb támogatója. 1810-ben ismerkedett meg Kölcseyvel, akivel haláláig meleg baráti viszonyt ápolt. Korának egyik leghatá-

sosabb kritikusa, tanácsaival, ösztönzéseivel sok tehetséget fedezett fel. A romantika stílusirányzatának vonásait kortársai közül az ő alkotásaiban lehet a legerőteljesebben felismerni. *(Ajka Alinka)*

SZÉCHÉNYI Pál (Gyöngyös, 1645. július 28.–Sopron, 1710. május 22.) **kalocsai érsek**. 1662-ben belépett a Pálos szerzetesrendbe, Rómában folytatta tanulmányait. Hazatérve a nagyszombati egyetemen teológiát tanított. Egyházi karrierje sok lépcsőfokon vezetett egészen az 1696-ban megszerzett kalocsai érseki rangig. Az ő érdemei is hozzájárultak ahhoz, hogy I. Lipót 1697-ben grófi rangra emelte a családot. 1704-ben részt vett a II. Rákóczi Ferenc és az udvar közötti tárgyalások lebonyolításában. Nagycenken nyugvó holtteste a legrégebbi hazai múmia, számos vizsgálat tárgya napjainkban. Halálával kapcsolatban a mérgezés gyanúja is felmerült, de ezt a vizsgálatok nem bizonyították. *(Oborni Teréz)*

SZÉCHY Mária ([?], 1610. [?]-Kőszeg, 1679. július 18.) **versszerző, irodalompártoló**. Ő a „Murányi Vénusz”, aki maga is írt, ám versei nem maradtak fenn. Először Bethlen István, majd Kun István, végül 1644-től Wesselényi Ferenc nádor felesége. A férje által szervezett összeesküvés felszámolásakor, 1671-ben Bécsbe internálták, minden vagyonát elkobozták. Élete utolsó éveiben császári kegydíjat kapott. Wesselényivel való házasságának története kedvelt irodalmi téma volt, legismertebb feldolgozója férjének egykori titkára, Gyöngyösi István. De többek között írt még róla Kisfaludy Károly, Arany János, Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Móricz Zsigmond is. *(Ajka Alinka)*

SZILÁGYI Erzsébet ([?], 1410 k.–[?], 1483. [?]) **Hunyadi János kormányzó felesége, Hunyadi László és Hunyadi Mátyás király anyja**. Apja, Szilágyi László délvidéki katonai szolgálata révén szerezte Zsigmond királytól a Temes megyei horogszegi uradalmat, mely a család nemesi előnévévé vált. Anyja, Bellényi Katalin Bodrog megyei nemesi családból származott. 1458 előtti tevékenységéről alig tudni valamit. Hunyadi László lefejezése után fivérével, Szilágyi Mihállyal együtt ő vette át a Hunyadi-párt vezetését, és fontos szerepet játszott kisebbik fia, Mátyás királlyá választásában. 1458 után nem avatkozott közvetlenül a politikába, de a hatalmas Hunyadi birtokok kormányzójaként anyagilag is támogatta fia tö-

rekvéseit. Mint a király anyja, saját udvartartással rendelkezett, de leginkább nem a fővárosban, hanem Óbudán vagy vidéki birtokain tartózkodott. Vajdahunyadon ferences kolostort alapított, és közbenjárta a pápánál Kapisztrán János szentté avatása érdekében. A székesfehérvári bazilikában temették el. *(Pálosfalvi Tamás)*

TAKÁCS Károly (Budapest, 1910. január 21.–Budapest, 1976. január 5.) **hivatásos honvéd altiszt (tiszthelyettes), majd honvédtiszt, alezredes. Kétszeres olimpiai bajnok sportlövő**. A jutasi királyi honvéd csapat altisztképző iskola elvégzése után a magyar királyi honvédség hivatásos altisztjeként (tiszthelyettes) szolgált. 1938. szeptember 15-ei kézigránát-baleset folytán jobb kézfejét amputálni kellett. A hivatásos katonai szolgálatban az államfő – a Legfelsőbb Hadúr – döntése alapján – „Takács Károly ht. őrmesternek a tényleges szolgálatban kivételes kegyelemből való meghagyását engedélyezem” – továbbszolgálhatott. Megtanult bal kézzel lőni, és 1939-ben a luzerni világbajnokságon az önműködő sportpisztoly csapat tagjaként világbajnok, ugyanezen versenyszám egyéni versenyében negyedik. 1948-ban a londoni és 1952-ben a helsinki nyári olimpiai játékokon a az ötálos gyorspisztoly olimpiai bajnoka, 1956-ban Melbourne-ben ugyanezen versenyszámban nyolcadik helyezett. 1955-ben a bukaresti Európa bajnokságon sportpisztollyal csapatban harmadik, hadipisztollyal ötödik helyezett. 1958-ban a moszkvai világbajnokságon hadipisztoly versenyszámban egyéniben és csapatban is harmadik helyezett. 1939 és 1959 között a magyar sportlövő válogatott tagja. 1940 és 1960 között összesen 35 magyar bajnoki címet szerzett egyéni és csapatversenyen a sportlövészet különböző pisztolyszámaiban. A versenyzéstől történt visszavonulását követően a Budapesti Honvédban sportlövő szakosztályában működött edzőként és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián szolgált mint sportlövő tanár. Az utód intézmény, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem 1990. március 20-án játékcarnokot nevezett el róla és annak falán emléktábla örökölte meg az emlékét. 2000-ben az évszázad magyar sportlövőjének választották. *(Szakály Sándor)*

TELEKI Domokos gróf (Marosvásárhely, 1810. április 1.–Kolozsvár, 1876. május 1.) **politikus, akadémikus, történétíró**. Jogi pályára lépett, majd a pozsonyi reformország-

gyűléseken Széchenyi István köréhez tartozott. Irodalmi munkásságáért 1836-ban az MTA tagjává választották. Erdélyben a gazdasági és politikai reformokért harcolt, közben az 1840-es évek közepén hosszabb nyugat-európai utazásokkal tágította látókörét. 1848–1849-ben betegsége, illetve a forradalmi cselekvéstől való idegenkedése miatt az eseményektől távol maradt. Az önkényuralom idején az erdélyi liberálisok egyik vezéralakja; közben a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár kéziratok anyagát rendezte. A kiegyezés híveként 1865–1875 között Marosszék képviselőjeként politizált. (*Csorba László*)

TURÁN Pál (Budapest, 1910. augusztus 18.–Budapest, 1976. szeptember 27.) **nemzetközi híró matematikus, kétszeres Kossuth-díjas akadémikus, a matematikai analízis, a számelmélet és a gráfelmélet kiemelkedő kutatója.** 1949-től haláláig az ELTE professzora. Fő kutatási területe az analitikus számelmélet, ezen belül a Riemann-sejtéssel összefüggő problémakör volt. Legismertebb felfedezése a róla elnevezett Turán-féle hatványösszeg-módszer. Élete fő műve, amelyben saját módszerét fejtette ki: *Az analízis új módszeréről és annak alkalmazásairól* című munkája. Az interpolációval és a komplex függvénytanal foglalkozó dolgozatai a Fejér Lipót nevéhez köthető matematikai iskola eredményei közvetlen folytatásának tekinthetők. A gráfelméletben nevét őrzi a Turán-gráf fogalma. Összegyűjtött dolgozatait Erdős Pál rendezte sajtó alá, s azok három kötetben jelentek meg 1990-ben. (*Szabó Péter Gábor*)

TÜKÖRY Lajos (Körösladány, 1830. szeptember 9.–Palermo, 1860. június 6.) **honvéd hadnagy, garibaldista ezredes.** 1848–1849-ben előbb a békési nemzetőröknel, majd az 55. honvéddzászlóaljban szolgált. A vereség után emigrált, és belépett a török hadseregbe. A krími háborúban őrnagy lett, a kaukázusi hadszíntéren előbb Guyon Richárd, majd Kmety György tábornokok hadsegédjeként harcolt. 1859-ben az olaszországi magyar légióban kapott zászlóaljparancsnoki megbízatást, 1860-ban pedig Garibaldi ezer önkénteséhez csatlakozott. Május 27-én az elővédet vezette Palermo bevételénél, ahol halálos sebesülést szenvedett. Díszes síremléke a San Domenico-templomban, a szicíliai hősök Panteonjában található. (*Csorba László*)

VAS István (Budapest, 1910. szeptember 24.–Budapest, 1991. december 16.) **költő, író, műfordító.** Az avantgárdból induló, majd avval klasszicizáló szellemben szembeforduló harmadik nyugatos költőnemzedék tagja volt. Zsidó származása miatt a második világháború folyamán több ízben is munkaszolgálatra hívták be, a megaláztatások, megpróbáltatások elől költészetében a gondos formatókéllybe menekült. Lírájára az önéletrajzi személyesség mellett a fogalmi gondolkodás, a tárgyiasság jellemző, valamint a modernség és hagyomány kettős jelenléte (*Római pillanat*, 1948, *Rapszódia egy őszi kertben*, 1960). 1951-ben feleségül vette Szántó Piroska festőművészt. Legjelentősebb műfordítóink egyike, klasszikus prózairodalmat, drámát és lírát egyaránt fordított. Esszé- és önéletrajzi munkássága is kiemelkedő fontosságú. (*Nehéz szerelem*, 1964, *Mért víjog a saskeselyű?*, 1981.). (*Horváth Zsuzsanna*)

VELITS Dezső (Kolozsvár, 1860. április 23.–Pozsony, 1921. február 7.) **egyetemi tanár, kórházigazgató, szülész-főorvos.** A budapesti Tudományegyetemen végezte tanulmányait, ahol 1887-ben Tauffer tanársegédje lett. 1890-től Pozsonyban élt, ahol a bábaképző igazgatója volt, és ennek keretén belül megszervezte a szülészeti poliklinikát, amely a budapesti és a szegedi után az ország harmadik ilyen intézménye volt. Az 1914-ben megnyílt pozsonyi egyetemen a szüléset és nőgyógyászat professzorává nevezték ki. Nagymértékben hozzájárult a petefészek-daganatok szövettani fogalmának és operatív kezelésük javallatának tisztázásához. A semmelweis tanok híve és propagálója volt. (*Kiss László*)

WITTMANN Ferenc (Hódmezővásárhely, 1860. január 16.–Budapest, 1932. március 23.) **fizikus, műegyetemi tanár, akadémikus.** Felsőfokú tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen és a Műegyetemen végezte. 1878-ban a Műegyetem kísérleti fizika tanszékén tanársegéd, 1892-ben a technikai fizika rendkívüli, 1895-ben rendes tanára. 1919-ben a budapesti Tanárképző Intézet igazgató helyettese. Úttörőek a váltakozó áramok időbeni lefolyására vonatkozó kutatásai. A róla elnevezett oszcilloszkóp feltalálója. Behatóan foglalkozott a rádiótechnika kérdéseivel is. (*Füstöss László*)

825 ÉVE TÖRTÉNT

1185. augusztus 20-án III. Béla király Székesfehérvárott ünnepli Szent István király ünnepét. (Az 1083-ban szentté avatott I. István ünnepének (augusztus 20.) megünnepését már az 1092. évi szabolcsi zsinat előírta.) Hasonló alkalomra már 1181-ben is sor került, majd a 13. századi törvények – így az 1222. évi Aranybulla – előírták, hogy az ünnepet a király (vagy az őt helyettesítő nádor) köteles Székesfehérvárott tölteni, hogy alattvalói előterjeszthessék panaszait. Az így kialakult „fehérvári törvényt nap” tekinthető a 13. század végén megjelenő, majd a 15. század közepén állandósuló magyar rendi országgyűlés egyik előzményének. (*Zsoldos Attila*)

775 ÉVE TÖRTÉNT

1235 májusában kelt útra Julianus barát, domonkos szerzetes, hogy felkeresse az ósházában, Nagy-Magyarországban maradt magyarokat. Julianusnak három útítársa volt, az utazást IV. Béla finanszírozta. Konstantinápolyból áthajóztak a Fekete-tengeren az alánok földjére. Innét már csak ketten folytatták útjukat, majd a sivatagon átgyalogolva Gerhardus meghalt, így Julianus egyedül jutott el Magna Hungariába (a Volga–Káma–Bjelája–Ural folyók által határolt területen). Az elválás óta eltelt csaknem 800 év ellenére megértette nyelvüket, majdnem egy hónapot töltött itt. Julianus barát 1237-ben újra megpróbált eljutni Magna Hungariába, de csak Moszkvától valamivel keletebbre jutott, mert a betörő mongolok időközben elpusztították korábbi utazásának helyszínét. (*Ajkay Alinka*)

1235. május 27-én IX. Gergely pápa szentté avatja Árpád-házi Erzsébetet, II. András magyar király leányát, IV. Lajos türingiai öröfő özvegyét. Az 1207-ben született Erzsébet négyéves korában került a türingiai udvarba, ahol férjével boldog házasságban élt. Már ekkor kitűnt a szegények és a betegek támogatásával. Férje halála után önsanyargató szegénységben élt 1231-ben bekövetkezett haláláig. Már életében a szentség hírneve övezte, s a középkor egyik legnépszerűbb női szentje lett. A ferences rend saját szentjének tekinti. A középkorban számos legenda örökölte meg életét. Ünnepe: november 19. (*Zsoldos Attila*)

1235. október 14-én trónra lépett IV. Béla magyar király. Székesfehérvári megkoronázásáról a 14. századi krónikakompozíció – mely-

nek egyik szövegváltozatát őrzi a közismert *Képes Krónika* – viszonylag részletes képet fest. A trónra lépés politikai háttéréről az 1241–1242. évi tatárjárás krónikása, Rogerius ad bővebb információkat, megőrkítve az új király első intézkedéseit (leszámlolás apja bizalmasaival, a birtok-visszavételi politika felújítása, új rend bevezetése a királyi udvarban). Rogerius tudósításának egyetlen vitatott pontja az a történet, mely szerint a magyar előkelők egy része Bélával szemben a német-római császárnak ajánlotta volna fel a magyar koronát, aminek hitelét egyetlen más forrásunk sem erősíti meg. (*Zsoldos Attila*)

675 ÉVE TÖRTÉNT

A három közép-európai uralkodó, I. Károly magyar, János cseh és III. (Nagy) Kázmér lengyel király visegrádi találkozására 1335 novemberében került sor. A magyar uralkodó közvetítésével, Visegrádon létrehozott szövetség értelmében a cseh király lemondott lengyel trónigényéről, a lengyel király az egykor Lengyelországhoz tartozó Sziléziáról. (Az ekkor még a lengyel és a cseh király megbékélését közvetítő I. Károly néhány évvel később saját családjá számára biztosította Lengyelország trónját.) Külön cseh–magyar megállapodásban szabályozták a régió kereskedelmi útjainak forgalmát, így kívánták kiiktatni az árumegállító joggal rendelkező Bécsset a német földre irányuló kereskedelemről. A három király kíséretének létszáma, az egymásnak adott ajándékok méltók voltak a nem mindennapi eseményhez. A következő év januárjában I. Károly és János cseh király a visegrádi szerződés alapján részletesen rendezte a két ország közti kereskedelmi összeköttetést. (*Csukovits Enikő*)

525 ÉVE TÖRTÉNT

1485. Bécs elfoglalása. Hunyadi Mátyás (1458–1490) 1477–1487 között III. Frigyes császár (1440–1493) ellen viselt háborújának legfőbb győzelme. Noha a magyar sereg a város körül az első ostromzár-kísérletet már 1477-ben létrehozta, Bécs rendszeres körülzárása, a környezetében lévő jelentősebb erősségek elfoglalása 1482-től indult meg. Szorosan vett ostromzár alá 1484 telén került a város, az ide érkező Mátyás személyes vezetésével. Általános roham nem indult, Mátyás megelégedett a szoros zárlattal és a hadigépek pusztításaival. **A kiéhezett város 1485 áprilisában kapitulált.** Mátyás a csapatai élén június 1-jén vonult be Bécsbe és a Burgba. Az ostrom leg-

fontosabb kortárs forrása Johann Tichtel bécsi orvos latin nyelven korunkra maradt naplója. (*Horváth Richárd*)

375 ÉVE TÖRTÉNT

1635. május 12-én írta alá Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek a nagyszombati egyetem alapítólevelét. Azért nem az érseki székhelyen jött létre az intézmény, mert ekkoriban az ország jelentős része (Esztergom is) török megszállás alatt állott. Az érsekség az északabbra fekvő Nagyszombatba menekült az iszlám hódítás elől. Az egyetem alapításának közvetlen előzménye az Oláh Miklós esztergomi érsek által 1566-ban létrehozott nagyszombati szeminárium felújítása, átszervezése 1630–31-ben. Igaz, hogy alapításakor csak tíz növendék számára volt benne hely, de az esztergomi érsekség mostoha helyzete ellenére sem maradt le a nyugati egyházaktól. Pázmány az intézet anyagi alapjairól is gondoskodott, miután saját pénzén házat vásárolt a papnevelő számára. Az egyetem vezetését az oktatási-nevelési rendszerük miatt a korban felülmúlhatatlan jezsuitákra bízta, az első rektor Dobronoki György volt. Pázmány igazi egyetemet akart létesíteni, a kezdetek szerény egyetemében ott volt a további fakultásokkal történő kiegészítés lehetősége. (*Ajkay Alinka*)

350 ÉVE TÖRTÉNT

Váradon, 1660. június 7-én halt meg II. Rákóczi György. A Rákóczi által 1657-ben Lengyelország ellen – trónjának megszerzéséért – vezetett, a Porta által nem engedélyezett háború következménye lett az Erdély elleni 1660. évi oszmán büntetőhadjárat. Ehhez járult a törökök által fejedelemmé kinevezett Barcsay Ákos és Rákóczi belháborúja. Rákóczi és Szejdi Ahmed pasa hadai 1660. május 22-én Szászfenesnél csaptak össze. A fejedelem elszántan küzdött a harcban, s miközben személyes őrzésére rendelt katonái elmaradtak mellőle, súlyos sebeket kapott. Kimenekülése után szolgálai Váradra vitték, ahol két hét múlva felesége, Báthory Zsófia karjaiban érte a halál. (*Oborni Teréz*)

275 ÉVE TÖRTÉNT

1735-től kezdte kiadni Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című híres munkáját (1747-ig öt kötet jelent meg). Magyarország leírásával foglalkozik, Pozsony, Túróc, Zólyom, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont és Moson vármegyék ismertetését tartalmazza. A többi vármegye

leírása kéziratban maradt. Ez a legfontosabb, máig ható tudományos jelentőségű munkája. Természetesen mindehhez szervezett adatgyűjtésre volt szükség: Bél Mátyás kérdőívek útján, részben ismerősei és volt tanítványai, részben fizetett munkatársa segítségével szerzett információkat az ország népéről és településeiről. A vármegyék szerinti feldolgozás nem nélkülözi a néprajzi, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti megközelítéseket sem, valamint igen komoly egyháztörténeti, genealógiai, oklevéltani, címertani stb. kutatásokat tartalmaz. (*Ajkay Alinka*)

1735. június 22-én nyílt meg a Selmecbányán létrehozott és azóta folyamatosan működő **bányász-kohász képző**, a világ legelső, ilyen jellegű intézménye. 1735-től bányatisztképző Intézet, 1770-től felsőfokú akadémia, amely öszsbirodalmi volt, tehát nem kizárólag a magyar tanügyi igazgatás alá tartozott. Az intézmény első tanára Mikoviny Sámuel. Itt vezetik be először a hallgatók öntevékeny, laboratóriumban történő oktatási rendszerét, innen veszik át ezt 1794-ben a franciák. 1808-ban létrejött az erdészeti tanintézet is, majd 1838-ban a két intézményt összevonták. Trianon után az intézmény Sopronba települt át, később ebből vált ki a Miskolci Egyetem, s ott őrzik az egykori selmeci akadémia értékes könyvtárát is. (*Gazda István*)

250 ÉVE TÖRTÉNT

1760 szeptemberében alapította meg Mária Terézia a bécsi magyar királyi nemes testőrséget. Az első 120 testőr szeptember 28-án esküdött fel Pálffy Lipót vezetésével. Célja a magyarok hétéves háborúban tanúsított hűségének megjutalmazása, a magyar közép-nemes-ség és Bécs kapcsolatának erősítése. Az 1764-i országgyűlés 100 000 forintot ajánlott meg úgy, hogy a vármegyék 2-2 tagot küldjenek a testőrségbe. Erdély 20 000 forintot adott 20 ifjú ellátására. 1848-ig a magyar nemesség kiüntetésnek tartotta a testőrséghez tartozást. A 20-25 éves ifjak öt évig éltek, művelődtek Bécsben. Felvilágosodás-kori irodalmunk megindítóit s első fejlesztőit csaknem kivétel nélkül testőrök voltak. A nemesi testőrséget I. Ferenc József 1850-ben császári rendelettel fölосzlatta. (*Ajkay Alinka*)

200 ÉVE TÖRTÉNT

Komáromtól a Balaton északi részéig húzódó terület szeizmikusan az ország legaktívabb területe. **1810. január 14-én Mór környezeté-**

ben pattant ki az egyik legjelentősebb károkat okozó magyarországi földrengés. A Vértes és Bakony közé kapcsolódik az a törésvonal, melyhez a földrengés keletkezése köthető. Ezt követően Kitaibel Pál és Tomcsányi Ádám fizikaprofesszor tanulmányozta a jelenséget Novák József megyei főorvossal együtt, s észleléseiket közösen publikálták a *Dissertatio de terrae motu* című, 1814-ben megjelent munkában. Ez a mű az első hazai földrengés-monográfia, egyben a világ első földrengési térképét tartalmazó olyan munka, amikor is a szerzők a nemzetközi szakirodalomban elsőként alkalmazták az azonos megrázottságú helyek jelölésére az ún. izoszéiszta vonalakat. (Tardy János)

125 ÉVE TÖRTÉNT

1885-ben a budapesti Ganz-gyár mérnökei: Zipernowsky Károly, Déri Miksa, Bláthy Ottó Titusz – az előző évben kezdett kutatásaik, fejlesztéseik eredményeként – **feltalálták** (és ezzel a névvel jelölték) **a transzformátort**, vagyis a zárt vasmagú, mindkét oldalán párhuzamosan kapcsolt, tetszőleges áttételű indukciós készüléket és az ilyen készülékek felhasználásán alapuló váltakozó áramú energiaelosztó rendszert. Ennek révén vált lehetővé a villamos energia nagy távolságú szállítása és tetszőleges elosztása, így széleskörű, világméretű alkalmazása. (Sipka László)

1885-ben Jungfer Gyula műlakatos Budapestben **megalapította** (később nemzetközi hírvé lett) **mű- és épületlakatos üzemet**. Ő és gyára készítette a Várpalota, az Operaház, a Keleti pályaudvar és számos más hazai középület és magánpalota lakatos- és kovácsoltvasmunkáit. De külföldi megrendeléseket is teljesített, például – Maróti Géza iparművészeti tervének részeként – a mexikóvárosi Operaház bronz- és vasdíszító elemeit az ő gyára szállította (a monumentális üvegelemeket, amelyeket Róth Miksa készített volna, az I. világháború miatt már a Tiffany cégtől vásárolták). (Sipka László)

1885-ben megalakult az Országos Halászati Egyesület. Elődje a Felső-magyarországi Halászati Egyesület (1880) volt. Az említett szervezetek és az állami intézkedések hatására (1890–1900 között) számos halászati társulat alakult, összesen 1460 km² vízfelületen. (Fejér László)

1885. május 2-án megnyílt az első budapesti Országos Általános Kiállítás, amelynek

fővédnöke Rudolf trónörökös volt. A rendezvényen Jókai Mór mondott megnyitóbeszédet. A bemutató-sorozat legfőbb szervezője Matlekovits Sándor államtitkár volt, aki jelentős szerepet vállalt az 1896-os tárlat megszervezésében is. A kiállítás a közművelődés, a gazdaság, az ipar, a kereskedelem és a művészet minden ágazatát igyekezett bemutatni. A kiállítás egésze 270 ezer négyzetmétert tett ki, főépülete, a 14 ezer négyzetméternyi alapterületű városligeti Iparcsarnok volt. A kiállítás területén 102 épület épült, ezek összesen alapterülete 70 ezer négyzetmétert tett ki. Számos nagy és kisebb kiállító vett részt a tárlaton, számuk megközelítette a 12 ezret, a fizető látogatók száma meghaladta másfél milliót. A májustól novemberig nyitva tartó tárlaton sikeresen mutatkozott be az 1885-re kialakított transzformátor-rendszer. A kiállítás időtartama alatt több tudományos konferenciát is rendeztek. (Gazda István)

1885. június 14-én az országgyűlés elfogadta a „vízjogról” szóló XXIII. törvényt, amely korszakos jelentőségű volt a hazai vízi munkák fejlesztése és az egységes vízjogi rendszer kialakítása tekintetében. (Fejér László)

Újpesti Torna Egylet. Magyarország egyik legrégebbi sportegyesülete. **1885. június 16-án jött létre**, néhány sportot kedvelő újpesti polgár jóvoltából. Már az első világháborút megelőzően számos szakosztálya működött, és sportolói jelentős eredményeket értek el. Igazi fejlődése az Egyesült Izzó elnök-vezérigazgatója Aschner Lipót egyesületi elnöki éveire esik. Labdarúgó, úszó, vízilabda, tenis, atlétika, vívó, birkózó, ökölvívó szakosztályai voltak a legjelentősebbek, melynek tagjai közül számos olimpiai, világbajnok és Európa-bajnoksportoló került ki, közöttük Halassy Olivér, Német János, Kárpáti Károly... Később számos más sportágban – sportlövészet, öttusa, jégkorong, röplabda... – is komoly szerepet vittek az UTE versenyzői. Olimpiai, világbajnoki és Európa-bajnoki győzelmeiknek a száma kétszáz felett van. Az 1945 utáni magyarországi politikai változások következtében 1950. március 31-én az UTE közgyűlése „kimondta” az egyesülését a Budapesti Rendőr Egyesülettel, és létrejött a *Budapesti Dózsa Sport Egyesület*. Az egyesület nevét 1957-ben *Újpesti Dózsa Sport Egyesületre*, majd *Clubra* változtatta. A rendszerváltoztatást követően 1991. február 21-én visszavette az alapításkori nevét, azóta *ismét Újpesti Torna Egylet*. Legjelentősebb sportlétesítménye

a Hajós Alfréd tervezte Megyeri úti stadion, amely 1924-től ad otthont a labdarúgó-mérkőzéseknek, de adott helyet egy időben az atlétikai versenyeknek is. Jelenleg 16 szakosztállyal működik, melyek közül a labdarúgó szakosztály önálló jogi személyiségű. *(Szakály Sándor)*

100 ÉVE TÖRTÉNT

Hazánkban a **közúti közlekedésre vonatkozó első szabályzat 1910-ben került kibocsátásra**, s ez a gépkocsik számára belterületen 25 km/órás maximális sebességet írt elő. Tegyük hozzá, hogy a közlekedés rendje akkor még a maival ellentétes volt, 1941-től volt érvényben a jobbra tartás szabálya. *(Gazda István)*

1910. április 16-án jelent meg először Az Est című, első, modern értelemben vett, **bulvár délutáni napilap**. Az 1939. november 17-ig működő újság alapító főszerkesztője és egyben tulajdonosa 1933-ig Miklós Andor volt, szerkesztői székét Földi Mihály és Mihályfi Ernő örökölte. A hírt mindenek elé helyező újságot nagynevű művészek (Pólya Tibor, Herman Lipót) készíttette plakátokon reklámozták a házfalakon, a teherautókon, hirdetőoszlopokon, a társlapokban, de tulajdonképpen mindenhol, hiszen kézi pecsétekkel is telestemplizték a

várost. Virágkorában 6500 alkalmazottjából 6100 végzett terjesztést. Az Angol–Magyar Bank Kereskedelmi Rt. tőkéjével alapított hírújság 200-500 ezres példányszámúvá nőtt. Főmunkatársul remek újságírókat: Kéri Pált, Tarján Vilmost, Adorján Andort, Fényes Lászlót, illetve híres írókat (Móricz Zsigmond) nyert meg. A lap fejlécét Falus Elekkel tervezte Miklós Andor, aki hamarosan felállította a legnagyobb magyar kiadó- és lapkonszert: megvásárolta az Athenaeum Kiadót, s *Az Est* mellett megjelentette a függetlenségpárti *Magyarországot* (1917-től) és a Bethlen-párti *Pesti Naplót* (1920-tól). *(Császtvay Tünde)*

75 ÉVE TÖRTÉNT

1935. április 25-én megjelent az erdőkről és természetvédelemről szóló 1935:IV. tc., az ún. „erdőtörvény”. Több mint 300 szakaszban szabályozta az erdőgazdálkodás feladatait, rendelkezett az Országos Természetvédelmi Tanács létrehozásáról. Többek között rögzítette: *„lehetővé tenni a vízvédelem alá vont állat- és növényfaj zavartalan tenyésztését, megóvni a védett forrás és patak vizének tisztaságát”*. A törvény a barlangok védelmével, valamint a vízműosások megkötésével és a kopárfásítással is foglalkozott. *(Fejér László)*

A Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Évfordulók Titkársága 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységként alakult meg. Jelenleg a kulturális tárca háttérintézményében, a Balassi Intézetben gondozza nemzeti évfordulóink teendőit. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. Az új titkárság létrehozásával biztosított az évfordulókban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonossága.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg, 2005-ben pedig egyik legkiválóbb költőnket, József Attilát ünnepeltük születésének 100. jubileuma alkalmából.

2006-ban számos hazai és nemzetközi programmal ünnepeltük Bartók Béla születésének 125. évfordulóját. 2007-ben az első szabadon választott miniszterelnökünk, Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát, és nagy zenepedagógusunk, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját ünnepeltük. A 2008-as év Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából a Reneszánsz Éve volt Magyarországon, mely lehetőséget teremtett egy jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezésére és újraélésére. 2009-ben a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó alakjának, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából meghirdettük a Magyar Nyelv Évét, amelyben nyelvünket állítottuk a fókuszba.

A 2010-es év emblematikus figurája a 200 évvel ezelőtt született karmester, zeneszerző, zongoraművész és pedagógus Erkel Ferenc, a magyar nemzeti opera megteremtője.

A nemzeti évfordulókhoz kapcsolódó szervezési, koordinációs feladatokat a Nemzeti Évfordulók Titkársága látja el. A titkárság tevékenységi körébe tartozik az évfordulókkal kapcsolatos pályázatok kiírása és lebonyolítása, az érintett tárcák, önkormányzatok és társadalmi szervezetek adott emlékévvvel kapcsolatos tevékenységének koordinációja, illetve az évfordulók népszerűsítése.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Nemzeti Évfordulók Titkársága által indított sorozat hetedik része, amely évente bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek jeles hazai egyéniségeit, évfordulóit. Rövid kitekintés keretében ismertetjük az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit is. Elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk ily módon tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott a celdömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A titkárság a hazai és nemzetközi évfordulókmal kapcsolatos aktuális hírekről, programokról honlapján keresztül nyújt tájékoztatást.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhető:

www.emlekev.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 186

Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2010. évi ajánlásából

BELORUSSZIA

200 évvel ezelőtt született Ivan Formich KHRUTSKY (1810–1885) festőművész. A csendéletek, a tájképek és a portrék mestere volt, de vallásos tárgyú képei is jelentősek. Egyházi tárgyú művészete Litvániában bontakozott ki. Festményeit, többek között, a belorussziai Minszben, az oroszországi Szenpétervárott és Moszkvában tekinthetik meg az érdeklődők.

BULGÁRIA

200 éve született Zachari ZOGRAPHE (1810–1853) festőművész. A bolgár nemzeti ébredés festője. Apja és bátyja is festőművész volt. Utóbbtól tanulta az ikonfestészet mesterfogásait. Zographe freskó- és ikonfestőként ismert. Számos egyházi épületet díszített alkotásaival, például a világszerte ismert rilai kolostort. 1851–1852-ben a görögországi Athosz-hegy kolostoraiban is dolgozott.

CSEHORSZÁG

100 éve született Karel ZEMAN (1910–1989) cseh filmrendező. Különleges technikákkal kísérletezett animációs filmjeiben. A színészek mellett rajzok, bábfigurák, tárgyak mozgatásával teremtett egyéni hangulatú filmvilágot.

FRANCIAORSZÁG

1100 éve, 910-ben alapította Vilmos aquitaniai herceg a burgundiai clunyi apátságot. A kolostor nem a helyi püspök ellenőrzése alá tartozott, hanem közvetlenül a pápa fősege alá volt rendelve. Szabadon választhattak apátot, és a clunyi szerzetesek visszatértek az eredeti szigorú bencés regulához. A Cluny apátság szervezeti rendje és az általuk megtestesített erkölcsi fegyelem és szerzetesi életeszmény Európá-szerte követőkre talált.

HORVÁTORSZÁG

400 éve született Marco Antonio de DOMINIS (1560–1624) a matematika és a fizika tudományában is jártas jezsuita pap. Rendjéből kilépett, majd az anglikán egyházhoz csatlakozott, azután visszatért a katolikus hitre. Műveiben föllépett a pápa világi hatalma ellen. Pápaellenes röpiratai miatt eretnek-

nek nyilvánították, és az Angyalvárba zárták. Halála után hamvait a Tiberisbe szórták.

Andrija MOHOROVIČIĆ (1857–1936) 100 évvel ezelőtt tett a földrengéssel összefüggő korszakalkotó felfedezést. A földrengés-lökéshullámok korai műszeres vizsgálata alapján arra következtetett, hogy a földrengés a külső övben (a földkéregben) pattan ki, de a leggyorsabb hullámok a belső övben (a köpenyben) haladnak. A modern műszerek igazolták Mohorovičić felfedezését. A földkérget és a földköpenyt elválasztó felületet **Mohorovičić-határfelületnek** nevezték el. A „Moho” az óceánfenék alatt mintegy 6 km mélységben található, míg a kontinensek alatt akár 70 km mélységben húzódik.

LENGYELORSZÁG

200 éve született Frédéric CHOPIN (1810–1849) zeneszerző és zongoraművész. Eredeti nevén, lengyelül Fryderyk Frantiszek *Szopent* kora gyermekkorától fogva csodálták zongorajátékát. Hétévesen írta g-moll és A-dúr polonézét. Csodagyermeknek tartották. Munkásságát kivételes mesterségbeli tudás, eredetiség és a legbensőbb érzelmekre ható érzelemdús személyesség jellemzi. Zongoraversenyei és szóló zongoradarabjai a legnépszerűbbek. A Lengyelországban született Chopin Párizsban hunyt el 1849. október 17-én. Síremléke a Père-Lachaise temetőben található. Szívét a varsói Szent Kereszt-templom egyik oszlopában helyezték el.

150 éve született Ignacy Jan PADEREWSKI (1860–1941) lenyel zongoraművész, zeneszerző. Varsóban, Bécsben folytatta zenei tanulmányait. Virtuóz zongorajátékával – Liszt Ferenc után – Paderewski hódította meg az európai, majd az amerikai közönséget. Főleg Chopin, Bach, Beethoven és Schumann darabjait adta elő óriási sikerrel. Chopin művei kiadásában is közreműködött. Hazafiként egész életében Lengyelország függetlenségéért küzdött. 1919-ben miniszterelnökké választották, majd 1940-ben a lengyel emigráns kormány elnöke lett. A Podóliában született Paderewski New Yorkban halt meg 1941. június 29-én.

NÉMETORSZÁG

550 éve született Tilman RIEMENSCHNEIDER (1460 k.–1531) a késő gótika egyik legjelentősebb német **szobrásza**. Riemenschneider a késő gótikus német szobrászat kiemelkedő képviselője volt. Ő faragta II. Henrik német-római császár síremlékét a bambergi dómban. Riemenschneider kőből és fából faragott faszobrai (Würzburg, Rothenburg, Bamberg), szárnyas oltárai (Münsterstadt, Creglingen) tették ismertté nevét.

200 éve született Robert SCHUMANN (1810–1856) **német zeneszerző**. Schumannt zongoradarabjairól, dalairól és zenekari műveiről ismerik világszerte. Zongoradarabjainak nagy részét feleségének, Clara Schumannnak komponálta, aki a virtuóz zongoraművész volt. Zeneszerzőként a német romantika legjelentősebb alakjainak egyike.

150 éve halt meg Arthur SCHOPENHAUER (1788–1860) **német filozófus**. Platón és Kant mellett tanulmányozta a buddhizmust is. Filozófiai rendszert építő fő műve *A világ mint akarat és képzet* címmel 1818-ban jelent meg. A pesszimista gondolkodó munkássága, többek között, hatással volt Richard Wagnerre, Thomas Mannra és Sigmund Freudra is.

OROSZORSZÁG

Ezer éve alapították a hagyomány szerint az oroszországi Jaroszlav városát. A város alapjait Bölcs Jaroszláv teremtette meg azzal, hogy 1010 táján várat építtetett itt. Önálló fejedelemség volt, majd a Moszkvai Nagyfejedelemséghez tartozott. I. Péter cár és II. Katalin cárnő uralodása idején nagy fellendülés vette kezdetét.

A Volga parti városban számos középkori alapítású templom és kolostor található. A 18. században létrehozott színháza a legrégebbi Oroszországban. Jaroszlav ma fontos forgalmi csomópont, közigazgatási és ipari központ. Számos egyetemmel és főiskolával rendelkezik. Történelmi városmagja 2005 óta a világörökség része.

150 éve született Anton Pavlovics CSEHOV (1860–1904) **orosz író, drámaíró**. Csehov nemcsak az orosz, hanem a világ egyik legjelentősebb novellistája és drámaírója. Darabjait – például a *Ványa bácsit*, a *Három nővért*, a *Cseresznyéskertet* vagy a *Sírályt* – világszerte sikerrel viszik színre. Novellistaként is maradandót alkotott. Jól ismert *A csinovnyik halála*, *A 6-os számú kórterem* vagy az *Életem* című elbeszélése. A társadalom legkülönbözőbb rétegeit vizsgálta, gyakran helyzet- és jellemkomikumra épülő, írásaiban. Különös figyelemmel kísérte az értelmiség, a kispolgárság, a hivatalnokok életét. Novelláiban az emberi kapcsolatok sekélyességéről, a kicsinyességről, a gyarlóságról ad kíméletlenül kritikus körképet.

SZLOVÁKIA

150 éve született Martin KUKUČÍN (1860–1928) **szlovák író**. A Prágában tanult, majd Horvátországban dolgozott, azután az Egyesült Államokban, később a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (később: Jugoszlávia) élt író művészetére nagy hatással volt az orosz irodalom, főként Tolsztoj, Gogol és Turgenyev munkássága. A szlovák regényirodalom szempontjából jelentős műve a horvát paraszti környezetben az Osztrák–Magyar Monarchia idején játszódó *Ház a hegyoldalon* című regénye.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében*. Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az automobilmek történetében*. Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében*. Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok*. 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében*. Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete*. 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknapi*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rác Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. Tudomány. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.

A sport krónikája. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)

A technika krónikája. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.

Technikatörténeti kronológia. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.

Tudományos évfordulóink, 2004. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.

Új magyar életrajzi lexikon. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.

Új magyar irodalmi lexikon. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.

Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Bp., 1958.

Világhíres magyarok. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.

Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.

Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1–4. köt. Bp., 1960–1970.

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Balázs Kata</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Bicskei Éva</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Császtray Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Csorba László</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Csukovits Enikő</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fehér Katalin</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fejér László</i>	Magyar Hidrológiai Társaság
<i>Földes Györgyi</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Füstös László</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Hornyik Sándor</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Horváth Richárd</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem Állatorvosi Kar
<i>Kiss László</i>	orvostörténész (Szlovákia)
<i>Kovács Ilona</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Magyar László András</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Nagy Ágota</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Oborni Teréz</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Papp Gábor György</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Pálosfalvi Tamás</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Petrovics Alíz</i>	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
<i>Pótó János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Rémiás Tibor</i>	Herman Ottó Múzeum
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sótonyi Péter</i>	Szent István Egyetem
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szakály Sándor</i>	Pannon Egyetem, Veszprém
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
<i>Szentpéteri József</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szirányi János</i>	Bartók Béla Emlékház
<i>Takács László</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Tardy János</i>	művelődéstörténész
<i>Tömpe Péter</i>	EGIS
<i>Ujváry Gábor</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Erkel Ferenc</i>	5
<i>Asbóth Sándor</i>	11
<i>Barabás Miklós</i>	12
<i>Bláthy Ottó Titusz</i>	13
<i>Bolyai János</i>	14
<i>Dószegi Sámuel</i>	15
<i>Erdei Ferenc</i>	16
<i>Fülep Lajos</i>	17
<i>Gerevich Aladár</i>	18
<i>Gózon Gyula</i>	19
<i>Haggenmacher Károly</i>	20
<i>Herman Ottó</i>	21
<i>Hevesy György</i>	22
<i>Kereszturi Ferenc</i>	23
<i>Kner Izidor</i>	24
<i>Kosztolányi Dezső</i>	25
<i>László Gyula</i>	26
<i>Lesznai Anna</i>	27
<i>Lorántffy Zsuzsanna</i>	28
<i>Lukács György</i>	29
<i>Markó Károly, id.</i>	30
<i>Márkus Emilia</i>	31
<i>Medgyaszay Vilma</i>	32
<i>Mező Ferenc</i>	33
<i>Mikszáth Kálmán</i>	34
<i>II. Rákóczi Ferenc</i>	35
<i>Rátz István</i>	36
<i>Révay Mór János</i>	37
<i>Székely Bertalan</i>	38
<i>Takáts Sándor</i>	39
<i>Tihanyi Lajos</i>	40
<i>Weiner Leó</i>	41
<i>Zielinski Szilárd</i>	42
További évfordulók	43
A Nemzeti Évfordulók Titkársága	65
Kitekintés	66
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írások szerzői	70

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Lauter Éva
Telefonszám: (+36 1) 38 15 186
Faxszám: (+36 1) 38 15 193
E-mail cím: emlekev@bbi.hu
Honlap: www.emlekev.hu
Korrektor: Eperjessy László
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: A–Z Buda CopyCat Kft.
Felelős vezető: Könczey Áron

HU ISSN 1785-6167

